

Nasjonalisme, katolisisme og antisemittisme.

En studie av Stanisław Trzeciaks antisemittiske virksomhet, 1873-1944



Monika Praczyk

Masteroppgave i historie

AHKR, Institutt for arkeologi, historie kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Vår 2018

Abstract

Between the two world wars Poland has experienced a significant increase in anti-Semitic activities. Polish Jews were considered as a threat to national self-realization and the future of the country. How could anti-Semitism get a breakthrough in a country like Poland?

To answer this question, I chose a microhistorical approach. In this Master's thesis I have studied the anti-Semitic activities of a Polish catholic priest, Stanisław Trzeciak. Sometime after the Russian Revolution and Polish-Soviet War his opinions on Jews became highly radicalized, and his theological role has been overshadowed by his anti-Jewish propaganda. He gained the reputation of one of the most prominent advocates for exclusion of Jews from Poland.

By looking closer on to Trzeciak's ways of expressing his anti-Semitic message, one could find out what motivated and inspired this growing unwillingness against Jews during this particular period of time. It could also give an indication of how the popular stereotypes on Jews have been used in the ongoing campaign against them. Even though Trzeciak has been a single person, a single voice in the Polish community, his work has often been presented as a scientific and authoritative.

The fear of everything which was different and unfamiliar, together with the insecure and turbulent situation in the country, both economic and political one, paved the way for the increasing anti-Jewish climate in Poland. The old anti-Talmudic Christian tradition, became supplemented with a more modern form for anti-Semitism and different conspiracy theories. All that made it easier to adapt the image of the Jew as a threatening in accordance with contemporary problems.

Forord

Denne masteroppgaven har blitt til på grunn av en vedvarende interesse for jødisk historie i min familie. Fra mine yngste år har jeg vært omgitt av bøker som tok for seg antisemittismens tematikk, noe som gjorde et permanent inntrykk på meg. Det at valget falt på nettopp dette tema kom ikke som en overraskelse for noen.

Jeg vil først og fremst takke min enestående veileder Christhard Hoffman, som inspirerte meg gjennom hele prosessen og kom alltid med verdifulle innspill. Uten han hadde denne oppgaven aldri blitt til.

Sist, men ikke minst, vil jeg takke mine kjære foreldre. Dere plantet i meg lidenskap for jødisk historie og støttet meg hele veien gjennom skriveprosessen. Dere tålte mine små sammenbrudd under skriveprosessen og pushet meg videre. Jeg hadde ikke klart å gjennomføre dette uten dere.

Bergen, mai 2018

Monika Praczyk

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning	1
1.1 Tema og problemstilling	2
1.2 Avgrensning.....	3
1.3 Metodiske utfordringer	4
1.4 Litteratur og kilder.....	6
1.5 Begrepsforklaring	7
1.6 Oppgavens struktur.....	8
Kapittel 2. Antisemittismens utvikling i mellomkrigstidens Polen.....	10
2.1 Minoritetenes situasjon etter første verdenskrig.....	11
2.2 Polsk nasjonalisme	13
2.3 Polske jøder	15
2.3.1 Differensieringen blant polske jøder	16
2.3.2 Oversikt over jødisk politisk liv	17
2.3.3 Fremstillingen av «Jøden» i mellomkrigstidens Polen.....	18
2.3.4 Sions vises protokoller.....	19
2.4 Politisk situasjon i mellomkrigstidens Polen.....	21
2.5 Den katolske kirken og antisemittisme.....	24
2.5.1 Relasjoner mellom stat og kirke	26
2.5.2 Katolsk aksjon	28
2.5.3 Katolsk presse.....	28
2.6 Avslutning	29
Kapittel 3. Stanislaw Trzeciak - biografisk bakgrunn og offentlig virksomhet.	30
3.1 Trzeciak som prest og teolog.....	30
3.2. Publikasjoner fra før 1930.	31
3.3. Talmudspesialist	33
3.3.2 Rituell slaktning.....	35
3.3.3 «Avjøding» av polsk kultur og samfunn	37
3.4.1 Okkupasjonen.	38
3.4.2 Antisemitt som hjelp jøder?.....	40
3.4.3 Uforventet død	42
3.5 Trzeciaks stilling til antisemittisme	42
3.6 Avslutning	44

Kapittel 4. Kampen mot den indre fienden. En analyse av Trzeciaks fremstilling av jøder i hans tre sentrale verk fra 1930-talet.....	45
4.1 Presentasjon av innholdet i de tre sentrale verk fra 1930-tallet.....	47
4.1.2 Jødernes partikulære etikk	48
4.1.3 Å ødelegge nasjonen fra innsiden.....	51
4.1.4 Konspirasjon.....	55
4.2 Analyse av bøkernes innhold	57
4.2.1 Kilde- og litteraturgrunnlaget	58
4.2.2 Argumentasjon.....	61
4.2.3 Aktualisering av budskapet	65
4.3 Avslutning	69
Kapittel 5. Resepsjonen av Trzeciaks antisemittisk virksomhet. Virkninger av og reaksjoner	71
5.1 Foredrag for allmenheten og direkte virkninger av disse	72
5.2 Reaksjoner fra jødernes side	76
5.2.1 Mateusz Mieses om Trzeciaks syn på rituell slaktning	76
5.2.2 Samuel Jacob Imber om katolsk antisemittisme.....	77
5.3 Kritikk fra polske akademikers side	79
5.4. Katolsk og nasjonalistisk presse	81
5.5. Katolske kirkens stilling til Trzeciaks virksomhet	82
5.6 Avslutning	84
Kapittel 6. Konklusjon.....	85
Litteraturliste.....	91

Kapittel 1. Innledning

“Because hatred is much easier to arouse than love. Hatred is easy. Love requires effort and sacrifice.”¹

- Marek Edelman

Antisemittisme har vært en del av Polens historie lenge. Det er imidlertid etter den første verdenskrig at antisemittiske holdninger begynte å ta en ny, mer radikal form.

Allerede under årene med statsløshet hadde dyrkingen av en nasjonalfølelse blitt en viktig faktor som skulle hjelpe polakker å komme seg gjennom den vanskelige perioden de befant seg i. Det er på dette tidspunktet nasjonalistiske holdninger begynte å vokse i styrke blant den polske befolkningen. Den gjenvunne uavhengigheten i 1918 bare intensiverte denne prosessen. Da Polen var under fremmedstyre i 123 år var det undertrykkelsen som var hovedgrunnen til en forsterkning av nasjonalfølelser og patriotiske holdninger. Etter at Polen ble en selvstendig stat dukket det opp en ny form for fare, denne gangen kom den fra "innsiden". Polen hadde endelig kommet tilbake på Europas kart, og polakker hadde fått tilbake sitt fedreland. Nå ble det enda viktigere enn før å dyrke og bevare de nasjonale verdier, hvilke stod så sterkt blant polens befolkning.

Innenfor landets nye grenser havnet flere folkegrupper som hverken snakket polsk eller ansa seg selv som polakker, noe som ofte ble betraktet som en hindring for polsk nasjonal selvrealisering. En kollektiv fiendtlighet mot alt som var fremmed og annerledes begynte å vokse blant de etniske polakker. Styrt av nasjonalistisk ideologi, blandet med katolsk moralitetsoppfatning, begynte søken på å løse minoritetsproblemet. Dette gjaldt særlig den jødiske minoriteten, som ble ansett som den største trusselen for utviklingen av et «polsk» Polen.²

¹ Edelman, Marek. *I była miłość w getcie*. (2009):12

² Levy, Richard S. *Antisemitism in the modern world: an anthology of texts* Richard S. Levy. (1991):179

1.1 Tema og problemstilling

Antisemittisme er et kjent historisk fenomen. Det er heller ikke en hemmelighet at Polen har vært et av landene, der antisemittistiske holdninger stod sterkt i mellomkrigstiden. Imidlertid har landet vært langt ifra det eneste i Europa som betraktet jødene som en uønsket del av samfunnet. Til tross for en forverring i relasjoner mellom polakker og jøder i tiden mellom de to verdenskrigene, var Polen et av landene som aldri har vedtatt noen offisiell form for antisemittisk lovgiving - slik det var tilfelle i Tyskland, Italia, Romania og Ungarn. Likevel har Polen fått en «merkelapp» av å være blant de mest antisemittiske land i Europa. Dette til tross for at det fantes andre land, som for eksempel Frankrike, der antisemittismen var mye mer utbredt enn i Polen.³ Selv om den polske regjeringen har aldri vedtatt noen offisielle anti-jødiske lover, har jødernes tilstedeværelse i landet vært betraktet som uønsket og skadelig. Men hvordan kunne antisemittisme slå gjennom i Polen?

Denne oppgaven kommer til å ha en mikrohistorisk tilnærming. Jeg har valgt å ta for meg en enkeltperson og analysere hans virksomhet for å se nærmere på et eksempel på hvordan antisemittisme kunne slå igjennom i et land som Polen.

Stanisław Trzeciak var en polsk katolsk prest og teolog, som blir også ofte omtalt som mellomkrigstidens fremtredende propagør av antisemittisme. Først og fremst var Trzeciak likevel en prest, teolog, forfatter og professor på et teologisk akademi i Petersburg. Det er likevel ikke denne delen av hans arbeid han ble best kjent for. Ved siden av hans vitenskapelige arbeid var han også et eksempel på hvordan katolske prester kunne enkelt forene kristen tankegang med antisemittisk agitasjon. Det er nettopp denne forbindelsen mellom nasjonalisme, katolisisme og en radikal spredning av anti-jødisk propaganda som er interessant.

For å kunne svare på spørsmålet om hvordan antisemittisme kunne få så stor gjennomslagskraft må en kontekstualisere antisemittismes fenomen. For det første er det viktig å ta i betraktning forståelseshorisont til samtidens mennesker. Tidsforståelse og handlingsrammene spiller også en viktig rolle i hele forståelsesprosessen. En kan ikke behandle et så omfattende og komplekst fenomen som antisemittisme i et vakuum. For å forstå hvordan antisemittisme kunne slå igjennom på akkurat dette tidspunktet, og samtidig

³ Stachura, Peter D. Poland in the Twentieth Century. (1999):50

innta en så radikal form, må en ta hensyn til den historiske konteksten. Polakkenes virkelighetsoppfatning ble påvirket av flere faktorer, mellom annet den politiske og økonomiske situasjonen i landet.

Problemstillingen for denne masteroppgaven vil være; *Hva kjennetegnet Stanisław Trzeciaks antisemittiske virksomhet; dens oppkomst, uttryksformer, inspirasjonen bak den og dens virkninger/reaksjoner på denne.*

Mitt valg om å konsentrere denne oppgaven rundt Stanisław Trzeciak var gjennomtenkt og inspirert hovedsakelig av den politiske situasjonen i Polen i dag. Med den nye renessansen av antisemittiske holdninger i landet, og den økende makten til den katolske kirken, følte jeg at denne oppgavens tematikk kom til å bli veldig aktuelt – selv om den tar for seg årene mellom de to verdenskrigene. Trzeciak blir til dags dato fortsatt betraktet som en kontroversiell skikkelse i Polens historie. På den ene siden finnes det mennesker som anser han som en helt og patriot.⁴ På den andre siden har en et bilde av han som mellomkrigstidens fremtredende propagør av antisemittisme. Det er derfor hans virksomhet er et spennende forskningsfelt.

Trzeciak blir ofte nevnt i forskningslitteratur som tar for seg både mellomkrigstidens Polens og antisemittismens tematikk. Likevel en dypere analyse av hans antisemittiske virksomhet – med et slikt perspektiv jeg kommer til å ha i denne oppgaven – har ikke blitt gjort før. Dette er et kapittel i Polens historie som i dag vil bli glemt av mange. Den nåværende regjeringen i Polen arbeider for å viske ut denne delen av historien fra historiebøkene og betrakter alle beskyldninger mot polakker for antisemittiske handlinger i denne perioden som oppspinn. Derfor mener jeg at det er enda viktigere å ta opp dette dystre og uønsket tema, og snakke om dette.

1.2 Avgrensning

Siden denne masteravhandlingen skal fokusere på Trzeciak og hans antisemittiske virksomhet, hadde det vært naturlig å avgrense oppgaven i forhold til han. Imidlertid er det også viktig å ta i betraktning flere viktige perioder i Polens historie. Derfor var det å avgrense denne masteravhandlingen i forhold til tidsperiode en vanskelig oppgave i seg selv.

Antisemittisme i Polen har en lang historie som startet lenge før mellomkrigstiden, og den katolske kirken har alltid spilt en viktig rolle i håndteringen av denne. Allerede før første

⁴ Dette gjelder hovedsakelig de høyreorienterte og nynazistiske miljøer i dagens Polen, som betrakter Trzeciaks arbeid som autoritativ og en kilde til kunnskap om jøder.

verdenskrig kunne en observere økende motviljen mot den jødiske minoriteten, det er likevel ikke før etter at Polen ble en uavhengig stat at slike holdninger ble mer og mer synlige i samfunnet, og stadig mer radikalisert i løpet av 1930-årene.

Det er derfor 1930-tallet som kommer til å stå i fokus i denne oppgaven. Grunnen til dette er at det er nettopp i denne perioden kunne en observere økende radikaliserings av både antisemittiske holdninger i Polen, men det er også da verkene til Trzeciak og hans virksomhet var på sitt mest radikale. På 1930-tallet begynte det politiske liv i Polen å kretse rundt «jødespørsmålet» og mulige løsninger på dette. Nesten alle nivå av samfunnsnivå og politiskarena i landet ble påvirket av debatten om jødernes tilstedeværelse i Polen. Det er nettopp i denne perioden Trzeciak har vært veldig synlig som antisemittisk forfatter og aktivist.

For selve problemstillinger er det altså 1930-årene som er mest relevante, og dermed kommer til å stå sentralt i denne oppgaven. Imidlertid for å skape en kontekst i oppgaven vil både kapittel 2 og 3 strekke seg noen år tilbake, samtidig som jeg vil i kapittel 3 kort behandle årene under den tyske okkupasjonen.

1.3 Metodiske utfordringer

I all type forskning må man ta hensyn til de forskjellige utfordringer som dukker opp underveis. Denne oppgaven var ikke et unntak. Den første metodiske utfordringen som har møtt meg under arbeidet med denne oppgaven var selve innsamlingen av kildematerialet. Når en velger å skrive en masteroppgave om en bestemt person, slik jeg har valgt å gjøre, må en forberede seg på at prosessen med å finne kildematerialet blir en slags puslespill. Å finne kildematerialet til denne typen oppgaver krever ganske mye arbeid, siden alt ikke er samlet på et og samme sted. En er nødt til å lete på forskjellige steder. Ganske tidlig under innsamlingen av kildematerialet tok jeg kontakt med Nasjonal Biblioteket i Warszawa, der jeg fikk veldig mange tips og hjelp til hvor jeg burde se etter kildene som kunne være relevant for oppgaven min, noe som gjorde den vanskelige prosessen noen lunde enklere.

Noe som også har vært veldig utfordrende under arbeidet med denne masteroppgaven har vært begrepsbruket. Å skrive en oppgave om et ømt tema som antisemittisme krever at en bruker begreper bevisst og gjennomtenkt. Det jeg opplevde under skriveprosessen var at mange ganger var jeg veldig usikker på om et begrep ble brukt rett i setningens sammenheng,

og om jeg ikke tilførte det en negativ ladning. Begreper som for eksempel «minoriteter», «etnisitet» eller «befolkningsgruppe» kan være problematiske. Jeg har gjort mitt beste i denne oppgaven for å forklare hvorfor et begrep ble brukt på den måten det ble brukt på, og håper at på grunn av dette har jeg unngått å fornærme noen.

En annen side av språkbruken, som har vært en annen utfordring knyttet til denne oppgaven var oversettelse av sitater. De fleste kilder jeg måtte forholde meg til under arbeidet med denne oppgaven hadde polsk som originalspråk. Med tanken på at polsk ikke er et av språkene som de fleste behersker, var jeg nødt til å oversette sitatene selv, det samme gjaldt innholdet i de forskjellige bøkene/artiklene. Å unngå en forskyvning i meningsinnholdet var nok en utfordrende oppgave, med tanken på at av og til er det rett og slett umulig å finne et norsk ord som tilsvarer i 100% det polske ordets meningsinnhold. Jeg gjorde imidlertid mitt beste for å gjengi meningen i tekstene så godt som mulig.

Det jeg personlig opplevde som en veldig stor utfordring under arbeidet med denne masteravhandlingen var det å forbli objektiv hele veien. Når en arbeider med et så ømt tema som antisemittisme må man være forsiktig med både ordvalget og uttrykkelse av ens egne meninger. Hver enkel person har et visst sett med meninger, men det betyr nødvendigvis ikke at det er rett å gjøre dem synlig i denne typen oppgaver. For meg, som har ganske sterke meninger når det gjelder både dette tema og Trzeciaks person, var det ofte vanskelig å forbli objektiv, spesielt under arbeidet med analysen av hans tekster. Jeg har en identitet som historiker, noe som krever i seg selv at jeg er nødt til å fremstille ting slik de var, og ikke pynte fakter med mine egne meninger. Det har selvsagt ligget en form for motvilje mot mye av det som ble behandlet i denne oppgaven, likevel har jeg hatt i bakhodet at jeg ikke kan la meg selv bli «revet med» og måtte forbli objektiv. Noe jeg håper jeg klarte å gjøre.

Det har også vært en utfordrende oppgave å finne en måte å fremstille Trzeciaks budskap og virksomhet på. Hvordan skal en egentlig kunne nøytralt fremstille en person som oppfordret til antisemittisme og ekskludering, særlig i lys av Holocaust. Å presentere ideologiske begreper og påstander som er absurd og full av hat på en upartisk måte var ikke enkelt. Jeg prøvde likevel å forbli saklig hele veien under arbeidet med denne oppgaven, og beholde en kritisk distanse.

1.4 Litteratur og kilder

Antisemittismes fenomen i Polen er et omfattende og komplekst tema, selv om en setter en tidsmessig avgrensning til perioden mellom de to verdenskrigene. Det finnes et bredt utvalg av forskningslitteratur som omhandler nettopp dette tema. Denne oppgaven er i en betydelig grad litteraturbasert, dette gjelder spesielt bakgrunnskapittelet.

Bøkene som står sentralt i denne masteroppgaven er bøker som tar for seg antisemittisme i Polen i sin helhet. Her skiller seg ut Ronald Modras' *The Catholic Church and Antisemitism*, Joanna Beata Michlics *Poland's Threatening Other*, Alina Cała *Żyd – wróg odwieczny?* (*Jøde – evig fiende?*) og Damian Pałkas *Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej*. (*Den katolske kirkens stilling til jøder i mellomkrigstidens Polen*). Disse verkene har vært til stor hjelp under arbeidet med denne masteroppgaven, og spilte en viktig rolle i skapelsen av oppgavens kontekst.

The Catholic Church and Antisemitism undersøker hvordan, i takt med Vatikanets politikk, polske kirkeledere viste sin motstand mot separasjonen av kirke og stat. Boken problematiserer omfanget og betydning av antisemittisme i mellomkrigstidens Polen, men også, og kanskje viktigst av alt den katolske kirkens rolle i utformingen og spredningen av antijødiske holdninger i Polen.

Poland's Threatening Other tar for seg myten om Jøden som en «truende fremmed». Michlic analyserer i sin bok de antijødiske fordommer og deres innflytelse på polsk moderne samfunn og kultur. Spørsmålet om hvor stor innflytelse har myten om Jøden som en «truende fremmed» hatt på utviklingen av en moderne polsk stat og dens nasjonalidentitet. En veldig lignende tematikk finner en i *Żyd – wróg odwieczny?*, der Alina Cała forsøker å bevise at antisemittisme har alltid vært og fortsatt er grunnlaget for polsk nasjonalisme.

Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej problematiserer den katolske kirkens forhold til polske jøder i mellomkrigstidens Polen.

De empiriske kapitler 3, 4 og 5, er hovedsakelig basert på kilder som ble skrevet av Trzeciak eller omhandler han direkte. I kapittel 3 har Jarosław Rokickis artikkel *Ks. dr Stanisław Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny (Fader Stanisław Trzeciak (1873-1944): Biografisk skisse.)* vært til stor hjelp. I kapittel 4 kommer tre av Trzeciaks verk: *Mesjanizm a kwestia żydowska (Messianisme og jødespørsmålet)*, *Program światowej polityki żydowskiej (konspiracja i dekonspiracja)*. («Jødisk politisk program. (Konspirasjon og dekonspirasjon).) og *Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce (Talmud om goyim og jødespørsmålet i Polen.)* til å stå sentralt, på grunn av deres omfang og innhold. En analyse av disse vil gi svar

på hvilket budskap Trzeciak prøvde å fremme gjennom sine tekster, samtidig som den kan tilføre kunnskap om hans motivasjoner og intensjoner.

I tillegg til Trzeciaks bøker blir også hans publikasjoner i forskjellige magasiner og aviser en betydelig del av kildematerialet. I motsetning til bøker er avisartikler som oftest adressert til en bredere publikum, samtidig som de er lettere tilgjengelig for allmennheten. I mellomkrigstidens Polen ble det utgitt et betydelig antall aviser og magasiner som var karakterisert av sitt antisemittisk innhold. Mange av dem var eid av den katolske kirken, som *Przegląd katolicki (Katolsk Krønik)* og *Maly Dziennik (Lille Dagsavis)*, og har spilt en rolle i denne masteravhandlingen.

I kapittel 5, som kommer til å ta for seg virkninger og reaksjoner på Trzeciaks virksomhet, ble det brukt artikler og bøker som bidro med informasjonen om hvordan hans antisemittiske agenda har blitt mottatt av forskjellige befolkningsgrupper i Polen.

1.5 Begrepsforklaring

Begrepet som står sentralt i oppgaven og trenger derfor en avklaring er «antisemittisme». Antisemittisme blir ofte enkelt definert som «jødehat». Dette er likevel ikke en tilstrekkelig definisjon for denne masteroppgaven, derfor vil jeg gå dypere i begreps betydning.

Det er ikke alltid historikere klarer å komme til en konsensus angående et begreps betydning, og hvordan det burde defineres. Begrepet «antisemittisme» er et eksempel på dette. Det finnes en rekke definisjoner, der hver enkel av dem legger vekt på forskjellige aspekter og dimensjoner ved begrepet. Samtidig er diskusjonen mellom sosiologene og historikere om det semantiske omfanget av begrepet og dets nøyaktige beskrivelse fortsatt eksisterende.⁵

I denne oppgaven vil jeg forholde meg til Helen Feins definisjon av antisemittisme: «*a persisting latent structure of beliefs toward Jews as a collectivity manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore and imagery, and in actions – social or legal discrimination, political mobilization against the Jews, and collective or state violence – which results in and/or is designed to distance, display or destroy Jews as Jews.*»⁶

⁵ Cała, Alina. Żyd, wróg odwieczny. Antysemityzm w Polsce i jego źródła. (2012):15

⁶ Fein, Helen. The Persisting Question : Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism (Current Research on Antisemitism, Vol 1). (2012):67

Valget om å forholde seg til nettopp denne definisjonen er begrunnet med at dette er en kompleks definisjon, som går inn på flere dimensjoner av antisemittisme. Den tar i betraktning både individuelle og kollektive holdninger, kulturelle myter, men også statlig politikk.

1.6 Oppgavens struktur

Denne masteroppgaven består av seks kapitler. I kapittel 2, som er bakgrunnskapittelet for hele oppgaven, vil jeg legge vekt på den voksende antisemittismen i Polen etter første verdenskrig. Opprettelsen av den polske staten i 1918 blir et startpunkt for dette kapittelet, og den skal ta for seg årene mellom de to verdenskrigene 1918-1939. Denne perioden har vært ganske kaotisk og turbulent. Etter 123 år har Polen gjenvunnet sin uavhengighet, men statens myndigheter og ikke minst befolkningen måtte nå ikke bare konsentrere seg på utviklingen av den nye nasjonalstaten, men også ta hensyn til det betydelige antall av minoritetsgrupper som befant seg innenfor landets grenser. I dette kapittelet jeg vil redegjøre for minoritetenes situasjon i mellomkrigstiden, samtidig gi et innblikk i hvordan jødene ble betraktet som en del av den nye nasjonalstaten og hvilke forestillinger om dem ble skapt i denne perioden. En stor del av kapittelet kommer til å ta for seg polsk nasjonalisme og den katolske kirkens rolle i propagering av antisemittisme. Jeg skal også prøve å vise hvordan nasjonalisme, katolisisme og antisemittisme kunne forenes, og hvilke konsekvenser dette hadde for polske jøder.

Både kapittel 3 og 4 kommer til å ha Stanislaw Trzeciak som senterpunktet. Forskjellen mellom disse to blir imidlertid at det tredje kapittelet kommer til å ta for seg en biografisk skisse av Trzeciaks liv og hans offentlige virksomhet. Dette kapittelet kommer til å fortelle noe mer om han som person; hans oppvekst, skolegang og begynnelsen av karrieren som teolog, deretter vil jeg gå inn på hans seinere aktivitet. Det tredje kapittelet kommer til å strekke seg helt frem til Trzeciaks uforventet død i 1944.

Kapittel 4 vil ta for seg Trzeciaks mest sentrale verk og en analyse av disse. I dette kapittelet kommer jeg til å presentere innholdet i Trzeciaks tre mest omfattende og kjente verk og utføre en analyse av disses budskap. Der er nettopp denne delen av oppgaven som vil bidra med mest relevant informasjon om hva kjennetegnet hans antisemittisme, og hvilken motivasjon og inspirasjon lå bak den.

Det femte, og siste empiriske kapittel, kommer til å ta for seg resepsjonen kring Trzeciaks arbeid. Hvilke reaksjoner skapte hans verk? Fantes det noen direkte virkninger av hans antisemittiske virksomhet? Disse spørsmålene kommer til å stå sentralt i dette kapitlet. Det blir interessant å finne ut om det fantes noe som helst motstand mot Trzeciaks virksomhet både fra den polske befolknings side, men også fra den katolske kirken i landet.

I det siste kapitlet vil jeg gi en kort oppsummering av hele oppgaven, samtidig presentere en konklusjon i forhold til problemstillingen.

Kapittel 2. Antisemittismens utvikling i mellomkrigstidens Polen

Mellomkrigstiden var en turbulent periode for polakker. I 1918 har Polen endelig gjenvunnet sin uavhengighet og blitt en selvstendig stat - dette etter 123 år under fremmedstyre.

Opprettelsen av den nye polske staten førte med seg politiske, økonomiske og ikke minst sosiale utfordringer. Nå stod polakkene overfor en vanskelig oppgave om å bygge den nye nasjonalstaten. Men hva var egentlig kriterier for å kunne være en del av nasjonen? Med et betydelig antall minoritetsgrupper i landet, ble denne problemstillingen et av de viktigste politiske og samfunnsmessige saker i mellomkrigstidens Polen.

Som et resultat av fredsslutningene i 1919 har Europa fått en rekke nye nasjonalstater, blant disse Polen. I motsetning til andre østeuropeiske land hadde Polen lenge vært en selvstendig stat, noe som tok slutt i siste halvdel av 1700-tallet med de tre delingene av landet, den siste i 1795. 22. november 1918, etter 123 år med statsløshet, kom Polen tilbake på Europas kart. Landets grenser ble likevel ikke fast bestemt før 1921. De nye grensene inkluderte deler av Hviterussland og det vestlige Ukraina, noe som førte til at Polen har nå fått store ikke-polske befolkninger.⁷

Det var ikke mulig å etablere etnisk homogene nasjonalstater i det østlige Sentral Europa. Det betydelige antallet av minoritetsgrupper innenfor de nye nasjonalstaters grenser resulterte i mange konflikter; både mellom statsmaktene og minoritetsgruppene, men også minoriteter innimellom, noe som førte til at de nye statene ble politisk ustabile. Selv om 60 millioner europeerne fikk sin nasjonalstat, ble 25 millioner plassert innenfor grensene til «fremmede» nasjoner. Dette resulterte i at de nye statene kom i møte med et betydelig minoritetsproblem. Store etniske grupper ble tvunget til å leve i stater som ikke var deres.⁸

Fredsslutningene skulle dempe konflikter som kunne oppstå på grunn av den nye geografiske situasjonen ved å forplikte statene til å respektere minoritetenes rett til autonomi. Samtidig fikk minoritetene mulighet til å appellere til Folkeforbundet hvis de opplevde noen form for diskriminering.⁹

⁷ Hobson, Rolf. Europeisk politisk historie. 1750-1950. (2014):353

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

I begynnelsen av dette kapittelet vil jeg understreke at både begreper «nasjonal» og «etnisitet» er veldig abstrakte for meg, og jeg personlig velger å ta litt avstand fra den betydningen disse kommer til å ha i denne oppgaven. Det å være polsk har lenge vært ensbetydende med det å være katolsk for store deler av den polske befolkningen. Å være annerledes, avvikende fra det som ble oppfattet som «normal», har alltid blitt sett på som noe negativt. Noe som de facto har ikke endret seg særlig mye til dags dato. Men hvem bestemte egentlig hvilke kriterier var man nødt til å oppfylle for å kunne blitt ansett som en del av nasjonen?

Flere generasjoner av polakker har blitt fortalt hva som karakteriserte en god polakk, der ideen om «Polak-katolik» (polakk-katolikk) har stått sentralt. Kunne denne oppfatningen om hva som egentlig lå i ordet «nasjonal» eller «polsk» vært annerledes, hvis den polske oppfatningen om hva som var «polsk nok» hadde utviklet seg på en annen måte? Det er mange momenter igjennom historien som har vært ansvarlig for denne utviklingen; storhetstid og påfølgende nederlag, undertrykkelse fra fremmedmakter og kampen for å bevare en nasjonalfølelse er bare noen av disse. Nasjonalisme og katolisisme i Polen har på et tidspunkt i historien blitt forbundet sammen, noe som hadde en enorm innflytelse på polakkers verdenssyn og deres mentalitet. Da polakker ble nødt til å gjenoppbygge sin stat og nasjon etter første verdenskrig, kom denne forbindelsen mellom nasjonalisme og katolisisme enda klarere til syne.

2.1 Minoritetenes situasjon etter første verdenskrig

Den nye suverene staten skulle ikke bare være forbeholdt polakker. Landet inkluderte nå også andre store etniske grupper, som hadde forskjellig språk, kultur og ikke minst religion. Dette minoritetsproblemet representerte en stor utfordring for landets integrasjon. Selv om den nye Polen møtte flere problemer knyttet til statens gjenoppbygging, som å etablere et nytt fungerende politisk system eller håndtere en ny valuta, spørsmålet om hvordan minoritetsproblemet skulle håndteres stod sentralt i mellomkrigstidens Polen. Ukrainere utgjorde den største minoritetsgruppen, deretter jøder¹⁰, hviterussere og tyskere. Det var de slaviske minoriteter som imidlertid representerte størst trussel for Polens nasjonale selvrealisering. Deres aspirasjoner om politisk uavhengighet og sterke nasjonalistiske

¹⁰ Jeg har hatt vanskeligheter med å finne ut om jødene hadde faktisk en offisiell status som nasjonalminoritet i mellomkrigstidens Polen. Imidlertid vet jeg at ifølge loven om nasjonale og etniske minoriteter fra 6. januar 2005 har jødene offisiell status som nasjonalminoritet i Polen. Se: Ustawa z Dnia 6 Stycznia 2005 r. o Mniejszościach Narodowych i Etnicznych oraz o Języku Regionalnym; Art 2.

holdninger var særlig farlige.¹¹ De etniske minoritetsgruppene innenfor landets grenser ble ofte oppfattet som fremmede og ikke som en del av den polske befolkningen. Dette førte til flere voldelige hendelser i perioden, særlig rettet mot jødene.

Vestlige maktene hadde blitt sjokkert over rapportene om antijødiske opptøyer i Polen, hvilke fant sted på slutten av første verdenskrig, og kort tid etter fredsavtalen ble signert. Polske myndigheter hadde benektet at slike tilfeller av vold hadde noen gang funnet sted, noe som vekket mistanker hos de vestlige maktene. Under disse omstendighetene besluttet de at minoriteter i Polen skulle sikres like rettigheter. Å skrive under Minoritetstraktaten ble stilt som et krav til flere av de nye nasjonalstater, for at disse skulle få sin suverenitet. Minoritetstraktaten inneholdt detaljerte bestemmelser for minoriteters rettigheter. De viktigste av dem var rett til å leve, rett til frihet og religionsfrihet. Den siste av klausulene i traktaten skulle garantere likhet for loven og like sosiale og politiske rettigheter for alle polske statsborgere.¹² Mange polakker har ikke vært særlig begeistret for de grunnleggende prinsippene i avtalen myndighetene hadde signert under. Minoritetstraktaten ble betraktet som en krenkelse fra utsiden og en nasjonal ydmykelse. Skylden for at Polen ble tvunget til å skrive under avtalen falt på jødene. Deres situasjon i landet ble enda verre da polske jøder begynte å anklage regjeringen for å ikke ta hensyn til minoritetstraktaten.¹³

Gjenreisningen av den polske staten førte med seg en radikal fremvekst av nasjonalistiske holdninger. Imidlertid kan man spore utviklingen av moderne nasjonalbevegelser i Polen tilbake til 1880-årene, da landet var fortsatt fordelt mellom de tre stormaktene. I den russisk-kontrollerte delen av landet vokste det frem en nasjonalbevegelse under lederskap av Roman Dmowski. For Dmowski og hans pro-russiske støttespillere har jødespørsmålet stått sentralt. De anså jødene som noe fremmed og potensielt farlig for polakkenes nasjonal- og religiøsidentitet. Tilsvarende har kampen mot jøder, i områdene som lå under Østerrikes kontroll, blitt et hovedmål for den nye nasjonal-katolske bevegelsen. Det er likevel ikke før utbruddet av første verdenskrig da den antisemittiske bevegelsen virkelig gjorde seg synlig. Med nederlaget av tsaristiske styrker og den tysk-østeriske invasjonen, begynte befolkningen å lete etter en sydebukk. Denne fant de i jødene.¹⁴

¹¹ Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. (1983):14

¹² Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars*. (1980):54

¹³ *Ibid.*:57

¹⁴ Kertzer, David I. *The Popes Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*. (2002):246

Antisemittisme har vært synlig i det polske samfunnet i løpet av de første årene etter første verdenskrig, likevel kan man ikke si at det var noe som dominerte det sosiale og/eller politiske liv. Situasjonen endret seg likevel på 1930-talet, og spesielt i løpet av de siste fire årene før andre verdenskrigs utbrudd. I denne perioden fant det sted en drastisk økning av antisemittiske holdninger innenfor Polens grenser, noe som førte til at flere radikale tiltak mot jødene ble innført, og innsatsen for å ekskludere jødene fra både det økonomiske og intellektuelle liv i landet økte betydelig. En kompleks blanding av forskjellige faktorer var ansvarlig for denne illevarslende utviklingen.¹⁵

2.2 Polsk nasjonalisme

Å snakke om polsk nasjonalisme, uten å nevne antisemittisme eller den romersk-katolske religion er nærmest umulig. I Polen har det lenge eksistert en sterk forbindelse mellom disse tre aspekter, som et resultat av historiske betingelser. Irena Borowicz påpekte i sin bok «The Roman Catholic Church in the Process of Democratic Transformation: The Case of Poland» at:

«In Polish mentality as well as in the opinion of the church, Catholicism is entirely connected with Polishness. Religious and national identity are characterized by a feeling of belonging to Polishness and Catholicism»¹⁶.

Ideen om en «polskhet» ble utviklet for fullt i perioden etter 1864. Denne var basert på to grunnsteiner; en felles kultur og en felles tro, og hadde en ødeleggende effekt på forholdet mellom etniske polakker og minoriteter i landet. Dette gjaldt spesielt den jødiske minoriteten, fordi det var nettopp jøder som ble sett på som truende for eksistensen til den polske nasjonalstaten.¹⁷ En slik etnonasjonalistisk syn på hva som var polsk og hva som ikke var det resulterte i et samfunn som ble delt i «oss» og «dem», «polakker» og de «fremmede».

Polsk nasjonalisme var en viktig faktor bak radikaliseringsprosessen av antisemittisme. Ideen om nasjonaltilhørighet har alltid stått sterkt i blant den polske befolkningen, samtidig verdsatte de sin ære mer enn de fleste andre nasjoner. Dette hadde store konsekvenser for deres holdninger

¹⁵ Mendelsohn, Ezra. The Jews of East Central Europe between the World Wars. (1983):68

¹⁶ Borowik, Irena. The Roman Catholic Church in the Process of Democratic Transformation: The Case of Poland. (2002):240

¹⁷ Michlic, Joanna Beata. Poland's Threatening Other. (2006):67

mot minoriteter i landet, særlig jøder. Celia S. Heller skrev at «*One must realize that in the Polish hierarchy of values, marked by an aristocratic tradition, honor ranked very high.*»¹⁸, og ifølge henne har den polske retorikken vært preget av hentydninger til nettopp polsk ære mesteparten av historien. Denne ble ofte satt opp i kontrast mot andre nasjonaliteter, gjerne ved å bruke undertrykker-offer forholdet. Polsk ære måtte beskyttes mot krenkelser og angrep fra de som ikke tilhørte samme nasjon, og spesielt de gruppene som ble sett på polakkers underlegne. I denne sammenhengen ble jødene ansett som både fremmede, og ikke minst mindreverdige.

Kardinal Rattis rapport fra hans besøk i Polen kunne vært til støtte for denne tesen. Våren 1918 ble kardinal Archille Ratti, senere kjent som Pius XI, sendt på en diplomatisk tur til Polen for å undersøke den politiske og religiøse situasjonen i landet.¹⁹ Besøket, som varte frem til juni 1921 resulterte i et syttisiders rapport, «*The Final Report of Achilles Ratti's Mission in Poland*», utarbeidet av Ermenegildo Pellegrinetti. Rapporten var basert på brev kardinal Ratti har skrevet i løpet av hans tre år i Polen til statssekretæren, samtidig alt materiale han klarte å samle i denne tidsperioden. Det som har kommet tydelig frem i rapporten var polakkenes forståelse av nasjonal identitet og hvordan denne var forbundet med det å være katolsk. Skillet mellom disse to var nesten ikke eksisterende. Samtidig viste rapporten at polakkene ikke anså polske jøder som polakker i det hele tatt.²⁰ Imidlertid her må en vurdere hvor pålitelig en slik rapport er som en kilde. Det er viktig å huske at rapporten ble utarbeidet på grunn av ordre fra daværende pave, derfor kan en stille seg spørsmål om hvilken motivasjon lå bak denne rapporten. Selv om innholdet i selve rapporten kan være overdrevet og pyntet på med tanken på dens formål, er det likevel sannsynlig at kardinal Rattis observasjoner hadde et visst samsvar med virkeligheten.

Et etnonasjonalistisk kulturelt prosjekt hadde en viktig plass i polsk samfunn i mellomkrigstiden. Dets hovedmål var å skape en nasjon som hadde både en felles etnisk bakgrunn og en felles kultur. Selv om prosjektet var et av de viktigste politiske saker for Nasjonaldemokratene og ikke minst for alle organisasjoner som sprang ut av partiet, disse var ikke de eneste agitatorer for prosjektet. Den polske romersk-katolsk kirke, hvilken var en institusjon med ekstrem etnonasjonalistisk syn, og samtidig var knyttet til

¹⁸ Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars.* (1980):57

¹⁹ Kertzer, David I. *The Popes Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism.* (2002):244

²⁰ *Ibid.*:258

nasjonaldemokratenes politiske bevegelse, var like sterkt besatt av ideen om et ren polsk-katolsk samfunn.²¹

Både nasjonaldemokratene og representanter av den katolske kirken ønsket å gjennomføre en åndelig revolusjon som skulle resultere i en etnisk-homogen, polsk-katolsk nasjon.

Konservatisme, tradisjon og den romersk-katolske religion skulle nå stå høyst, og polske jøder passet ikke inn i det nye bildet. Som støttespillere til liberalisme, kommunisme og modernitet, representerte polske jøder en trussel for polakkers kristne mentalitet og verdier.

Representanter av et slikt syn gikk så langt at de anklaget jødene for at deres tilstedeværelse i landet forurenset polske sjeler, og med dette hindret dem fra å være bedre polakker.²²

Nasjonalistiske tanker hadde en viktig plass i mellomkrigstidens Polen virkelighet. Landet har nettopp fått tilbake sin uavhengighet, men nå stod befolkningen overfor en annen utfordring, nemlig minoritetsproblemet. Som det ble nevnt tidligere i oppgaven ble minoriteter sett på som en trussel fra innsiden. Nasjonalisme hadde en evne til å mobilisere, og å mobilisere den polske befolkningen ved å overbevise dem at deres stat stod overfor en form for fare, var gjennomførbart. Det politisk forvrengte bildet av virkeligheten, supplert med ideen om en ren katolsk Polen, førte til at alle som ikke passet inn i A4-definisjonen av det å være polsk ble sett på som en potensiell trussel. Dette gjaldt igjen særlig jøder.

2.3 Polske jøder

I mellomkrigstiden ble det gjennomført to folketellinger som hadde som formål å kartlegge Polens befolkning. Den første folketellingen fant sted i 1921, under denne erklærte 2 855 318 personer at de tilhørte judaismen. Dette utgjorde omtrent 10.5% av den samlede befolkningen i landet.²³

Ifølge folketellingen fra 1931 var det bosatt 3 113 933 jøder i Polen, noe som utgjorde 9.8% av den samlede befolkningen. Det var den høyeste registrerte prosent av jøder i alle land, utenom Palestina.²⁴

²¹ Michlic, Joanna Beata. Poland's Threatening Other. (2006):71

²² Ibid.:72

²³ Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. (2006):75

²⁴ Heller, Celia S. On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars. (1980):71

2.3.1 Differensieringen blant polske jøder

Jødene har vært en del av det polske samfunnet nesten like lenge som landet har eksistert. De jødisk-polske relasjoner har et tusenår lang historie. Til tross for at polakker og jøder sameksisterte i så lang tid, ble jødene likevel betraktet som fremmede. Det er viktig å understreke at i Polen er ordet «fremmed» synonymt med «annerledes».²⁵

Den religiøse forskjellen hadde en veldig stor betydning, siden det å være polsk var nærmest ensbetydende med å være katolsk. I et land som er homogen i religion, blir en person som tilhører en annen religiøs tro sett på som en slags avvik fra normen, og automatisk tiltrekker oppmerksomhet. Dette gir grunnlaget for differensiering blant befolkningen.²⁶

De sosiale og kulturelle differenser var heller ikke ubetydelige. Her er det likevel viktig å huske at disse forskjellene ble stadig mer reduserte. Poloniseringsprosessen²⁷ blant jøder foregikk i et betydelig raskt tempo fra slutten av det 19. århundre.²⁸ Imidlertid har et stort flertall av polske jøder i mellomkrigstiden hatt sin egen, særegne kultur, og levde etter jødiske skikker. Det er viktig å nevne at polske jøder var blant de minst assimilerte i hele Europa på denne tiden.²⁹

Flertallet av de polske jøder skilte seg ut fra resten av samfunnet. Alt fra øyenfallende klesstil, langt skjegg hos menn, parykker hos gifte kvinner, ansiktstrekk, aksent og gestikulering gjorde det mulig å klassifisere en person som jøde.³⁰ Det er viktig å understreke at denne regelen gjaldt ikke alle polske jøder. Denne beskrivelsen refererte først og fremst til de ortodokse jødene. Til tross for at flere og flere av polske jøder ble poloniserte, ble dette faktum ofte ignorert og polske jøder led av en urettferdig generalisering.

En kan ikke snakke om «polske jøder» og referere til en og samme gruppe mennesker.³¹ Jødene i mellomkrigstidens Polen var en veldig differensiert minoritetsgruppe, både med tanken på tradisjoner, religion, kultur og politiske preferanser. Og det var kanskje nettopp det siste, nemlig jødernes politiske preferanser som skapte størst differensiering blant dem.

²⁵ Ibid.:63

²⁶ Hertz, Alexander. *The Jews in Polish culture*. (1988):66

²⁷ Med «polonisering» menes det en kulturell assimilering i det polske samfunnet, som var enten

²⁸ Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars*. (1980):64

²⁹ Ibid.:65

³⁰ Ibid.:66

³¹ Mendelsohn, Ezra. *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. (1983):18

2.3.2 Oversikt over jødisk politisk liv

Det som karakteriserte jødisk politisk liv i mellomkrigstidens Polen var nettopp dets differensiering. Denne differensieringen var delvis et resultat av variasjoner i religiøse preferanser og delvis av ideologiske forskjeller. I motsetning til andre land i Europa hadde jødene sine representanter i alle seks parlamenter i mellomkrigstidens Polen.³² Det spesielle med jødiske partier i Polen var imidlertid det at de fleste av dem var uavhengige og ikke stemte fra polske partier.

Ved å se på jødisk aktivitet i det polske politiske liv kan det skilles ut seks hovedgrupper: ortodokse, sionister, sosialister, folkister, assimiler og kommunister.³³ Jeg valgte å gå dypere inn på de tre største og mest innflytelsesrike politiske grupperinger, nemlig de ortodokse, sionister og sosialister, for å så gi et kort overblikk over de tre siste gruppene. Begrunnelsen for dette er at de tre første gruppene var representert av største andelen av polske jøder, og kan derfor gi en pekefinger på hvilke religiøse preferanser som dominerte blant dem.

Det ortodokse partiet, Histadrut ha-Mizrachi, var det største av alle jødiske politiske grupperinger i mellomkrigstidens Polen. På 1930-tallet hadde partiet omtrent 60 tusen registrerte medlemmer. De ortodokses politikk ble styrt av prinsippet om lojalitet til staten - helt frem til maikuppet da det ble klart at det ikke lenger var staten som var viktigst, men nasjonen. De ortodokse mente at det som forbundet og formet nasjonen var religion, derfor vektla de beskyttelse av jødernes religiøse rettigheter, samtidig forsterkningen og forfremmingen av judaismen. Deres holdning til sosialister så vel som til sionister var ganske motvillig. De ortodokse motsatte seg klassekampen som ble fremmet av sosialister. Årsaken til uenighet med sionister var litt mer komplisert og dreiet seg hovedsakelig om språkspørsmålet. Mens sionister kjempet for å styrke det hebraiske språket, ble det ansett av ortodokse som et hellig språk reservert for liturgi.³⁴

Sionisters mål var derimot å utvikle en jødisk nasjonalbevissthet og fremme hebraisk blant polske jøder, for å senere kolonisere Palestina og endelig gi jødene deres egen stat. Polske myndigheters holdning til sionistene var generelt motvillig, likevel støttet de ideen om en ny

³² Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. (2006):92

³³ Ibid.:94

³⁴ Ibid.:95

jødisk stat, fordi dette til slutt skulle bety jødernes emigrasjon fra Polen, altså en «jødefritt» Polen.³⁵

Den siste store politiske gruppen var sosialister. Det største sosialistiske jødepartiet, Bund, ble opprettet i den tsaristiske Russland i 1897. Den sosialistiske ideologi og ikke minst den positive holdninger til den polske staten blant Bund-medlemmer, førte til deres samarbeid med Det polske sosialistiske parti. Bunds politiske program hadde som formål å løse «jødespørsmålet» i Polen ved å gi polske jøder en kulturell og nasjonal autonomi. Partiet var imot både den sionistiske ideen om en fremtid i Palestina, men også imot den ortodokse bevegelsen som ble betraktet som gammeldags.³⁶

I tillegg til de tre største politiske grener fantes det også folkister, altså medlemmer av Jidysze Folks Partaj in Pojen (Jødisk Folkeparti i Polen). Folkister krevde jødisk autonomi, var for liberal økonomipolitikk og demokrati, samtidig som de støttet ideen om en sekulærstat. I tillegg arbeidet de for likestilling for alle nasjonale-, religiøse- og livssynsminoriteter. Et betydelig antall polske jøder som også var politisk aktiv tilhørte assimilant-bevegelsen, som strevde for at jødene skulle bli anerkjent som religiøs og ikke etnisk minoritet. Med dette førte krav om at jødene skulle bli likestilt på alle nivå.³⁷

Det viser at polske jøder hadde forskjellige politiske, religiøse og kulturelle preferanser, og dermed eksisterte det også en intern konkurranse dem innimellom. Denne differensieringen beviser hvor forskjellig mennesker innen en og samme etniskgruppe kan være. Dette er et punkt som vil være viktig for det neste kapitler.

2.3.3 Fremstillingen av «Jøden» i mellomkrigstidens Polen

Som det ble nevnt tidligere i dette kapitlet, det faktum at jødene var en veldig differensiert gruppe, forhindret ikke tendensen til generalisering - uavhengig av deres bakgrunn og/eller religiøse og politiske preferanser. Dette resulterte i at en fremstilling av «Jøden» som skulle være representativt for alle polske jøder ble «skapt». Begrepet «skapt» kan ses av mange som malplassert, siden allerede tidligere i historien eksisterte det en god del stereotypier om jøder,

³⁵ Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. (2006):97

³⁶ Ibid.:100

³⁷ Ibid.:100-104

likevel i mellomkrigstidens Polen har alle disse blitt samlet, supplert med nye og bidro til å danne en ny fremstilling av «Jøden» som en truende fremmed.

Den nye, forvrengte fremstillingen ble tilpasset de politiske, sosiale og økonomiske omstendigheter i landet, og propagert ikke bare av etnonasjonalistene, men også av den katolske kirken i Polen. Skylden for bøndenes emigrasjon ut av landet etter første verdenskrig, ble tilskrevet jødene, som ifølge etnonasjonalistene presset bøndene ut av landet. I tillegg ble jødene fremstilt som de største motstandere av katolisismen og dens moralitet. Minoriteten ble beskyldt for å stå bak frimureriet og for å støtte internasjonalfinans som var særlig skadelig for den polske økonomien. Jødene var sett på som oppfinnere og forkjempere av fritenkning, liberalisme, sosialisme, kommunisme og bolsjevisme – ideologier som ikke kan i utgangspunktet forenes med hverandre, og samarbeidet med hverandre for å undergrave den polske staten.³⁸ Alt dette hadde som formål å skape frykt blant polakkene og styrke de patriotiske følelser for å mobilisere befolkningen til å bekjempe en felles fiende. Å være utsatt for en slik mengde motstridende informasjon kunne føre til en svekkelse av kritisk tenking, som resulterte i at befolkningen enklere absorberte et slik bilde av «Jøden».

Den påståtte tilknyttingen til bolsjevisme og kommunisme var blant de mest brukte midler til å propagere fremstillingen av Jøden som truende etter 1917. Frykten for spredning av kommunisme økte i mellomkrigstiden, samtidig som flere ble overbevist om at jødene støttet ideologien. Dette var delvis forårsaket av Sions vises protokoller.

Sions vises protokoller kommer til å ha en betydelig plass i denne masteravhandlingen, på grunn av dens påvirkning på jødenes fremstilling i mellomkrigstidens Polen, men også på grunn av posisjonen disse hadde i arbeidet til Trzeciak. Derfor følger her et overblikk over hva Protokollene var og hvilket budskap disse bar.

2.3.4 Sions vises protokoller

Protokollene ble først nevnt i april 1902 i en artikkel skrevet av russisk antisemittisk journalist, Mikhail Menshnikov. Den første dokumenterte publikasjonen fant imidlertid sted i august/september 1903 i en av St. Petersburgs avis *Znamia*.³⁹ Det ble påstått at disse inneholdt en samling av møteprotokoller utarbeidet av jødiske ledere med planer om å ta over verden.

³⁸ Michlic, Joanna Beata. *Poland's Threatening Other*. (2006):88

³⁹ Hagemester, Michael. *Protocols og the Elders of Zion*. I Richard S. Levy (red.), *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Vol. 2. (2005):567

For mennesker som ikke støttet liberaliseringen av det moderne samfunnet hadde jøder blitt et symbol på nettopp modernitet og alt dette som truet de tradisjonelle verdier. Det er ikke tilfeldig at Protokollene ble utgitt i Russland. Det tsaristiske regimet var det eneste absolutte monarki i Europa, og samtidig en sterk motstander av liberalisme og demokrati. I et forsøk på å undergrave anti-monarkistiske tendenser i landet hadde den tsaristiske regjeringen fremstilt disse som et resultat av jødisk samarbeid, ved å produsere forfalsket dokumenter som skulle virke realistisk. Antijødisk propaganda var en del av offisielt politisk aktivitet i Russland.⁴⁰

Protokollene slo ikke gjennom før etter den russiske revolusjonen i 1917. Og der er ingen bevis på at boken førte direkte til noen form for antijødisk vold. Imidlertid, omveltningene etter første verdenskrig, sammen med verdens revolusjoner og både økonomiske og sosiale kriser i Europa, alt dette skapte et behov for en enkel forklaring og en «syndebukk». Og Protokollene oppfylte dette behovet.⁴¹ Til tross for at året senere i 1921 ble det gjort kjent at Protokollene ikke bare var forfalsket, men også plagiert, har salget ikke sunket. Dette kan forklares med at mange mente at spørsmålet om Protokollenes ekthet ikke var ensbetydende med at det som står i dem ikke var sant. Ifølge forsvarere at verket beskrev det realiteten, fordi ingen kunne benekte at dette var en tid av kriger, revolusjoner og økonomiske kriser.⁴²

Et slikt syn på Protokollene gjorde det mulig for Hitler å bruke boken som en kilde i hans *Mein Kampf*, og senere distribuere protokollene i Europa. Når de forfalsket dokumenter nådde Sveits møtte dette motstand fra landets jødiske samfunn. Dette resulterte i en rettsak i Berne, der det ble fastslått at Protokollene var et plagiat og litterær forfalskning, samt at deres fabrikasjon ble utført av Russlands hemmelige politiets initiativ. Nazistene gjorde mye for å begrense virkningene av rettsaken, mellom annet ved å organisere konferanser som hadde som formål å forminske tvilene angående Protokollene. En av slike konferanser ble holdt i Erfurt og brakte sammen representanter fra over tjue forskjellige nasjoner. Hensikten med denne var å bygge et nettverk av mennesker som hadde troen på Protokollenes sannhetsmessigt innhold.⁴³

⁴⁰ Modras, Ronald. *The Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933-1939.* (2004):90

⁴¹ Hagemester, Michael. *Protocols and the Elders of Zion.* I Richard S. Levy (red.), *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Vol. 2. (2005):567

⁴² *Ibid.*:92

⁴³ Modras, Ronald. *The Catholic Church and Antisemitism, Poland 1933-1939.* (2004):92

Protokollene ble først oversatt til polsk i 1920 og gitt ut som en forkortet versjon med tittelen «Vær på vakt». Utvidet utgaver kom følgende i 1923, 1930 og 1934. Spørsmålet om Protokollenes ekthet har også blitt tatt opp i Polen, men skjøvet til side etter hvert.⁴⁴

2.4 Politisk situasjon i mellomkrigstidens Polen

Mellomkrigstidens Polen var preget av en kamp mellom to forskjellige konsepter for landets fremtid. Roman Dmowski og Józef Piłsudski hadde begge en tanke om hvordan den andre polske republikken skulle styres. Disse var imidlertid vidt forskjellige fra hverandre. Józef Piłsudski og hans parti, PPS (Det polske sosialistpartiet), ansa ikke jøder som en trussel for landets integrering eller eksistens. Partiet støttet konseptet om like rettigheter for alle statsborgere, uansett deres religion og/eller etnisk bakgrunn. PPS motpart, Nasjonaldemokratisk bevegelse eller Endecja⁴⁵, var derimot en hyppig tilhenger av polsk etnonasjonalisme i dens integrerte form.⁴⁶ Myten om «Jøden» som nasjonalfiende ble en viktig del av deres ideologi og politisk program. Nasjonaldemokratene hevdet at nasjonen var en biologisk, organisk enhet, og at eneste forsvarsmåten under statsløsheten var en 'nasjonal egoisme'.⁴⁷ Dmowski ønsket et uavhengig Polen, en sterk nasjonalistisk stat. Han var i stor grad påvirket av sosialdarwinistiske teorier, som var veldig populære i den vestlige verden, og mente at livet var en nådeløs kamp mellom "sterke" nasjoner som dominerte, og "svake" nasjoner som ble dominert. En slik ideologi innebar at alle Polens borgere som ikke var polakker ble sett på som en trussel for den polske nasjonalfølelsen, dette gjaldt særlig jøder. Dmowski var åpenlyst antisemitt og støttet teorien om en "internasjonal jødisk konspirasjon" rettet mot Polen, og mente at de tre millioner polske jøder ble for mange for å bli absorbert og assimilert inn i den polsk-katolske kultur.⁴⁸

I etterkant av Versaillestraktaten kunne man observere en sterk negativ reaksjon fra medlemmer av høyreorienterte partiers side retter mot Minoritetstraktaten. Etnonasjonalister anså traktaten som ydmykende og som en invasjon i landets innenrikspolitikk. Spesielt sa de på jødemminoritetens retter som en krenkelse av den polske staten og dens befolkning, og ikke

⁴⁴ Ibid.:93

⁴⁵ Endecja ble grunnlagt i 1898 av Roman Dmowski og var det dominerende parti når det gjaldt antisemittisk og nasjonalistisk politikk frem til utbruddet av andre verdenskrig.

⁴⁶ Michlic, Joanna Beata. Poland's Threatening Other. (2006):59

⁴⁷ Hagen, William W. Before the "Final Solution": Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland. I The Journal of Modern History, Vol 68, No. 2 (Juni 1996). S. 351-181

⁴⁸ Levy, Richard S. Antisemitism in the modern world: an anthology of texts Richard S. Levy. (1991):181

minst la ofte skylden på jødene som ansvarlige for at Polen ble tvunget til å skrive under traktaten.⁴⁹

I 1926 gjennomførte Piłsudski coup d'état og med dette overtok makten i Polen. Piłsudski uttrykte tydelig at han var imot diktatur, men forlangte at parlamentet skulle reformeres. Sejm, underhuset i det polske parlamentet, hadde ifølge ham for mye makt, mens presidenten for lite. Kuppet førte til et brudd med hans tidligere allierte på venstre siden, men de fleste jødiske partier støttet han. De betraktet Piłsudski som mindre farlig enn Endecja og dens medlemmer. Piłsudski styrte med hjelp av oberstene, en liten gruppe av rådgivere fra hans tidligere dager i militæret. Hans regjering kalte seg for Sanacja, som symboliserte et ønske om reform og distansering fra alle de negative egenskaper til det tidligere politiske system.⁵⁰

Piłsudskis regjering innførte en liberal og åpen politikk overfor minoriteter i landet. Ved å utvide og reorganisere jødiske samfunnsorganisasjoner fikk de støtte blant de ortodokse jødene. Regjeringen satte i livet tiltak for å støtte jødisk handel, som ifølge dem var viktig for landets økonomi. I 1927 erklærte kultur- og utdanningsminister at han var imot numerus clausus⁵¹ på universiteter og høyskoler. Det var ikke mye regjeringen kunne gjøre med økonomisk boikott mot jøder ført av nasjonaldemokratene, og ingen finansiell støtte ble heller gitt til jødiske skoler. I praksis var også kvotesystemet fortsatt i bruk.⁵²

Likevel betydde ikke Piłsudskis maktovertagelse at nasjonaldemokratenes innflytelse ble mindre. Partiets strategi gikk ut på å nå massene og øke antall medlemmer ved å identifisere og gripe de dominerende verdiene og tenkemåtene hos de fremtredende representanter av samfunnet, og integrere disse i deres politiskprogram.⁵³ Endecja hentet sine støttespillere hovedsakelig blant de nye kapitalistiske gründere, velstående bønder, hvit-krage arbeidere, intellektualister, lavere geistlighet og etter 1918 blant studenter. Disse gruppene opplevde en betydelig vekst i perioden etter første verdenskrig, men var likevel i mindretall.

Klassebevisste bønder og arbeidsklassen, som utgjorde flertall av den politisk aktive befolkning, ga sin støtte til venstresiden. I motsetning til de tyske nazistene, som etter hvert klarte å få de protestantiske bønder på sitt lag, var det en nesten umulig oppgave for Endecja

⁴⁹ Michlic, Joanna Beata. *Poland's Threatening Other*. (2006):73

⁵⁰ Modras, Ronald. *The Catholic Church and Antisemitism, Poland 1933-1939*. (2004):29

⁵¹ Et kvotesystem som begrenset antall jødiske studenter som kunne studere ved universiteter og høyskoler.

⁵² Modras, Ronald. *The Catholic Church and Antisemitism, Poland 1933-1939*. (2004):29

⁵³ Michlic, Joanna Beata. *Poland's Threatening Other*. (2006):60

å erobre den polske bygden.⁵⁴ Muligheten for å endre denne situasjonen under parlamentarisk demokrati var liten.

I 1928 opprettet Dmowski Stronniectwo Narodowe (Polens Nasjonalparti) som et forsøk på å forene de høyreorienterte nasjonalistene i landet som sammen kunne stå imot den regjerende Sanacja. SN stod ganske nær fascisme og la større vekt enn noen gang før på dens tilknytting til den romersk-katolske religion. Å bli skyvet bort fra makten ga paradoksalt SN større frihet. Nå var det ikke lenger nødvendig for Dmowski og hans støttespillere å forholde seg til politisk realisme, internasjonale forpliktelser, opposisjonen eller offentligheten. De stod fritt for å drive med propaganda og spille politisk spill.⁵⁵ Dette ble sett på som en mulighet for å utvide deres innflytelse og øke antall medlemmer.

Oboz Wielkiej Polski, en utspringorganisasjon fra Nasjonaldemokratiske parti, presenterte i 1932 et program som hadde som hovedmål å ta fra jødene deres politiske rettigheter. Jøder og personer med jødisk bakgrunn skulle miste muligheten til å stemme eller kandidere til parlamentet. I tillegg skulle de ble fratatt muligheten til å bli ansatt i stillinger som professorer, lærere, notarer og meglere. I alle andre yrker skulle man innføre en kvote på hvor mange jøder det var mulig å ansette, og polakker skulle være førstprioriterte for å få stillingen. Det skulle bli forbudt for jøder å ta høyere utdanning. Videre ville OWP forby jøder å kjøpe land, endre etternavn til polske og gifte seg med ikke-jøder. De la også frem forslaget om at jødene skulle få kunne bosette seg bare i bestemte bydeler.⁵⁶ I dette programmet er det tydelige likheter med de tyske Nürnberglovene som de facto ikke kom før i 1935. Grunnen til dette kan være at de unge medlemmer av Endecja var i personlig kontakt med medlemmer av NSDAP i Tyskland og hentet mye av inspirasjon derifra.⁵⁷

Så lenge Piłsudski levde behold Sanacja-regjeringen kontrollen, og hans motstandere representerte ikke noe form for utfordring. Alt dette endret seg 12. mai 1935 da Piłsudski døde. Til tross for sin langvarige sykdom har han ikke utnevnt noen som kunne ta over hans plass, og ingen av hans rådgivere kunne sies å ha like stor respekt blant offentligheten. Med Piłsudski ute av bildet kunne de unge nasjonalistene gjøre «jødespørsmålet» til et senter for Polens politiske liv.⁵⁸ For å finne en løsning på splittelse innen regjeringen opprettet oberstene

⁵⁴ Hagen, William W. Before the "Final Solution": Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland. (1996):369

⁵⁵ Cała, Alina. Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła. (2012):345

⁵⁶ Ibid.:346

⁵⁷ Ibid.:346n44

⁵⁸ Modras, Ronald. The Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933-1939. (2004):34

i 1936 en ny politisk organisasjon OZON (Nasjonal enhet), som ikke tillot jøder å bli med i deres koalisjon. I en politisk uttalelse fra 1937 erklærte OZON at de støttet ikke antisemittiske voldshandlinger, men likevel forsto viktigheten av å forsvare polsk kultur, samt å søke økonomisk selvforsyning.

Årene mellom 1936 og 1939 var blant de mørkeste i Polens moderne historie når det gjelder antisemittisk virksomhet. Til tross for at ingen nye raselover ble vedtatt, ingen jødiske aviser eller institusjoner ble undertrykt og ingen av de tusenvis av jøder som hadde politiske stillinger ble avsatt endret situasjonen seg drastisk. Nå aksepterte et overveldende flertall av den polske befolkningen nasjonalistenes definisjon av polakken; nemlig en etnisk slavisk person som tilhørte den romersk-katolske religionen og var en del av den polske kultur. Jødene har blitt eksplisitt ekskludert fra samfunnet. Selv om en offisiell statlig vold har aldri blitt brukt som et tiltak mot jødene i Polen, slik det var i Tyskland, har regjeringen gjort ingenting for å stoppe den uoffisielle men organiserte boikotten, som ofte var preget av voldshandlinger.⁵⁹

Politikken til Sanacja førte landet til en tilstand av økonomisk og politisk ødeleggelse. Dette resulterte i at Polen før andre verdenskrig har blitt et av de mest antisemittiske land i Europa, rett bak Tyskland.⁶⁰

2.5 Den katolske kirken og antisemittisme

Daniel Goldhagen i sin bok «*A Moral Reckoning: The Role of the Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair*» hevdet at gjennom århundrer var den katolske kirken, en paneuropeisk institusjon med aspirasjoner til å herske over verden, en institusjon som ga instruksjoner i riktig åndelig og moralsk oppførsel. Samtidig var den katolske kirken ryggraden for europeisk antisemittisme, og hadde denne som en integrert del av sin doktrine, teologi og ikke minst liturgi. Begrunnelsen for dette, og samtidig rettferdigjørelsen, lå i Bibelen; jødene var djevelens tjenere som myrdet Jesus.⁶¹ Selv om jødernes drap på Jesus har blitt hyppig brukt i antisemittisk retorikk, kan man ikke konkludere med at denne lå til grunn for den katolske kirkens holdning mot jøder. Posisjonen kirken har tatt i kampen med antisemittisme er basert

⁵⁹ Ibid.:35

⁶⁰ Ringelblum, Emanuel. Polish-Jewish Relations During the Second World War. (1992):10

⁶¹ Goldhagen, Daniel Johan. A Moral Reckoning: The Role of the Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair. (2002):37

på mye mer komplekse faktorer enn dette, samtidig som en slik generalisering blir urettferdig overfor dem som motsatte seg en antisemittisk politikk.

Det kan sies at forholdet mellom kristendommen og jødedommen har alltid vært ambivalent. På den ene siden har kristendommen sine røtter i et historisk samfunn som kom opprinnelig fra Jesus' tilhengere, som de facto var jøder. På den andre siden beskriver Det nye testamentet Jesus' polemikk mot tolkningen av Tora og den jødedommen denne representerte. Dette sammen med at jødene ble tilskrevet skylden for Jesus' lidelser og død, som er også beskrevet i Det nye testamentet, har laget grunnlaget for den forvrengte fremstillingen av jødedommen og ikke minst teologisk antisemittisme.⁶²

I mellomkrigstiden begynte kirken å fungere som en bastion for antisemittisme, både ved å ta i bruk de tradisjonelle stereotypier om jøder, så vel som de nye propagert av nasjonalistene.⁶³ Den romersk-katolske kirken i Polen var kanskje den eneste institusjonen som hadde mulighet til å stanse spredningen av antisemittisme i landet, men den gjorde dessverre det helt motsatte. Før i tiden representerte jødene og deres tro en trussel for katolisisme, nå var det den voksende sekulariseringen blant unge jøder som ble ansett som en ny form for samme trussel. Kirken fryktet at den økende viljen til å leve i et mer sekularisert land ville bli overført til polakker. Fra kirkens perspektiv representerte en jødisk tilstedeværelse i Polen en seriøs trussel for polsk selvrealisering.⁶⁴ Denne bekymringen for polakkenes katolske moralitet ble stadig uttrykket og formidlet gjennom katolsk presse, hvilken var en av de mest effektive propagører av antisemittisme i Polen.

Katolske presters motivasjoner var likevel noe som er vanskelig å forklare. Vatikanets holdning mot jøder spilte utvilsomt en viktig rolle i denne. Imidlertid fordømte Vatikanet nasjonalisme, mens et betydelig antall polske prester presterte å forene polsk nasjonalisme med antisemittisme. De ansa jødene som en trussel mot kirkens posisjon i samfunnet. Det å akseptere jødene som polakker ville betydd å anerkjenne en nasjon, der alle mennesker og religioner er likestilt. Dette ville undergrave ikke bare kirkens institusjonelle betydning, men også presters egen status og interesser.⁶⁵

⁶² Religion: Christianity. Jewish Virtual Library. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/christianity-2>

⁶³ Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars.* (1980):110

⁶⁴ Paldiel, Mordecai. *Churches and the Holocaust: Unholy Teaching, Good Samaritans and Reconciliation.* (2006):192

⁶⁵ Sadkowski, Konrad. *Church, nation and state in Poland: Catholicism and national identity formation in the Lublin region, 1918-1939;* I Blobaum, Robert. *Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland.* (2005):171

2.5.1 Relasjoner mellom stat og kirke

Det var få steder i verden, der kirken nøy like stor påvirkningskraft og frihet som i Polen. Som nevnt tidligere i oppgaven, for de fleste polakker har patriotisme og katolisisme vært tett forbundet, om ikke ensbetydende. Under årene med statsløshet, gjennom en poetisk visjon av Polen som Kristus' nasjon, ble den katolske kirken et viktig symbol for polskhet, samt et symbol for motstand mot undertrykkere.⁶⁶ Det å være medlem av den katolske kirken og samtidig å leve etter den katolske læren og katolske verdier har for mange polakker vært en uatskillelig del av det å være polsk.

Katolske teologer har naturlig vært engasjert i religiøst liv i Polen, men ikke bare det. Mange av katolske prester var direkte involvert i sosialpolitisk liv i landet, og en rekke av dem ble medlemmer av høyreorienterte bevegelser, som var fiendtlig innstilt mot nasjonale og religiøse minoriteter i Polen.⁶⁷ Til tross for tidligere ideologiske uenigheter, ble den romersk-katolske kirke og Nasjonaldemokratisk parti støttespillere i perioden etter 1918. Dette var et resultat av deres felles oppfatning av hva som var viktig for nasjonens moralitet. Konseptet om 'Den polske nasjonens katolske stat' var en av de viktigste saker for nasjonaldemokratene. I byttet mot å anerkjenne kirken som landets moralske leder, fikk Nasjonaldemokratene en betydelig støtte blant det katolske presteskaper.⁶⁸ Prester, biskoper og erkebiskoper var aktive medlemmer i Nasjonaldemokratisk parti, og samtidig viktige støttespillere for partiet.

Høyreorienterte partier, som Nasjonaldemokratisk parti, hevdet at den jødiske minoriteten representerte ikke bare en økonomisk trussel, men også en kulturell for den polske nasjonale identitet.⁶⁹ Overbevisningen om at jødene var kjernen og utspringskilden til bolsjevisme lå til grunn for denne tankegangen, hvilken etter hat hvert fått en betydelig støtte blant katolske teologer. Nå ble den nasjonalistiske antijødiske retorikken supplert med tradisjonelle elementer fra katolsk lære. Katolske teologer prøvde å forene polsk nasjonalisme med en kristen moralitet, og dette skulle være grunnlaget for den polske, katolske nasjonen.⁷⁰

⁶⁶ Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars.* (1980):109

⁶⁷ Łysiak, Anna Majdanik. *Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939.* I Kevin P. Spicer, *Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust.* (2007):31

⁶⁸ Libionka, Dariusz. *The Catholic Church in Poland and the Holocaust, 1939-1945.* I *The Holocaust and the Christian World*, ed. C. Ritter, S. D. Smith, I. Steinfeld, London (2000):85

⁶⁹ *Ibid.*:74

⁷⁰ *Ibid.*

Grunnloven fra 1921 ga garanterte like rettigheter for alle religioner, likevel fastslo denne at den romersk-katolske religion hadde en overlegen posisjon i forhold til andre religioner. I artikkel 114 fra 17. mars 1921 stod det klart at den katolske kirken i Polen hadde sine egne lover og skulle forholde seg bare til disse. Med andre ord var kanonisk rett grunnlaget for kirkens autonomi og skulle ikke bli undergravid av statlig lovgiving.⁷¹ Dette ga den romersk-katolske kirken i Polen en særegen posisjon, og samtidig mulighet til å eksistere og handle på dens egne premisser.

En ekstrem viktig begivenhet som konsoliderte det juridiske grunnlaget for kirkens posisjon i Polen var underskrivelsen av konkordatet mellom Den hellige stol i Roma og den polske regjeringen i 1925. Avtalen trådte i kraft 9. august 1925 og ga kirken enda større mulighet til å påvirke de troende, samtidig som den begrenset regjeringens kontroll over institusjonen. Fra nå av skulle mellom annet innholdet i preker gitt fra prekestolen eller artikler publisert av kirkelige utgivelsesorgan ikke lenger bli sensurert.⁷² Dette ga kirken enorm frihet i forkynning av deres ideologiske og politiske standpunkter, og med dette også muligheten til å utvide sin påvirkningskraft.

Kardinal August Hlond, leder av den katolske kirken i Polen, sendte ut i 1936 et pastoralbrev som åpenbart støttet den antijødiske kampanjen. I brevet stod det klart at «det jødiske problemet eksisterer, og kommer til å fortsette å eksistere så lenge jøder forblir jøder»⁷³. Forklaringen på hvorfor jødene tilværelse i landet var problematisk kommer senere i brevet. I følge Hlond var det et faktum at jødene motsette seg den katolske kirkens lære, var fritenkere og ateister, samtidig støttet bolsjevisme og var ikke redde til å handle. I tillegg hadde jødeminiteteten en ødeleggende effekt på moraliteten til både de voksne og de unge polakker.⁷⁴

⁷¹ Resler, Tomasz. Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej. *Czasopismo naukowe ACTA ERASMIANA XIII* (2016) s. 37

⁷² Modras, Ronald. *The Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933-1939.* (2004):37

⁷³ Heller, Celia S. *On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars.* (1980):113

⁷⁴ Michlic, Joanna Beata. *Poland's Threatening Other.* (2006):89

2.5.2 Katolsk aksjon

Da Polen ble uavhengig har den katolske kirken i landet vært i en vanskelig situasjon. Den måtte håndtere begrensninger som forble etter partisjonstiden, samtidig som den måtte ta seg av gjenoppbygging av kirkelige strukturer. På dette tidspunktet hadde kirken ingen propagandaapparat, og var nødt til å samarbeide med parlamentet, regjeringen og politiske partier for å ha noe å si angående samfunnsmessige og politiske endringer. Konkordatet fra 1925 skapte grunnlaget for danningen av en katolsk Polen. Imidlertid etter kuppet i 1926 fikk parlamentet og politiske grupperinger mindre å si, noe som også hadde konsekvenser for kirkens rolle i opprettelsen av en katolsk stat. Kirken var nødt til å ta saker i egne hender og komme på offensiven. I 1928 ble det vedtatt at fra nå av skulle fokuset ligge på oppdragelsen av yngre generasjoner. Samtidig skulle kirken sette i livet Katolsk Aksjon i landet.⁷⁵

Målet med Katolsk Aksjon var å bekjempe modernisme og spre kirkens sanne lære, og oppnådde enorm suksess i Polen. Det var nettopp denne suksessen, og muligheten til å kontrollere som førte med denne, som gjorde at Katolsk Aksjon som appellerte til kirkehierarkiet.⁷⁶ Katolsk Aksjon var et eksempel på den sterke forbindelsen mellom katolisisme og nasjonalisme i Polen. Den appellerte til folkets nasjonalfølelser ved å presentere en form for fare som kunne bli bekjempet bare hvis befolkningen stod sammen om å motvirke denne ved å følge katolsk lære og leve etter katolske moralske regler. Ideen om Polak-Katolik(polakk-katolikk) ble sådd i polakkers hoder, og alle som ikke passet inn i dette bildet ble sett på som en potensiell trussel for danningen av en katolsk Polen.

Katolsk aksjon oppnådde enda større popularitet med utviklingen av katolsk presse, som bidro til propagering av denne.

2.5.3 Katolsk presse

Nyere forskning på antisemittisme i mellomkrigstidens Polen har avslørt hvor stor rolle spilte egentlig den romersk katolske kirke i å videreformidle fremstillingen av «Jøden» som den skadelige fremmede. Den antijødiske holdningen manifesterte seg i forskjellige form i nesten all katolsk presse, men var også synlig hos medlemmer av katolsk geistlighet.⁷⁷ Å fremstille jøder som fienden av den polske nasjonen og med det samme av kristendommen var et tema

⁷⁵ Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. (2006):57

⁷⁶ Porter-Szúcs, Brian. Faith and Fatherland: Catholicism, Modernity, and Poland. (2011):136

⁷⁷ Michlic, Joanna Beata. Poland's Threatening Other. (2006):82

som gjennomgikk i de fleste katolske aviser i mellomkrigstidens Polen. Det er viktig å understreke at kirken i Polen hadde en enorm innflytelse på utforming av meninger blant sine medlemmer. Kirkens autoritet ga dens presse en stor påvirkningskraft, samtidig som den fremstod som en nesten ufeilbarlig kilde. Pressen var, ved siden av søndagsmesser, den viktigste kommunikasjonskanalen mellom kirken og befolkningen, og katolske publikasjoner utgjorde nesten 23% av alt som ble publisert i mellomkrigstiden.⁷⁸

Katolsk presse var karakterisert av sterke meninger. Uavhengig av hvor mange lesere avisen hadde eller hvor ofte den ble utgitt, hver publikasjon utgitt av den katolske kirke var nødt til å være streng ortodoks. For å kunne blitt stemplet som katolske utgivelser måtte disse representere ideologien til Den hellige stol i Roma. Hensikten med katolsk presse var med andre ord å formidle og forsvare pavelig forkynning om relasjoner mellom stat og kirke, ekteskap og katolsk utdanning. Formålet med både Katolsk Aksjon og katolsk presse var å gjøre Polen mer katolsk. Konseptet om en katolsk Polen førte til at jødernes tilstedeværelse i landet ble enda mer problematisk.⁷⁹

En daglig avis, som var avhengig utelukkende av den katolske kirken og samtidig finansielt uavhengig kom ikke før midten av 1930-tallet. Første utgivelse av «Maly Dziennik» ble utgitt 27 november 1934, og sammen med dette oppstod muligheten for kirken til å ha større påvirkning på samfunnet. Avisens lave pris førte til et raskt eskalerende antall lesere.⁸⁰

2.6 Avslutning

Som det ble vist i denne kapittelet, for å forklare antisemittismens radikaliserings som fant sted på 1930-tallet i Polen, må man gå et stykke tilbake i tid. Slike prosesser skjer ikke over natten og har ofte flere utløsende faktorer bak seg. Antisemittisme har vært en del av den polske virkeligheten helt siden middelalderen, den tok likevel en mer organisert og radikal form i 1930-årene. I en tid av både økonomisk, men også politisk ustabilitet for polakkene, hadde nasjonalisme og katolisisme spilt en særlig viktig rolle for store delen av befolkningen. Disse to faktorene supplerte hverandre i en krig mot alt som ikke var polsk eller katolsk nok, og resulterte i en ny, mye mer radikalisert form for antisemittisme. Denne nye formen for antisemittisme kom til å gjennomsyre polsk samfunn i årene frem til den andre verdenskrig.

⁷⁸ Ibid.:83

⁷⁹ Modras, Ronald. Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933-1939. (2004):43

⁸⁰ Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. (2006):52

Kapittel 3. Stanisław Trzeciak - biografisk bakgrunn og offentlig virksomhet.

Denne oppgaven i sin helhet handler om Stanisław Trzeciak og hans antisemittiske virksomhet. Men hvem var han egentlig? Man kan uten tvil si at Trzeciak var, og fortsatt er, en kontroversiell figur. Hans skrifter og uttalelser har skapt reaksjoner blant Polens befolkning, både positive og negative, i flere tiår. Til tross for at det har gått over 70 år siden Trzeciaks død, er hans ord fortsatt aktuelle i dag. På den ene siden har en et bilde av Trzeciak som nasjonalhelt, forkjemper av polske verdier og den polske nasjonen. En patriotisk prest som satte sitt fedreland høyest. På den andre siden finnes det en fremstilling av Trzeciak som radikal antisemitt, agitator, som spredde antijødisk propaganda og samarbeidet med Nazi-Tyskland. Det er viktig å understreke her at disse to beskrivelsene ikke har vært uforenlige med hverandre. En kunne oppfattes som patriot og eksemplarisk polakk, samtidig som en åpenbart uttrykte sine antisemittiske meninger. Antisemittisme var en viktig del av nasjonalistisk propaganda i mellomkrigstiden, og var en av faktorene som var med på å skape et bilde av den såkalte «polakk-katolikk».

I dette kapittelet skal jeg presentere en biografisk skisse av Trzeciaks offentlige liv. Trzeciak levde et veldig aktivt liv, både religiøst, sosialt og ikke minst politisk. Hans person var knyttet til mange viktige saker og hendelser i Polens historie. Jeg skal se nærmere på Trzeciaks aktivitet både før 1930-tallet og etter. Her blir det relevant å se på hvordan Trzeciak utviklet seg som offentlig person, hvilke hendelser som preget hans liv og hva han kjempet for. Kampen mot jøder, som han oppfordret til i mellomkrigstiden, var en viktig del av hans karriere og noe han nærmest viet sitt liv til.

3.1 Trzeciak som prest og teolog.

Stanisław Trzeciak ble født i 1873 i Rudna Wielka i en bondefamilie. Han ble ordinert i 1898 etter at han ble uteksaminert fra presteseminaret i Przemyśl. Trzeciak tok ett semester i jus ved Det jagellonske universitetet, og studerte senere teologi i Krakow. Fra 1899 jobbet han

som sogneprest. I løpet av denne tiden fortsatte han med høyere utdanning, og i 1900 fikk han doktorgrad i teologi ved Det jagellonske universitetet.⁸¹

Trzeciak brukte en betydelig del av sine yngre år på å reise og utforske verden. I årene 1901-1902 reiste han gjennom Vest-Europa, der han fordypet sin kunnskap ved universiteter i Freiburg, Bern, Wien, München og Roma. Han returnerte tilbake til Polen i 1902 og fikk stillingen som sogneprest i Wieliczka. Mellom 1903 og 1905 dro han på forskningsreise til Midtøsten, og besøkte Egypt, Den arabiske halvøy og Palestina. Videre reiste han til Syria, Lilleasia, Hellas og Roma. Slike turer har ikke vært uvanlige for teologer, siden det er nettopp der jødedommen og kristendommen har sine røtter. I årene 1907-1918 jobbet Trzeciak som professor ved Romersk-katolsk Teologisk Akademi i Petersburg. Der underviste han mellom annet bibelsk arkeologi, innføring i Det nye testamentet og Palestinas geografi.⁸²

Under første verdenskrig viet han mye av sin tid til sosialarbeid. I 1914 opprettet han et polsk senter for krigsofre (PTPOW) i Petersburg. Samtidig bidro han aktivt med å hjelpe prestene fra seminariet i Lviv og Basilikanorden som var fanget av russerne i Tomsk. I 1918 returnerte han til fedrelandet og deltok i kampen om Lviv. Trzeciak organiserte forsyninger til forskjellige veldedighetsorganisasjoner, samtidig som han tok på seg oppgaven med å forbedre kommunikasjonen mellom de forskjellige katolske gruppene i området.⁸³

Trzeciak var aktiv som prest i forskjellige menigheter, og i 1928 ble han en del av erkebispedømme i Warszawa. Da fikk han stilling som rektor for Sankt Jacek menighet i Warszawa, der han fortsatte frem til 1938.⁸⁴

3.2. Publikasjoner fra før 1930.

Selv om Trzeciak er mest kjent for sine publikasjoner fra 1930-årene, var han en aktiv forfatter allerede fra begynnelsen av 1900-talet. De tidligere publikasjonene, i motsetning til de som kom på 1930-tallet, berørte et bredt spekter av temaer. Trzeciak skrev bøker som omhandlet alt fra teologi og sosiologi, til referater fra forskningsreisene hans. I den tidlige perioden viet han faktisk en del av sitt arbeid til å videreformidle opplevelser fra alle turene

⁸¹ Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanislaw Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego. (Juli 1999). Nr.190:43

⁸² Ibid.:43

⁸³ Ibid.:44

⁸⁴ Ibid.:45

utenlands som han foretok i begynnelsen av 1900-tallet, der boken «*Wrażenia z podróży do Egiptu*» («*Inntrykk fra turen til Egypt*») fra 1904 er den mest kjente.

Allerede da viste Trzeciak stor interesse for jødedommen og jødene. I 1906 publiserte han to bøker «*Politiske relasjoner blant jøder på Jesus' tid*» og «*Jødiske kolonier på Jesus' tid*», og 5 år senere, i 1911 «*Litteratur og religion hos jøder*», hvilke var knyttet til hans virke som professor i Petersburg. Bøkene i seg selv har ikke vært pensum for teologer, men innholdet var basert på seminarer holdt av Trzeciak for studentene hans i Akademiet i Petersburg.⁸⁵ Det disse bøkene hadde til felles, som også skilte dem fra nyere publikasjoner, var at de fokuserte på jøder fra bibelsk tid. De var frie for antisemittiske budskapet, som Trzeciaks publikasjoner fra 1930-taller var så preget av. Det er viktig å bemerke at disse bøkene kom ut både før den bolsjevistiske revolusjonen, og noen år før Sions vises protokoller ble kjent i en bredere offentlighet. Dette er noen mulige grunner til at disse verkene er mer vitenskapelige enn den senere propagandaen.

Trzeciaks standpunkt endret seg imidlertid drastisk etter den polsk-sovjetiske krigen (1919-1921). Det er vanskelig å si nøyaktig hvorfor en slik overgang skjedde akkurat på dette tidspunktet, men man kan resonere seg frem til et mulig svar på dette. For det første, i løpet av årene i Petersburg ble Trzeciak bedre kjent med arbeidet til Justinas Pranaitis⁸⁶, som de facto inspirerte mye av hans senere arbeid. For det andre, både den russiske revolusjonen og den polsk-sovjetiske krigen hadde forsterket negative holdninger mot kommunister som allerede fantes fra før av. Dette, sammen med overbevisningen om at jødene var kommunismens støttespillere, førte til at antisemittiske holdninger vokste både hos vanlige polakker, og hos polske teologer som Trzeciak.

Når det gjelder Trzeciaks person var denne forsterkningen av negative holdninger mot jøder veldig synlig i hans skrifter. I begynnelsen av karrieren var arbeidet hans fri fra antisemittisme. Dette hadde imidlertid endret seg og hans radikale meninger ble mer og mer synlige med hver ny publikasjon. Det er viktig å understreke at samtidig som hans antisemittiske budskap ble mer eksplisitt, ble det også mer og mer akseptert av samtidens samfunn. Både de økonomiske, politiske og samfunnsmessige forholdene i mellomkrigstidens

⁸⁵ Dette forklarer Trzeciak i forordet til disse verk.

⁸⁶ Romersk-katolsk prest og forfatter av antisemittiske verk. Ifølge ham forpliktet Talmud jøder til å arbeide for å undergrave kristne og til slutt eliminere dem helt. Se mer: Hagemester, Michael. Justinas Pranaitis (1861-1917). I R. Levy, *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Volum 2. (2005):564

Polen, som ble drøftet i forrige kapittel, lå til rette for at de radikale publikasjonene både ble sosialt akseptert, og i mange tilfeller beundret.⁸⁷

3.3. Talmudspesialist

På grunn av utdannelsen hans og fordypningen i jødiske lover og litteratur ble Trzeciak vært betraktet som ekspert på Talmud, jødedommen, og ikke minst «jødespørsmålet» i Polen. På grunn av hans aktivitet i det nazi-sponsede Institut zur Erforschung der Judenfrage (Institut for Forskning på Jødespørsmålet)» ble Trzeciak også betraktet som en vitenskapsmann med anerkjennelse utenfor Polens grenser.⁸⁸ Her er det viktig å understreke at en «internasjonal anerkjennelse» var en overdrivelse. Instituttet i Erfurt var marginalt og hadde en spesiell orientering, noe som vanskelig kunne gi Trzeciak kreditt i andre land i Europa. Heller ikke ble noen av hans bøker oversatt til andre språk, noe som gjorde det vanskelig for andre enn polakker å bli kjent med hans arbeid. Likevel ble Trzeciak ofte trukket frem som en autoritetsperson i saker der Talmud eller andre jødiske tekster spilte hovedrollen, eller hvor jødiske prinsipper stred med de katolske. I mellomkrigstidens Polen fantes det en rekke saker som skapte hyppige diskusjoner blant polske politikere, teologer og jøder – noen fikk mer oppmerksomhet enn andre.

To av de mest kjente sakene som Trzeciak tok aktivt del i var det nye ekteskapslovprosjektet som dukket opp på slutten av 1920-årene, og saken om rituell slaktning av dyr som var aktuell i andre halvdel av 1930-årene. I begge disse brukte han sin posisjon som «ekspert» for å fremme sine meninger om saker.

3.3.1 Det polske ekteskapslovprosjektet.

Sekulariseringen av samfunnet var noe den katolske kirken i Polen fryktet mest. Den utgjorde en trussel for kirkens posisjon og dermed dens innflytelse på viktige saker. Da det nye prosjektet som omfattet reformering av ekteskapslovgivningen ble presentert tidlig på 1930-tallet, møtte det ikke uventet stor motstand blant katolske geistlige.

⁸⁷ Se for eksempel anmeldelse av «Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce» i: *Mały Dziennik*. (15 juli 1939):5

⁸⁸ Libionka, Dariusz. *Anti-Semitism, Anti-Judaism and the Polish Catholic Clergy during the second world war, 1939-1945*; I Robert Blobaum. *Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland*. (2005):257

På denne tiden hadde det vært tillat med ekteskap på tvers av religioner. Dette skapte problemer for den katolske kirken, fordi denne var den eneste som ikke tillot skilsmisse, mens både jøder, de ortodokse og protestanter kunne fritt skille seg fra hverandre. Når et ekteskap ble inngått mellom en katolikk og en representant av en av de andre religioner, måtte katolikken konvertere for å kunne få en skilsmisse.⁸⁹ Det nye prosjektet hadde som formål å eliminere denne nødvendigheten, ved å tillate skilsmisse blant tilhengere av katolisisme – slik det har nå vært i de fleste andre vestlige land.

Trzeciak, som alltid stod frem som forkjemper av «polske verdier og den kristne moralen», ville gjøre folk oppmerksomme på hvilken fare det nye prosjektet brakte med seg. For ham hadde dette ikke så mye å gjøre med regjeringens forsøk på å sekularisere landet, men mer med jødernes konspirasjon. Ifølge ham hadde det nye lovforslaget mye til felles med ekteskapsloven fra Talmud, og kom til å virke ødeleggende for katolikkene i Polen. Det polske ekteskapslovprosjektet var en materialistisk ide, som gjorde ekteskapet – som til nå var betraktet som et sakrament – til en kontrakt mellom to personer som en kunne bryte når som helst. Trzeciak var overbevist om at det var jøder som stod bak det nye lovforslaget med formål om å gjøre den polske nasjonen til sitt slavefolk.⁹⁰

Prosjektet forble et prosjekt og loven ble aldri vedtatt av parlamentet på grunn av den store motstanden saken møtte, hovedsakelig fra de katolske kretser i landet. Å tilskrive Trzeciak æren for å stanse lovforslaget blir nok en overdrivelse. Imidlertid kan man ikke si at stemmen hans i denne saken ikke spilte en betydelig rolle. Hans skrifter «*Talmud, bolsjevisme og det polske ekteskapslovprosjektet*» og «*Jøden som forsvarer av borgerlig vigsel og skilsmisser for katolikker*», som begge tok for seg ekteskapslovtematikken, vekket mange reaksjoner og gjorde saken til et diskusjonstema.

⁸⁹ Modras, Ronald. (2004):256

⁹⁰ Se hele debatten i: Trzeciak, Stanisław. «Talmud, bolszewizm i "Projekt prawa małżeńskiego w Polsce.»». (1932) og «Żyd jako obrońca ślubów cywilnych i rozwodów dla katolików.» (1932)

3.3.2 Rituell slaktning

Saken som skapte veldig mye uenighet blant polakker og polske jøder i mellomkrigstiden var rituell slaktning, og hvorvidt denne praksisen burde bli forbud i landet. Rituell slaktning, eller shechita, hadde blitt praktisert i flere hundre år av tilhengere av forskjellige religioner.⁹¹ I Polen var det imidlertid det jødiske samfunn som var den største interessegruppen for denne prosedyren. Jødisk tradisjon krevde at koshersslaktning ble utført ved hjelp av en veldig skarp kniv som gikk over dyrets hals, slik at dyret mistet alt blod og til slutt døde.⁹² Hovedsakelig under påskuddet av dyrebeskyttelse, men også andre religiøse og økonomiske aspekter, startet en stor diskusjon om å innføre administrative tiltak for å begrense rituell slaktning av dyr. Saken tok en betydelig del av parlamentets tid mellom 1936 og 1938.⁹³

Situasjonen i Polen har ikke vært ulik andre europeiske land. Debatten om rituell slaktning fant sted flere plasser i Europa så tidlig som på slutten av 1800-tallet.⁹⁴ Etter hvert ble saken også aktuell i Norge. Spørsmålet om hvorvidt shechita skulle forbys i Norge ble gjenstand for pressedebatter i hovedstadsavisene og i en rekke regional- og lokalaviser i 1913, 1914 og 1919, og siden i 1926 og 1927. Endelig kom saken til Odelstinget og ble debattert både i 1927, 1928 og 1929.⁹⁵

Hvilken rolle spilte Trzeciak under debatten i Polen? Han var en fremstående forkjemper av innføring av totalt forbudt mot rituell slaktning, og uttalte seg offentlig gjentatte ganger mot shechita-praksisen. Han holdt en rekke foredrag som omhandlet dette temaet, som hadde som formål å overbevise befolkningen hvor unødvendig rituell slaktning var. Innholdet ble senere publisert i *Przegląd Katolicki* og til slutt samlet i boken *Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu (Rituell slaktning i lys av Bibelen og Talmud)* utgitt i 1935.

I sine foredrag gikk Trzeciak inn på flere viktige aspekter ved rituell slaktning; hvorvidt den var en religiøs praksis, dens økonomiske fordeler og dyrevern. For Trzeciak gikk ikke rituell slaktning av dyr under kategorien «religiøst ritual». For ham var det bare enda en måte jødene kunne styrke sin økonomi. Trzeciak nektet med andre ord jødisk rituell praksis anerkjennelsen

⁹¹ Rituell slaktning av dyr er praktisert ikke bare av jøder, men også f.eks. muslimer. Halal kjøtt er et eksempel på kjøtt som krever at dyret skal bli slaktet på en bestemt måte. Denne oppgaven skal imidlertid ta for seg bare rituell slaktning utført av jøder.

⁹² Modras, Ronald. (2004):234

⁹³ Joseph Marcus. Social and Political History of the Jews in Poland, 1919-1939:358

⁹⁴ Se mer om debatten om rituell slaktning i Europa i *Shehitah: Jewish Ritual Slaughter (2005 Third Year Paper)*. <https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/8852091/Gurtman05.pdf?sequence=3>

⁹⁵ Andreas Snildal. Slaktelov med antisemittiske røtter? Bakgrunnen for forbudet mot jødisk rituell slaktemåte ca. 1890-1930 i Fortid (Januar 2016):51

som «religiøs» og insinuerte at denne var styrt av jødernes egoistiske motiver. Hans argumentasjon for dette omfattet mellom annet det faktum at alle jøder kunne utføre prosedyren, noe som indikerte at prosedyren ikke hadde form av religiøs eller kirkelig tjeneste.⁹⁶ Derfor kunne ikke saken forsvares med argumentet om religiøs frihet. Ikke bare det, rituell slaktning førte til at jødene som ikke juridisk sett kunne kalles for slaktere utførte denne jobben, og til slutt monopoliserte kjøttindustrien i nærmest hele Polen, mente han.⁹⁷

Imidlertid virket spørsmålet om hvorvidt rituell slaktning var et religiøst ritual å være mindre viktig for Trzeciak enn dyrevern. Han mente at å påføre andre elvende vesener lidelse noe som ikke samsvarte med Bibelens lære, og dermed var forkastelig. Trzeciak la stor vekt på dyrenes evne til å føle både kjærlighet og frykt, og at dette var en god nok grunn til å forby en slik drastisk prosedyre.⁹⁸ Det er interessant hvordan hans posisjon som dyrebekytter stod i motsetning til hans uttalelser om jøder.

Ifølge Trzeciak var rituell slaktning ikke lenger styrt av Moseloven. Dens regler hadde blitt omskrevet av rabbinere og tilpasset samtidens situasjon og med dette det jødiske samfunnets behov. Trzeciak slo faktisk fast at Moseloven ikke sa noe om rituell slaktning av dyr, og at budskapet rett og slett hadde blitt misforstått (enten med vilje eller uten) av samtidens jøder. Dermed, siden rituell slaktning ikke hadde noen forbindelse med Moseloven og med dette med religion, kunne den ikke betraktes som et religiøst ritual og burde blitt forbudt.⁹⁹

Spørsmålet om hvorvidt hans engasjement rundt denne saken hadde en antisemittisk bakgrunn er vanskelig. Selvsagt kommer det tydelig frem i tekstene at Trzeciak er imot jødernes praktisering av rituell slaktning, men i motsetning til hans senere publikasjoner (som blir presentert i neste kapittel), argumenterer han på en helt annerledes måte. En ting er sikkert; Trzeciak hadde en stor overbevisningskraft. 17. april 1936 vedtok parlamentet en lov om slaktning av dyr i slakterier, som skulle tre i kraft 1. januar 1937. Loven forbød ikke praktiseringen av rituell slaktning, men skulle begrense dens omfang betydelig.¹⁰⁰

Det interessante her er at totalforbud ikke ble innført med hensyn til grupper som praktiserte rituell slaktning av religiøse grunner. Selv om jødernes rettigheter på 1930-tallet ble betydelig begrenset, bestemte parlamentet seg for å ta hensyn til deres behov for kosher kjøtt.

⁹⁶ Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. Przegląd Katolicki (21. april 1935):270

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. Przegląd Katolicki (28. april 1935):300

⁹⁹ Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. Przegląd Katolicki (5. Mai 1935):320

¹⁰⁰ Ustawa z dnia 17 kwietnia 1936 r. o uboju zwierząt gospodarskich w rzeźniach. Dz.U. nr 29, poz. 237

3.3.3 «Avjøding» av polsk kultur og samfunn

Jødernes tilstedeværelse i Polen hadde ikke skapt annet enn problem for den polske nasjonen, mente Trzeciak. De to sakene presentert ovenfor er bare noen eksempler på Trzeciaks klare motstand mot «jødifisering» av det polske samfunnet. Gjennom 1930-tallet deltok han aktivt i kampen om å sakte men sikkert fjerne jødene fra det polske samfunnet.

Som det ble forklart tidligere, var sekularisering av samfunnet et aspekt som de katolske miljøene i Polen fryktet. Trzeciak, i likhet med andre polske teologer, anså hver ny nyansse i mote, litteratur og andre sfærer av kulturlivet som jødernes forsøk på å demoralisere den polske nasjonen. «Avjøding» av det polske kulturliv var en del av både politisk og katolsk agenda i mellomkrigstiden, og ble dermed også et tema som dukket opp i Trzeciaks publikasjoner. I 1938 ga Trzeciak ut en brosjyre «*Pornografia narzędziem obcych agentur*» (*Pornografi som fremmedes agenturer verktøy*), der han la ut om hvordan jødene forsøkte å demoralisere det polske samfunnet. Ifølge Trzeciak hadde jødene et «kriminelt, satanisk system for å depravere ungdommen», og dette var synlig i alle de kulturelle sfærene; avisene, bøker, radio etc.¹⁰¹ Dette hadde, ifølge ham, vært en del av jødernes plan om å ødelegge den polske nasjonen fra innsiden for å deretter ta over makten i landet. For å kunne bekjempe dette måtte det polske kulturliv bli «renset» fra alt som ble formidlet av jøder.

For Trzeciak var det likevel ikke nok å fjerne jødene fra det kulturelle liv. Alle sfærer av både politisk, kulturelt og sosialt liv skulle bli «jødefrie». Han agiterte stadig for å begrense jødernes rettigheter i landet, som eneste mulige løsningen på «jødespørsmålet». Trzeciak oppfordret ikke til å ta i bruk vold mot jøder, tvert imot, han fordømte slike handlinger. Imidlertid mente han at det var viktig å innføre politiske tiltak som før eller senere ville føre til jødernes emigrasjon fra landet.

I løpet av de to siste årene før krigens utbrudd ble det publisert en rekke artikler som stadfester Trzeciaks posisjon som forkjemper av antijødisk. Innføring av numerus nullus og opprettelsen av gettoer for jøder var viktige saker for Trzeciak. Et eksempel på dette er hans artikkel i *Mały Dziennik* fra 11. mai 1937, der Trzeciak gikk til angrep på jøder for deres krav om likestilling på universiteter og høyskoler. Ifølge ham var det først og fremst den polske ungdommen en skulle ta vare på, og for å gjøre dette måtte man innføre et kvotesystem (numerus nullus) i alle utdanningsinstitusjoner. Jødernes krav om likestilling med polakker på universiteter og høyskoler var latterlig ifølge Trzeciak, siden de selv ikke kunne innføre

¹⁰¹ Trzeciak, Stanisław. *Pornografia narzędziem obcych agentur*. (1938):7

likestilling blant representanter av deres egen religion. Her refererte han til separeringen av menn og kvinner i synagoger. Hvis jøder ikke kunne innføre likestilling blant sine egne, hvordan kunne de forvente å bli likestilt med polakker?¹⁰²

Det var ikke bare kvotesystem skulle hjelpe å bevare den polske ungdommens uskyld, og forhindre jødernes negative innflytelse på dem. Trzeciak gikk faktisk så langt at han foreslo opprettelsen av «ghettobenker» - ikke bare på universiteter og høyskoler, men i alle skoler i Polen. *«Alle som bryr seg om den polske ungdommens renhet og nasjonens velvære (...) vil streve for å atskille seg fra jøder på alle områder av sosial, økonomisk og politisk liv – og til slutt helt fjerne dem fra Polen.»*¹⁰³

3.4 Nazisympatisør og andre verdenskrig

Med utbruddet av den andre verdenskrig startet også den tyske okkupasjonen av Polen. Okkupasjonsmaktene anså den polske intelligentsia og spesielt katolske prester som en potensiell trussel, noe som førte til at denne gruppen ble utsatt for forfølgelser og likvidering i en større grad enn polakker uten høyere utdanning. Polske prester ble stadig tatt til fange og henrettet. Gjennomføring av gudstjeneste på polsk ble drastisk begrenset, og i områder som nå befant seg i Det tredje riket – forbudt.¹⁰⁴

3.4.1 Okkupasjonen.

I årene 1939-1944 arbeidet Trzeciak i sankt Antonius menighet i Warszawa, der hans virksomhet forble uforstyrret av okkupasjonsmaktene helt frem til 1944.¹⁰⁵ Ifølge relasjoner til prest Antoni Kitliński har Trzeciak vært den eneste presten i Warszawa, som ikke ble satt i et tysk fengsel i løpet av 1939,¹⁰⁶ noe som kunne vekke en rekke spekulasjoner. Jarosław Rokicki forklarte dette med at Trzeciaks omfattende arbeid på jøder og «jødespørsmålet», hans sympatiske innstilling til Hitler og hans politikk, samt hans vilje til å opprette en pro-tysk

¹⁰² Trzeciak, Stanisław. W imię obrony państwa i zjedonczenia narodu. Mały Dziennik. 11. mai 1937. Nr 150:3

¹⁰³ Trzeciak, Stanisław. Pornografia narzędziem obcych agentur. (1938):13

¹⁰⁴ Eugeniusz Guz. Zagadki i tajemnice kampanii wrześniowej: plany Hitlera wobec Polski; mity i fantazje wokół prowokacji gliwickiej; nieznanne szczegóły obrony Warszawy.:230

¹⁰⁵ Libionka, Dariusz. (2005)258

¹⁰⁶ Rokicki, Jarosław: Ks. dr Stanisław Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. (Juli 1999). Nr.190:49

regjering i Polen, førte til at han ble respektert av tyskerne.¹⁰⁷ Det faktum at Trzeciak ble tildelt den Tyske Ordenen av Adolf Hitler på 1930-tallet¹⁰⁸ viser til at Rokickis forklaring er veldig sannsynlig. I tillegg, i begynnelsen av den tyske okkupasjonen var han med på å grunnlegge den nazi-sympatiserende organisasjon Narodowa Organizacja Radykalna (Den Nasjonalradikale Organisasjon), som var kjent for å gjennomføre en serie av pogromer, de såkalte «påskepogromene», i hovedstaden i mars 1940.¹⁰⁹ NOR opphørte å eksistere bare etter noen få måneder, men Trzeciaks tilknytning til tyskerne forble sterk.

Trzeciak har ikke blitt sett på som en trussel av okkupasjonsmaktene nettopp på grunn av hans allmenkjente holdning til dem. I tillegg til hans sympati for nazi-Tyskland, som han uttrykket flere ganger i sine tekster, pratet han flytende tysk, hadde tyske dokumenter og er blitt tildelt tyske utmerkelser før krigens utbrudd. Alt dette var nok til at under hele okkupasjonstiden, helt frem til Warszawaoppstanden har Sankt Antonius' menighet blitt skånet fra okkupantenes regime.¹¹⁰

En kan si at Trzeciak har vært privilegert under okkupasjonen, noe som igjen påvirket situasjonen til de som kom til han for hjelp. Stanisław Podlewski gir i sin bok «*Przemarsz przez piekło*» en skildring av Trzeciaks virksomhet under den tyske okkupasjonen av hovedstaden. Siden kirken har vært et relativt trygt og fri fra okkupantenes øye sted, fort ble denne populær blant den delen av befolkningen som var nødt til å søke hjelp. Og hjelp var noe Trzeciak var klar til å gi. Under hele okkupasjonen på prestehusets område var det åpent et kjøkken for de fattigste, der alle som trengte det kunne komme og få et måltid. Alt dette skjedde med okkupantenes samtykke – og til en viss grad deres hjelp. Trzeciak skaffet ekstra matforsyningen for menigheten nettopp med hjelp av okkupasjonsmaktene.¹¹¹

Trzeciak har alltid understreket at han var en patriot og satte sin nasjons velvære høyt. Selv om denne ble tidligere brukt som et argument for å legitimere hans antisemittiske standpunkt, nå under den tyske okkupasjonen kom hans patriotiske holdning til synet som aldri før. Sankt Antonius' menighet hjalp og offererte gjemsel for polakker i nød, både sivilister og offiserer

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Blombergowa, Maria Magdalena. Kontakt Polakow z Cesarskim Rosyjskim Towarzystwem Archeologicznym w Petersburgu. "Analecta" 12/1-2(23-24):156

¹⁰⁹ Emanuel Ringelblum. Polish-Jewish Relations during the Second World War:193

¹¹⁰ Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanislaw Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I Biuletyn Zydowskiego Instytutu Historycznego. (Juli 1999). Nr.190:49

¹¹¹ Podlewski, Stanisław. Przemarsz przez piekło. (1957):151

fra den polske armeen. Trzeciak personlig reddet også flere fra arrestasjon, fengsel og tvangsarbeid i Tyskland.¹¹²

3.4.2 Antisemitt som hjelp jøder?

Det er vanskelig å forestille seg at en person som gjorde til sitt livs mål å fordrive jøder fra Polen var villig til å likevel hjelpe dem. Det finnes ikke tilstrekkelig med kildematerialet som kan forteller om Trzeciaks velvilje til å hjelpe jøder under krigen. Imidlertid, i boken «*Ten jest z Ojczyzny Mojej*» (*Den er fra Mitt Fedreland*), hvilken er en samling av fortellinger og dokumenter fra jøder som mottok hjelp fra polakker under krigen, finner vi noe som kan indikere på at Trzeciak var villig til å hjelpe jøder i nød.

Zuzanna Sienkiewiczowa's fortelling dreidde seg hovedsakelig om en internatskole i Warszawas sentrum som ble drevet av katolske nonner. Skolens abbedisse, lederen for skolen, var Wanda Garczyńska. Sienkiewiczowa og henne hadde et godt forhold, og Sienkiewiczowa besøkte skolen så ofte hun kunne. Fra hennes historie får en vite at en av Garczyńskas mål var redning av små jødiske jenter. Abbedissen tok de imot i sin internatskole, under falske etternavn og med falske dokumenter. Det har ikke alltid vært like enkelt å skjule den ekte identiteten deres. Blå øyne, blondt hår – slike trekk vekte sjeldent noen som helst mistanker. Jentene som skilte seg ut, og hadde det som ble oppfattet som «semitiske trekk» stod imidlertid i større fare.

Garczyńska hadde store problemer med mødrene til de «ariske» jentene som gikk på skolen. De mente at i disse tider, da det var så vanskelig å finne skoleplass for barn, burde ikke nonnene gi bort plasser på en katolsk skole til ikke-katolske barn. Garczyńska følte at hun måtte konsultere dette med noen, og denne personen viste seg å være Trzeciak. Ifølge relasjonen til Sienkiewiczowa, hadde abbedissen presentert hele saken for Trzeciak og spurt hva hun skulle gjøre i denne vanskelige situasjonen. Trzeciak skulle da ha stilte henne spørsmålet: «Hva slags fare står disse katolske jentene overfor, hvis de ikke får plass på skolen?» - «De kommer til å måtte ta utdanning under dårligere forhold, eller kanskje til og med mister noen år» - «Hva slags fare står de andre jentene overfor om søster fratar

¹¹² Ibid.:150

skoleplasser fra dem?» - «En sikker død.». Etter denne diskusjonen skulle Trzeciak ha sagt «Derfor kan søster ikke nøle eller kontemplere, de små jødiske jentene er førstprioriterte».¹¹³

Her er det viktig å ta i betraktning at denne historien ikke er en primærkilde. Sienkiewiczowa gjenfortalte i sin relasjon det hun har fått høyre fra sin venninne. En kan ikke stadfeste om denne er sann eller ikke. Det er vanskelig, med tanken på Trzeciaks rolle i spredningen av antisemittisme i årene før krigens utbrudd, å forestille seg at han var støttende til ideen om å hjelpe jøder. Imidlertid, denne saken dreidde seg om små, uskyldige jenter, som på noen som helst måte kunne passe inn i Trzeciaks fremstilling av jøder. Det er veldig sannsynlig at Trzeciak ikke betraktet disse jentene som en del av det jødiske samfunnet han mislikte så sterk, men for han var de bare en gruppe små barn som var i nød. Der er også mulig at Trzeciak hadde sett for seg at disse jentene kom til å konvertere til katolisismen etter krigen. Det har ikke vært uvanlig at jødene under krigen fikk tilbud om gjemmede mot et løfte om å konvertere til kristendommen. Et eksempel på dette er Saul Friedlander, verdenskjent historiker. 16 juli 1942 hadde hans mor skaffet ham plass på en katolsk skole i Montluçon, Frankrike, og trygget de ansatte om å beskytte hennes sønn til krigens slutt. Til gjengjeld hadde Friedlanders far lovet å oppdra sønnen i katolsk tro.¹¹⁴

Uansett var Trzeciaks rolle i dette tilfelle veldig passiv. Det at han oppfordret Garczyńska til å først og fremst redde de jødiske jenter, som hun i utgangspunktet mest sannsynlig ville ha gjort uansett, kunne ikke få noen negative konsekvenser for ham. Om okkupantene hadde oppdaget at skolen ga gjemsel til jødiske barn, ville de være de som arbeidet der som hadde fått ansvaret for dette – ikke Trzeciak. Om hans person hadde blitt nevnt av noen, hvem ville trodd at en fremtredende polsk antisemitt hadde støttet ideen om å redde jøder?

Dette er den eneste kilden jeg var i stand å finne som sier noe om Trzeciaks rolle i redningen av jødene under andre verdenskrig. Imidlertid blir denne hyppig brukt av Trzeciaks forsvarere frem til i dag. Denne blir betraktet som et bevis på at anklager om hans antisemittisme ikke var sanne.¹¹⁵

¹¹³ Bartoszewski Władysław. *Ten jest z ojczyzny mojej*. Krakow (1969):807-808

¹¹⁴ Isser, N & Linzer Schwartz, L. *The History of Conversion and Contemporary Cults* (1998): 56

¹¹⁵ Det finnes flere artikler publisert av høyreorienterte nettsteder, som har som formål å «renske» Trzeciaks rykte, og som fremstiller han som en nasjonalhelt. Se for eksempel: *Książd Stanisław Trzeciak – „antysemita”, który pomagał Żydom*. Fronda. Pismo poświęcone. <http://www.pismofronda.pl/ksiazd-stanislaw-trzeciak-antysemita-ktory-pomagal-zydom>

3.4.3 Uforventet død

Til tross for Trzeciaks fortjeneste og all hjelpen han hadde å tilby, understreker Podlewski at mesteparten av det polske samfunnet viste en viss mistillit til Trzeciak og ville helst holde seg på avstand fra han. Mange har vært overbevist om at Trzeciak samarbeidet med tyskerne, noe som i de fleste polakkers øyne var utilgivelig.¹¹⁶ Imidlertid her er det viktig å huske at hvis Trzeciak ikke hadde hatt den typen forhold med okkupasjonsmaktene hvilket han hadde, flere liv hadde muligens gått tapt. Et eksempel på dette finner vi morgenen 8. august, dagen før Trzeciak mistet sitt liv. En gruppe SS-soldater beordret alle innbyggere fra nærliggende hus til å komme ut og stille seg på rekke på gaten. Trzeciak, etter å ha pratet med den kommanderende offiseren og vist ham den Tyske Ordenen han ble tildelt noen år før okkupasjonen, stanset hele likvideringsaksjonen, ifølge Padlewski.¹¹⁷ Imidlertid, selv om i dette øyeblikket klarte Trzeciak å overbevise tyskerne om å la sankt Antonius menighet være i fred, varte dette ikke lenge. Allerede neste morgenen, under gudstjeneste, ble alle som var samlet i kirken beordret til å forlate bygget. En stund senere mister Trzeciak liv.¹¹⁸

En kan si at Trzeciaks død bar preg av ironi. Til tross for hans gode forhold med okkupantene, døde Trzeciak mest sannsynlig fra hendene til en tysk soldat. «Mest sannsynlig» fordi det sirkulerer flere forskjellige historier knyttet til hans død. I Padlewski sin skildring, selv om den har vært en kilde til mye informasjon, får en likevel ikke fortalt hvem skjøt Trzeciak til døden. Med tanken på antall år som har gått siden denne hendelsen, samtidig hvis en tar i betraktning de kaotiske omstendigheter rundt Trzeciaks død, er det vanskelig å nøyaktig stadfeste hendelsesforløpet, slik Jarosław Rokicki påpeker.¹¹⁹

3.5 Trzeciaks stilling til antisemittisme

Det å bli betraktet som antisemitt, var ikke noe Trzeciak ville skulle skje. Han understrekte gjentatte ganger at han ikke var en antisemitt – tvert imot, hans uttalelser og skrifter hadde et rettferdig grunnlag og ikke bar preg av noen form for verken religiøs eller etnisk motvilje. På denne måten kunne Trzeciak legitimere seg selv og sitt arbeid både overfor den katolske kirken, men også overfor myndigheter i landet. Han tok offisielt avstand fra voldelige tiltak

¹¹⁶ Podlewski, Stanisław. Przemarsz przez piekło. Warszawa 1957:151

¹¹⁷ Ibid:152

¹¹⁸ Ibid:153

¹¹⁹ Rokicki, Jarosław: Ks. dr Stanisław Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. (Juli 1999):52

rettet mot jøder og fordømte de. I Trzeciak sine øyne var disse unødvendige og ikke hadde noe som helst hensikt. Ikke bare det, ifølge han førte de antijødiske oppptøyer og fysisk vold til at jødene fikk unødvendig mye oppmerksomhet, og kunne sette seg inn i et «offer-rolle» - noe som igjen ville gi dem fordeler. Det han ønsket var ikke voldelige tiltak, men en kald løsning på «jødeproblemet» i Polen. En offisiell antijødisk politikk ført av myndighetene var den eneste løsningen som ville fungere, mente han. Dette kommer til å bli videre behandlet i kapittel 4.

Det interessante her er at en kan finne flere likheter mellom Trzeciaks og Hitlers syn på denne saken. I 1919 skrev Hitler i brevet til Adolf Gemlich:

“(...) an antisemitism based on purely emotional grounds will find its ultimate expression in the form of the pogrom. An antisemitism based on reason, however, must lead to systematic legal combating and elimination of the privileges of the Jews, that which distinguishes the Jews from the other aliens who live among us (an Aliens Law). The ultimate objective [of such legislation] must, however, be the irrevocable removal of the Jews in general.”¹²⁰

Dette brevet viser at Hitler ville fjerne jødene fra det tyske samfunnet på grunn av deres ødeleggende effekt på det. Imidlertid, slik det fremstår i brevet, Hitlers mål på dette tidspunktet var heller en ekskludering av jødene enn likvidasjon. Som en kan se, Hitler i likhet med Trzeciak, krevde politiske tiltak som skulle begrense jødenes rettigheter.

Det er vanskelig å ikke konkludere med at Trzeciak var en antisemitt, når en ser på bevis som dette. Ifølge han var ikke en emosjonell antisemittisme like effektiv som politiske tiltak. For å oppnå målet om å ekskludere jødene fra det polske samfunnet måtte polske myndigheter sette i livet en lovgiving som ville begrense jødenes innflytelse i landet, og til slutt føre til deres emigrasjon fra landet. Selv om han selv påstod at antisemittisme var fremmed for han og at han tok avstand fra den, beviste han noe helt annerledes som en skal se i neste kapittel.

¹²⁰ Eberhard Jäckel (ed.), Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924. Oversatt av Richard S. Levy. (1980):88-90

3.6 Avslutning

I tiden før den russiske revolusjonen og den polsk-sovjetiske krigen, har Trzeciak vært en teolog som ikke skilte seg noe særlig ut fra de andre i hans kretser. Han foretok forskningsreiser, skrev vitenskapelige bøker, underviste de fremtidige teologer i Petersburg – ingenting varslet den kommende overgangen til å bli Polens fremste forkjemper for jødenes eksklusjon. Imidlertid et sted på veien hadde det skjedd et skifte, noe som endret Trzeciaks verdensoppfatning. Det er vanskelig å si hvorfor og hvordan nøyaktig denne overgangen hadde skjedd, men faktum er i mellomkrigstiden begynte Trzeciak å uttrykke sin misnøye med jødenes tilstedeværelse i Polen. Myten om «jødebolsjevisme» og Sions vises protokoller har uten tvil spilt en viktig rolle i denne vendingen. Frykten for kommunister og overbevisningen om at jødene var deres fremste støttespillere, førte til at disse ble betraktet som en enorm trussel for polakkers velvære.

Trzeciak har viet en stor del av sitt liv til å propagere en radikal løsning på «jødespørsmålet» i Polen. I tiden etter den russiske revolusjonen, helt frem til utbruddet av andre verdenskrig har denne presten kjempet for å ekskludere og til slutt fordrive jødene fra det polske samfunnet. Hans posisjon som «talmudspesialist» og «ekspert på jødedommen» førte til at han fritt kunne skjule sitt antisemittisk budskap under betegnelsen «vitenskap».

Hans kamp om et «jødefritt» Polen har blitt satt på vent med starten av den tyske okkupasjonen. På dette tidspunktet stod Polen overfor en annen og mer farlig fiende – som denne gangen kom utenfra landets grenser. Under den andre verdenskrig ble Trzeciaks antijødiske agenda satt til side til fordel for å hjelpe polakker under de vanskelige forholdene. Trzeciak fikk aldri muligheten til å ta opp igjen kampen mot de polske jødene etter krigen.

Kapittel 4. Kampen mot den indre fienden.

En analyse av Trzeciaks fremstilling av jøder i hans tre sentrale verk fra 1930-talet.

Målet om et «jødefritt» Polen skulle oppnås ved hjelp av både økonomisk og sosial ekskludering av jøder fra det polske samfunnet. Jødene skulle forstå at de ikke var ønsket i Polen, noe som igjen skulle føre til deres emigrasjon fra landet.

Et betydelig antall katolske prester støttet ideen om en sosial og økonomisk boikott av polske jøder – noen av dem var likevel mer engasjert i dette enn andre. I mellomkrigstiden brukte en rekke polske teologer deler av sin vitenskapelig arbeid til å drøfte hvordan jødernes tilstedeværelse i landet påvirket Polen som helhet. De skrev artikler og verk som omhandlet det såkalte «jødespørsmålet», som involverte teorien om jødernes påståtte tilknytting til kapitalisme, sosialisme, liberalisme og revolusjoner. Spekulasjonen var at det eksisterte et jødisk imperium som var rettet mot alle ikke-jøder, særlig kristne, og som hadde ødeleggende og demoraliserende påvirkning på sosialt, politisk og kulturelt liv i Polen.¹²¹

Stanislaw Trzeciak var desidert en av de mest kjente forkjempere av jødernes eksklusjon. Hans etnonasjonalistiske standpunkt, som var preget av ideen om «Polen for polakker (katolikker)», kom til synet i de fleste av hans publikasjoner som ble utgitt på 1930-tallet. Ingen andre katolske prester har skrevet mer om *Sions vises protokoller* eller jødespørsmålet til sammen.¹²² Trzeciaks arbeid har vært populært blant både akademikere og vanlige borgere, samtidig som han var kjent som ekspert på jødedom og jødespørsmålet. Han har i løpet av 1930-årene publisert en rekke bøker og artikler som tok for seg nettopp disse temaer. De fleste av dem ble utgitt av kirkelige forlag og betraktet som en kilde til både kunnskap og inspirasjon.

En dypere analyse av Trzeciaks verk kan bidra med kunnskap om karakteren til hans antisemittistiske virksomhet. Å se nærmere på budskapet i hans bøker, samt argumentasjonsmåten, vil forhåpentligvis fortelle noe mer om hans inspirasjonskilder og motivasjoner, og dermed være til hjelp i å karakterisere hans antisemittisme.

¹²¹ Łysiak, Anna Majdanik. *Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939*. I Kevin P. Spicer, *Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust* (2007):26

¹²² Modras, Ronald. *Catholic Church and Antisemitism. Poland, 1933-1939*. (2004):94

Hovedfokuset i dette kapittelet vil ligge på en presentasjon og analyse av innholdet i tre av Trzeciaks mest kjente og omfattende verk fra 1930-tallet. Jeg valgte å fokusere på *"Mesjanizm A Kwestia Żydowska"* (*Messianisme og jødespørsmålet*), *"Program światowej polityki żydowskiej (konspiracja i dekonspiracja)"* (*Jødisk politisk program. (Konspirasjon og dekonspirasjon)*) og *"Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce"* (*Talmud om goyim og jødespørsmålet i Polen*). Bøkene ble publisert mellom 1933 og 1939, og blir fortsatt i dag betraktet som autoritative blant både katolske og antisemittiske ekstremister i Polen.¹²³ Hver av disse bøkene inneholder forfatterens syn på «jødespørsmålet» og hvilke konsekvenser jødernes tilstedeværelse i Polen hadde for polakker.

For å kunne finne trekk som vil karakterisere Trzeciaks antisemittiske virksomhet velger jeg å fokusere på fire punkter:

1. *Innholdet*. Hvordan karakteriserte Trzeciak jødernes «vesen» og deres tilstedeværelse i Polen? Hvilke argumenter brukte han for jødernes eksklusjon? Ved å analysere selve innholdet i bøkene blir det mulig å utpeke noen sentrale fortellinger som Trzeciak brukte i sine verk. Dette vil fortelle noe mer om hvilken forestilling av jøder han hadde, men også hvordan han fremstilte dem for sine lesere.
2. *Kilder*: Hvilke kilde- og litteraturgrunnlag brukte Trzeciak i sine antisemittiske skrifter? En analyse av kildegrunnlaget vil bidra med informasjon om hvor Trzeciak hentet inspirasjonen fra, men også om han på noen måte skilte seg ut fra andre antisemittiske forfattere.
3. *Argumentasjon*: Stod Trzeciaks fremstilling av jødene i samsvar med en religiøs tradisjon (kristen antijudaisme) eller var denne påvirket av en moderne rasistisk og nasjonalistisk antisemittisme?
4. *Aktualisering av budskapet*: På hvilken måte gjorde Trzeciak det antisemittiske budskapet «aktuelt» slik at den svarte på samtidens problemer? Å aktualisere budskapet var en viktig del av Trzeciaks arbeid. For å kunne fremstille jødene som en trussel for datidens samfunn, var han nødt til å kunne virkeliggjøre den. På hvilken måte gjorde han dette?

¹²³ Trzeciaks bøker blir fremdeles utgitt på nytt av katolske og høyreorienterte forlag som Antyk og Dom Wydawniczy "Ostoja". Disse forlag beskriver Trzeciaks verk som «kilder til kunnskap» med «oppsiktsvekkende innhold», som alle polakker burde bli kjent med. Se mer på hjemmesidene til forlag.

Med tanke på at alle de tre bøkene ble utgitt i løpet av kort tid, samtidig som de berører lik tematikk og inneholder likt budskap, velger jeg å gi en felles presentasjon av disse innhold. Selv om bøkene er blitt utgitt separat er de basert på samme hovedfordelinger, som jeg skal prøve å fremheve i presentasjonen av innholdet.

4.1 Presentasjon av innholdet i de tre sentrale verk fra 1930-tallet

«*Messianisme og jødespørsmålet*» ble gitt ut for første gang i 1933, samme året som Hitler overtok makten i Tyskland, og er en samling av Trzeciaks forestillinger om jøder og jødedommen. I denne boken trakk Trzeciak paralleller mellom moderne messianisme¹²⁴ og de venstreorienterte ideologier som kommunisme og sosialisme, som ifølge Trzeciak alle hadde sine røtter jødedommen. Boken er en viktig kilde til å forstå hvilke motiv som lå bak Trzeciaks ønske om å iverksette en kamp mot polske jøder, og gir leseren et innblikk i hvordan Trzeciak forklarte jødernes negative utvikling gjennom historien og hva som har vært grunner til dette. "Messianisme og jødespørsmålet" er Trzeciaks fremstilling av det han betrakter som jødernes vei til makt – fra forkastelse av Jesus som messias, gjennom reformasjonen og verdens revolusjoner, frem til mellomkrigstiden. Boken fokuserer på de påståtte særegne egenskaper til å starte revolusjoner og splitte nasjoner som jødene ble tilskrevet, noe som resulterte i interne konflikter og splittelse blant Europas befolkning. Boken viser hvordan Trzeciak kunne knytte mange viktige hendelser i historiens løp og deres utfall til forestillingen om jødernes maktbegjær og ønsket om å ta over verden.

«*Jødisk politisk program. (Konspirasjon og dekonspirasjon)*» ble utgitt i 1936. Hovedmålet med boken var å bevise at innholdet i «*Sions vises protokoller*» stemte overens med innholdet i jødiske skrifter. Dette igjen med hensikt om å bevise at den antatte konspirasjonen jødene imellom virkelig eksisterte. Boken ble utgitt to år etter «*Messianisme og jødespørsmålet*», og selv om denne fokuserer hovedsakelig på «*Sions vises protokollers*» innhold og deres samsvar med innholdet i jødiske skrifter, kan en likevel se klare likhetstrekk og overlapping av innholdet i disse to. Allerede i bokens forord understrekte Trzeciak at verket er verken preget av noen form for religiøse eller nasjonale fordommer, men at formålet med boken var rett og slett å opplyse om planene og fremgangsmåten til personer som kan ødelegge den polske

¹²⁴ Messianisme er en religiøs retning, der dens tilhengere venter og forbereder seg på at en messias skal komme og frelse dem.

nasjonen.¹²⁵ For å unngå anklager om partiskhet, ifølge Trzeciak selv, kombinerte han sitater fra Protokollene med sitater fra jødiske skrifter fra forskjellige epoker og forskjellige land med hensikt om å finne likhetstrekk mellom disse og retningslinjene i Protokollene, og dermed bevise deres autenticitet.¹²⁶

«*Talmud o gojach a kwestia zydowska*» er Trzeciaks siste publiserte bok, som tar for seg Talmuds innhold og hvordan denne har, ifølge forfatteren, påvirket jødernes verdenssyn og deres moralitet. Bokens innhold skapte en avstand, eller rettere sagt fordypet den allerede eksisterende avstanden mellom jøder og polakker. "*Talmud om goyim og jødespørsmålet i Polen*» ble utgitt for første gang i 1939, og innholdsmessig er veldig lik «*Messianisme og jødespørsmålet*». Den berører eksakt samme temaer som boken fra 1933. I boken la Trzeciak vekt på at jøder og polakker har et forskjellig verdensbilde og verdisystem, og at dette kommer fra at polakker henter sine verdier fra Bibelen, mens jøder fra Talmud.

4.1.2 Jødernes partikulære etikk

Kjernen til jødernes utvikling gjennom historien, som ifølge Trzeciak var forskjellig fra de kristnes, finner en allerede i antikken. Trzeciak hadde en klar forestilling om at drapet på Jesus startet en lang prosess som formet jødedommen og jødernes karakter til slik man kunne observere i samtiden. Til tross for profetenes lære, som tydelig utpekte Jesus til Messias, ble han avvist av jøder. Bibelen beskrev Messias som frelser, likevel i jødernes øyne skulle Messias sikre jødene en universell dominans, derfor ble de nødt å dømme Jesus til døden. Disse avgjørelser hadde en politisk bakgrunn, ifølge Trzeciak.¹²⁷ Ved å avvise Jesus som Messias brakte jødene på seg en forbannelse som skulle være i evig tid, påstod Trzeciak. Denne avvisningen utgjorde ifølge Trzeciak grunnlaget for jødedommen. Til tross for at jødedommen og kristendommen utviklet seg parallelt når det gjelder tidsperiode, ble disse to helt forskjellige fra hverandre, hevdet han.

Trzeciaks arbeid var preget av forsøk på å fremstille jøder som en motpol til polakker-katolikker. Denne fremstillingen var basert på deres antatte partikulære etikk. Ifølge Trzeciak var jødernes oppfatning om av hva som var moralsk og etisk korrekt helt annerledes fra den kristne/polske. For polakker var det Bibelen som satt normer for hvordan en skulle leve livet

¹²⁵ Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej.(1936):11

¹²⁶ Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej. (1936):12

¹²⁷ Trzeciak, Stanisław. Mesjanizm a kwestia żydowska. (1934):10

og hva som var rett og galt, for jøder hadde disse normene blitt satt av Talmud. Dette resulterte ifølge Trzeciak i en helt forskjellig virkelighetsoppfatning hos de to gruppene.

«*Uten Talmud er det å være jøde umulig*»¹²⁸, skrev Trzeciak. Talmud lærte de viktigste etiske prinsipper i judaismen, og det var nettopp derfor en burde dømme jøder ut ifra denne, mente han. Ved å fremstille jøder som en gruppe med et helt annet etisk grunnlag skapte Trzeciak en avstand mellom polakker og jøder. Leseren ville fort forstå at hans verk handlet om "oss" og "dem", "de onde" og "de gode", "polakker" og "inntrengere". For å kunne forstå jødernes verdenssyn måtte en, ifølge Trzeciak, først og fremst kjenne til innholdet i Talmud, spesielt de delene som ga grunnlaget for jødernes etikk og moralitet. «Retningslinjer for all slags forhold til ikke-jøder var imidlertid like viktige å ha kjennskap til, fordi det var disse som var relevante for polakker, mente Trzeciak. Allerede selve ordet «goyim» var ifølge han brukt feil,¹²⁹ siden begrepet refererte først og fremst til hedninger. Det faktum at jøder omtalte polakker og alle andre ikke-jøder som «goyim» var beviset på deres respektløse holdning til alle andre religioner enn deres egen, hevdet han. Imidlertid må en huske at som mange andre begrep, ordet «goyim» har flere dimensjoner og blir ofte brukt om ikke-jøder uten noen negativ ladning i seg. Likevel for Trzeciak var et slikt ordvalg malplassert og krenkende. Det fremkom ganske tydelig i verket at Trzeciak prøvde å forsvare den negative innstillingen til jødene fra den polske befolkningens side; hvis jødene viste ingen respekt for polakker, hvorfor skulle polakker respektere dem?

Det at jødene levde etter Talmud, og ikke etter Bibelen, ble betraktet som et avvik fra normen, og dermed noe potensielt farlig. Ifølge Trzeciak bidro Talmud til å skape et skille mellom jødene og alle andre nasjoner.¹³⁰ Jødernes antatte hengivenhet til talmudiske prinsipper ble betraktet av Trzeciak som grunnlaget for de dårlige forhold mellom polakker og jøder, og polakker ble tilskrevet et offer-rolle i denne relasjonen. Hvorfor kom polakker dårligere ut av å opprettholde relasjoner med jøder? Trzeciak mente at jødene, av deres grådige natur, var i stand til å gjøre alt for å øke sin rikdom og innflytelse. Dette kunne en finne beviset på i Talmud, hevdet han.

«*Eksklusivitets- og isolasjonsbestemmelser, ble forklart med at det utvalgte folk ikke kan forene seg med syndere, nemlig ikke-jøder.*»¹³¹, påstod Trzeciak. Det var likevel tillatt å berike

¹²⁸ Trzeciak henviser til en dispuitt som fant sted mellom rabbiner og katolske prester 25 juni 1240.

¹²⁹ Trzeciak, Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):13

¹³⁰ Ibid.:98

¹³¹ Ibid.:58

seg på deres bekostning, siden deres rikdom ikke var forurenset, fortsatte han.¹³² Trzeciak hevdet at svindel eller løgn rettet mot ikke-jøder var også tillat for jødene. Ifølge jødisk etikk var det ikke lov å svindle enn venn, fordi det stod i Talmud at «du skal ikke svindle din nabo». Men siden ordet «nabo» refererte ikke til ikke-jøder, gjald heller ikke denne regelen for ikke-jøder, hevdet han.¹³³ Ved å henvise til skrifter fra Talmud konkluderte Trzeciak med at Talmud tillot svindel, og siden Talmud var jødenes hellige bok, måtte dette ifølge ham bety at denne var grunnlaget for jødenes etikk.

Trzeciak, uten å ta hensyn til at det også fantes sekulære jøder, hadde en klar forestilling om at jødene var styrt av talmudiske retningslinjer, og som følge av dette skapte de et skadelig og fiendtlig element blant nasjoner de levde i. Dette gjaldt spesielt de kristne nasjoner, forklarte Trzeciak. Han var ikke alene om dette. Polske katolske teologer oppfattet Talmud som et moralsk monument for jøder. De mente at Talmuds prinsipper var normative for alle jøder. Imidlertid så katolske teologer Talmud også som en bok av hat og retningslinjer for tyver.¹³⁴

Trzeciak beskrev forholdet mellom polakker og jøder som «*to motsatte verdener, to motsatte etikk*»¹³⁵, noe som ifølge ham resulterte i at disse to ikke kunne sameksistere. Hans argumentasjon var basert på overbevisningen om at jødene var grådige imperialister, som strevde for å ta over verden, og deres «ond og fiendtlig» etikk, i møte med den polske, måtte før eller senere føre til en kamp mellom disse to gruppene. Jødene var av sin natur, og på grunn av deres talmudiske oppdragelse, revolusjonære og opprørske, noe som gjorde at en kamp mellom dem og nasjonen de levde i var uunngåelig, hevdet Trzeciak.¹³⁶

Trzeciak differensierte ikke mellom jøder fra bibelsk tid og samtidens jøder. For ham var det en og samme gruppe mennesker, med etikk og formål som ikke har forandret seg gjennom århundre. Ved å trekke lange linjer mellom Talmud, andre jødiske skrifter og *Sions vises protokoller*, skapte han en illusjon om at jødene - uavhengig av tidspunkt eller sted - har alltid hatt et ønske om å styre verden.

¹³² Ibid.:58

¹³³ Ibid.:63

¹³⁴ Łysiak, Anna Majdanik. Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939. I Kevin P. Spicer, Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust (2007):38

¹³⁵ Trzeciak, Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):114

¹³⁶ Ibid.:114

4.1.3 Å ødelegge nasjonen fra innsiden

Trzeciak var opptatt av jødernes påståtte planer og handlinger som skulle ifølge han ha negative konsekvenser for store deler av verden. Det som var enda viktigere for han var rollen jødene spilte i mellomkrigstidens Polen. Ifølge Trzeciak har jødene alltid betraktet Polen som deres forjettete land og strevet etter å ta kontrollen over det. De utnyttet polakkenes naivitet og godhjertethet for å oppnå sitt mål om å gjøre Polen til et jødisk land, hevdet han.¹³⁷ Ifølge Trzeciak kunne en i mellomkrigstiden observere hvordan jødene med små steg tok over den polske økonomien. Deres gjensidige og ubetingede støtte for hverandre resulterte i at polakkerne ble sakte men sikkert presset ut av de fleste bedrifter, mistet arbeidsplasser og sine egne eiendommer – alt til fordel for jødiske forretningsmenn, la han ut. Å beskyldte jødene for økonomisk dominans og grådighet hang sammen med overbevisningen om at jødene ville ha makt over den polske nasjonen. Teorien om at jødene utgjorde den mest velstående gruppen i mellomkrigstidens Polen er imidlertid ikke sann.¹³⁸ På grunn av manglende henvisning er det vanskelig å si noe om kilden til Trzeciaks argumentasjon. Mye tilsier likevel at disse støtter seg på de allmenkjente stereotypier om jøder som grådige materialister.

Veien til herredømme over Polen var ikke bare basert på økonomisk overlegenhet. Jødene hadde ifølge Trzeciak utarbeidet flere måter på å svekke polakker på - slik at de uten noe større problem kunne ta kontroll over deres faderland. En av dem var å ødelegge polakkers identitet. Dette skulle ifølge Trzeciak skje ved å trenge seg inn i katolske miljø ved hjelp av konvertering fra jødedommen til katolisisme.¹³⁹ Etter første verdenskrig, til tross for en økning i jødisk nasjonalisme merket man stadig større antall jøder som konverterte til kristendommen. Mange polske katolske teologer refererte til jødernes konvertering til kristendom som «dåp av lyst»¹⁴⁰. Grunnen til dette var at de hadde mistanker om motivasjonen som lå bak denne overgangen. Oppfatningen var at denne konverteringen kom ikke ut av en ekte lyst til å endre religion, men var heller et skalkeskjul for å kunne blande seg inn i det polsk-katolske samfunn for å ødelegge og depravere det fra innsiden. Ifølge Trzeciak arbeidet fortsatt jøder som ble døpt i kristen tro for andre jøder som ikke har konvertert. De var en slags hemmelige agenter, påstod Trzeciak, som stjal informasjon fra «fienden» - i dette

¹³⁷ Trzeciak, Stanisław. *Mesjanizm a kwestia żydowska*. (1934):307

¹³⁸ Se for eksempel Ezra Medelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, eller Celia S. Heller, *On the Edge of Destruction*. Begge de to bøkene tar for seg jødernes økonomisk og sosialsituasjon i mellomkrigstidens Polen.

¹³⁹ Trzeciak, Stanisław. *Mesjanizm a kwestia żydowska*. (1934):244-45

¹⁴⁰ Łysiak, Anna Majdanik. *Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939*. I Kevin P. Spicer, *Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust* (2007):28

tilfelle katolikker – og brakte den videre til sine brødre.¹⁴¹ Trzeciak trakk frem Spanias eksempel, der en opplevde en massekonvertering til katolisisme etter 1492 – men bare på papiret, hevdet han. Ifølge han forble jødene hengivne til jødedommen. Et bevis på dette var ifølge han det at de fortsatte å gifte seg bare mellom hverandre. Trzeciak anså konvertering til kristendommen som et middel som skulle hjelpe jøder å ødelegge den katolske religionen fra innsiden.¹⁴²

Identitetsspørsmålet var en av de viktigste grunner til den polsk-jødiske konflikten, mente Trzeciak. Jødene betraktet ikke seg selv som polakker, men som jøder, forklarer han. Jødene kjempet om privilegier, som stred med den polske lovgivingen og det kristne verdenssynet, samtidig som de strevde bevisst for å gjøre sin egen kultur synligere - mer forskjellig fra den polske, hevdet Trzeciak. Hans oppfatning var at polske jøder kjempet for å bevare sin etniske og kulturelle eksklusivitet. Det kan fremstå som Trzeciak motsa seg selv da han la ut om jødernes kamp om å bevare og styrke sin identitet. Tidligere pekte han på at jødene gjorde alt i deres makt for å gjøre seg mindre synlig i det polske samfunnet, for å kunne ødelegge det fra innsiden. En mulig forklaring på dette kan være det faktum at Trzeciak betraktet alle jøder som en og samme menneskegruppe, med identiske preferanser og verdenssyn. Det han ikke gjorde var å faktisk ta hensyn til at polske jøder var en veldig differensiert gruppe med forskjellige religiøse, politiske og kulturelle identiteter. En slik diskriminering skapte utydeligheter. Når Trzeciak skrev om jødiske konvertitter refererte han nok til den gruppen som ønsket om å bli mer integrert i det polske samfunnet. Når han derimot trakk frem identitetskampen refererte han mest sannsynlig til de ortodokse jødene, som faktisk ønsket å bevare en jødisk kultur.

Det er viktig å påpeke at konverteringen fra jødedom til kristendom var i mange tilfelle styrt av andre motivasjoner enn det faktiske ønsket om å bli kristen. Her er det imidlertid snakk om et ønske om integrasjon eller heller å blande seg inn i det polske samfunnet, ikke om en hemmelig misjon med formål om å ødelegge den polske nasjonen innenfra. I løpet av de første tiåra av 20. århundre har flere polske jøder konvertert til kristendommen for å bli mindre synlig og med dette mindre «mistenkelig» i øyne til andre medlemmer av samfunnet. Som nevnt tidligere, hadde den polske befolkningen en tendens til å frykte alt som var fremmed og forskjellig fra det de har vært vant til, ved å konvertere til kristendommen og leve

¹⁴¹ Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej (Konspiracja i dekonspiracja). (1936):152

¹⁴² Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej. (Konspiracja i dekonspiracja). (1936):156

tilsynelatende kristent liv kunne jødene fremstå som «gjennomsnittlige polakker» og ikke lengre som en trussel.

I tillegg hevdet Trzeciak at jødene hadde fratatt polakker plasser på universiteter og høyskoler, og nærmest monopolisert de aller fleste prestisjeyrker i landet. Høyre utdanning og godt betalt arbeid var nesten utilgjengelig for polakker i deres eget land på grunn av at disse var i praksis forbeholdt jøder, påstod han. Trzeciak hadde en klar forestilling om at polakker har gjennom tiår vært diskriminert i sitt eget land, og med dette dømt til å leve i fattigdom, mens jødene tjente seg rikere med hver dag som gikk.¹⁴³

Selv om jødernes mål var, ifølge Trzeciak, å svekke og moralsk depravere nasjoner de levde i, ble deres forsøk på å gjøre dette nytteløs i møte med en nasjon som bygget på en sterk moralsk familie, som levde etter kristen lære og oppdro sine barn i en nasjonal og religiøs ånd. «*Familien, kirken og skolen er statens fundament, og nasjonens viktigste bindeledd. (...) Derfor forsøker jøder, planlagt og bevisst, å svekke de nasjonale bånd, og retter sine angrep mot familien, kirken og skolen.*».¹⁴⁴

Kirke og skole ga ifølge Trzeciak nasjonen den styrken den trengte til å forsvare seg mot alt som var uønsket, og det var derfor jødene brukte sine krefter på ødeleggelsen av disse. For Trzeciak ble en eksemplarisk polsk familie knyttet til sin nasjon gjennom den katolske religionen. Han betraktet det å være en god polakk synonymt med å være praktiserende katolikk. Ifølge Trzeciak var en katolsk familie hellig, fordi det er nettopp her barnet for første gang ble kjent med grunnlaget for et religiøst og moralsk liv, hvilket forberedte han til videre liv som en god og ærlig person. En polsk-katolsk familie hjalp barnet å vokse opp til å bli en god polakk og en god katolikk.¹⁴⁵ Imidlertid ble disse verdier truet av jødernes tilværelse i landet, hevdet han. Det interessante her er at Trzeciak betraktet ikke bare de ortodokse jøder som en trussel for polakkers religiøsitet. Også de assimilerte jøder ble ansett av ham som farlige, om ikke enda farligere enn alle andre. Grunnen til dette var igjen hans overbevisning om at jøder var utpekerte og deres assimilasjon var bare overfladisk. Jødernes assimilasjon ble betraktet av Trzeciak som et verktøy som skulle hjelpe å ødelegge den polske nasjonen fra innsiden. Jøder absorberte, ifølge han, alle former for ekstern assimilasjon, både når det gjaldt nasjonalitet og religion, men forble likevel innerst inne jøder for å kunne virke ødeleggende på nasjonen de ville ta kontroll over. Å konvertere til kristendom hadde som formål å redusere

¹⁴³ Trzeciak, Stanisław. *Mesjanizm a kwestia żydowska*. (1934):334-335

¹⁴⁴ Trzeciak, Stanisław. *Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce*. (1939):210

¹⁴⁵ *Ibid.*:210

polakkers årvåkenhet og få deres tillit, hevdet Trzeciak, for å så sakte men sikkert begynne å undergrave den polske nasjonen.¹⁴⁶

Trzeciak gikk faktisk så langt i et av sine verk at han beskyldte jøder for de tre delinger av Polen. I tiden da moralitet stod høyt var Polen sterkt og mektig, skrev han. Likevel i det 18. århundre, som et resultat av tilstrømming av jøder og opprettelsen av frimureri, begynte de moralske verdier å miste sin posisjon, noe som førte til Polens nederlag.¹⁴⁷ Trzeciak advarte at denne situasjonen kunne enkelt gjenta seg. Jøder var fremdeles like opptatt av å undergrave de katolske verdier og den polske familien, som de har vært i årene før Polens tredeling, påstod han. Eneste måten å stoppe dette angrepet på polsk moralitet var å dyrke og opprettholde en polsk-katolsk ånd blant befolkningen, la ut Trzeciak.¹⁴⁸

Det var ikke bare den polsk-katolske familien som stod i fare, ifølge Trzeciak. Også den katolske kirken var et angrepsmål for jøder. Her kommer forbindelsen mellom det katolske og det nasjonale tydelig frem. Trzeciak skrev at: «*(Kirken) oppdrar sine tilhengere til å være lojale statsborgere (...) Et harmonisk samarbeid mellom staten og kirken er fruktbar for begge sider og tjener til begge siders fordel. Slik har det alltid vært i Polen, og slik er den polske nasjonens tradisjon.*».¹⁴⁹ Denne tradisjonen har blitt satt i fare av jødernes tilstedeværelse i Polen, påstod Trzeciak. Jødene motsatte seg, ifølge han, kirkens lære og utfordrer dens autoritet, samtidig som de propagerte frimureri og ateisme. Alt dette hadde en ødeleggende effekt på det polske samfunnet, hevdet han. I hans analyse av jødernes forhold til den katolske kirken trakk Trzeciak linjer helt tilbake til Jesus' tid. «*Samme hatefulle holdning som jødene hadde til Kristus, har de hatt gjennom historien til hans kirke og til hele kristenverden.*»¹⁵⁰, skrev han og koblet dette hatet til jødernes påståtte ønske om å redusere den katolske kirkens innflytelse i Polen.

¹⁴⁶ Ibid.:116

¹⁴⁷ Ibid.:117

¹⁴⁸ Trzeciak Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):117

¹⁴⁹ Ibid.:214

¹⁵⁰ Ibid.:214

4.1.4 Konspirasjon

Temaet som også går igjen i alle av de tre bøkene er en verdensomfattende jødisk konspirasjon som hadde som formål overtakelse av verden. Denne konspirasjonen, sammen med det Trzeciak betraktet som bevis på dens sannhet – Protokollene, skapte grunnlaget for en stor del av hans arbeid.

Trzeciak la stor vekt på det han betraktet som jødernes tilbøyelighet til revolusjoner og sosialisme, og støttet dette med å referere til en rekke historiske hendelser. Ifølge han har jødene spilt en viktig rolle i de fleste revolusjoner som fant sted gjennom historien; både de store som den franske eller den russiske revolusjon, så vel som de mindre. Trzeciak hevdet at den russiske revolusjonen var det beste eksempelet på hvilke negative konsekvenser kan følge med en slik oppstand. Trzeciak satte de påståtte revolusjonære egenskaper til jøder i lys av historiske hendelser, der revolusjoner i Russland fremstod som viktigste for han. Jødene har, ifølge Trzeciak, erobret og ødelagt Russland gjennom denne revolusjonen, noe som oppfordret de enda mer til å sette i gang en verdensrevolusjon.¹⁵¹ «*I Russland forårsaket sosialistiske agitatorer, som ble støttet av jødiske kapitalister, forstyrrelser og til slutt også revolusjoner i landet*»¹⁵², skrev Trzeciak. Her frister det å stille seg spørsmålet hvordan sosialister kunne få støtte fra kapitalister, når disse to ideologiske syn har så forskjellige mål og idealer? Ifølge Trzeciak støttet jødene hverandre betingelsesløs, fordi de alle hadde et felles formål om å skape et israelsk rike på jorden.

Kriger og revolusjoner har alltid tjent til jødernes fordel, hevdet Trzeciak. Under den første verdenskrig, som ifølge han ble forårsaket av jøder, mistet millioner av ikke-jøder liv, mens jødene tok seg av forretninger istedenfor å kjempe på fronten.¹⁵³ Siden jødene tjente seg rik på de krigene som fant sted tidligere i historien, brukte de nå alle sine krefter på å forårsake en ny verdenskrig, særlig mot Tyskland, skrev Trzeciak. Ønsket om at andre nasjoner skulle ødelegge hverandre stod sterkt blant jøder, fordi dette gjorde det enklere for dem å ta over kontroll i disse land som ble svekket av krigen, påstod Trzeciak.¹⁵⁴

Trzeciak påstod at hovedtrekk ved messianisme og sosialisme var like, og dermed hadde de like mål. Sosialismen kunne sees på som et produkt av jødisk samarbeid, som ble hyppig

¹⁵¹ Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej. (Konspiracja i dekonspiracja). (1936):46

¹⁵² Ibid.:162

¹⁵³ Ibid:164

¹⁵⁴ Ibid.:165

spredd av nettopp jøder for å kunne overta kontroll over hele verden, mente han.¹⁵⁵ Messiansk rike og verdensomfattende kommunisme var identiske konsept i Trzeciaks øyne.

Hovedforutsetningen for den moderne messianisme var ifølge Trzeciak, ideen om et jødisk overherredømme.¹⁵⁶ Trzeciak hevdet i sin bok at fellesmål for sosialisme, marxisme og kommunisme var oppnåelse av en universell jødisk dominans. Den russiske revolusjonen har vært, etter den protestantiske og franske, neste steg på veien til verdensomfattende overtagelse av makt. Prinsippet om nektelse av privat eiendom, som tilhørte kommunismen, sprang ut fra jødernes overbevisning om at all eiendom tilhører Gud, mente Trzeciak. Kommunisme var et resultat av jødisk konspirasjon, og på grunn av dette har ideologien til alle tider blitt støtta av jøder. Venstreorienterte ideer har alltid vært nære jødene, hovedsakelig fordi de stred med de kristne prinsippene, konkluderte Trzeciak.

Alle de tre bøkene berører i veldig stor grad temaer som bolsjevisme, sosialisme og kommunisme. Påstanden om at jødene inspirerte og ikke minst finansierte den bolsjevistiske revolusjonen burde ikke komme som en overraskelse, påstod Trzeciak. De mest kjente kommunistiske revolusjonære var de facto jøder, la han ut, og kom med eksempler som Karl Marx, Rosa Luxemburg, Lenin, Trotsky, Béla Kun, Zinovjev og Kamenev. Revolusjonen kunne ikke, ifølge Trzeciak, true jødiske interesser, tvert imot den var gunstig for dem. Først oppfordret jødene proletariatet til opprør, og deretter da revolusjonen var over, overtok de land og eiendom til russerne som ble myrdet av bolsjevikene, forklarte Trzeciak.¹⁵⁷

Myten om «jødebolsjevisme» har vært veldig populært i mellomkrigstidens Polen, men også i andre europeiske land. Denne har ofte blitt brukt i antisemittisk propaganda, og har derfor blitt en slags klisjé. Selv om jødene ble beskyldt for å støtte en del andre politiske retninger, som liberalisme, kapitalisme eller anarkisme, som de facto er umulige å forene med kommunisme, ble nettopp deres tilknytting til kommunisme lagt vekt på og hyppig brukt i antijødisk propaganda. Trzeciak hadde ingen tvil om at jødene spilte en hovedrolle i utviklingen av kommunismen, og forårsaket både den bolsjevistiske revolusjon i 1917 og oktoberrevolusjonen i 1920. Utrykket «ikke alle kommunister er jøder, men alle jøder er kommunister» var noe som stod sentralt i de tre verk til Trzeciak som blir behandlet i dette kapitlet. Jødernes revolusjonære tendenser måtte ifølge Trzeciak resultere i et ønske om å ta kontroll over verden, og kommunisme skulle være et hjelpemiddel for å oppnå nettopp dette.

¹⁵⁵ Ibid:49

¹⁵⁶ Trzeciak, Stanisław. *Mesjanizm a kwestia żydowska*. (1934):126-130

¹⁵⁷ Trzeciak, Stanisław. *Mesjanizm a kwestia żydowska*. (1934):156-195

Det faktum at Karl Marx var av jødisk opphav ble betraktet av Trzeciak som et bevis på at teorien om «jødebolsjevisme» var sann. For han fantes det ingen tvil om at Marx hentet sin inspirasjon og revolusjonære ideer fra jødiske kilder, mellom annet fra Talmud. Nettopp fra Talmud, ifølge Trzeciak, hentet Marx alle de trekk som karakteriserer marxisme; lureri, hykleri, løgn og svindel.¹⁵⁸

Trzeciak gikk faktisk så langt at han hevdet at oppkomsten av nazisme i Tyskland på 1930-tallet, var et svar på jødernes forsøk på å gjennomføre en kommunistisk revolusjon i landet.¹⁵⁹ «Tyskerne ville ikke dele russernes skjebne og bestemte seg for å være herrer i sitt eget land.»¹⁶⁰ Nazisme var ifølge han, en form for selvforsvar for det tyske folket mot fienden som ville ødelegge den «ariske rasen». Nazistene tillot ikke bolsjevikene å ta over deres land og sikret sine folk et liv fri for elendighet, la ut Trzeciak. Ifølge han var nazismen en plagiering av Talmud, og han pekte på flere trekk hos disse to som ifølge han var like. Begge to, ifølge han, tok eiendomsretten fra de underlegne rasene og nektet all form for kontakt mellom rasene. Hovedforskjellen var at i Talmud var det jøder som var den overlegne rasen, i nazismen derimot var det den ariske rasen som stod øverst. Nürnbergslovene var ifølge Trzeciak en kopi av rabbinsk lov, der begge to stred med kristne prinsipper.¹⁶¹ Her kan en se at på den ene side beundret Trzeciak nazistisk lovgiving rettet mot jøder, men samtidig mente han at denne stod i strid med de kristne prinsipper. Hvordan kunne han da være villig til å samarbeide med Nazi-Tyskland? Det fremstår som om jødernes eksklusjon fra landet stod høyere for Trzeciak enn det å leve i samsvar med den kristne etikken.

4.2 Analyse av bøkens innhold

I denne delen av kapittelet kommer jeg til å se nærmere på hvilke kilde- og litteraturgrunnlag Trzeciak har brukt i sine verk, undersøke hvilken tradisjon hans fremstilling av jødene var hentet fra, og til slutt om han presenterte noe nytt gjennom sitt arbeid. Til slutt vil jeg se på hvilken måte "aktualiserte" Trzeciak det antisemittiske budskapet, slik at det kunne svare på samtidens problemer.

¹⁵⁸ Trzeciak, Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):118

¹⁵⁹ Trzeciak, Stanisław. Mesjanizm a kwestia żydowska. (1934):221-228

¹⁶⁰ Ibid.:228

¹⁶¹ Trzeciak, Stanisław. Mesjanizm a kwestia żydowska. (1934):253-258

4.2.1 Kilde- og litteraturgrunnlaget

Når en ser på kilde- og litteraturgrunnlag som ble brukt av Trzeciak i hans verk, kan en merke at alle de tre bøkene var bygget på kildematerialet som var relativt likt, om ikke nøyaktig det samme. Det som går igjen i alle av Trzeciaks publikasjoner fra 1930-tallet er at han brukte jødiske skrifter – både eldre så vel som disse fra samtiden. Ved hjelp av disse ville han bevise at det antisemittiske budskapet han prøvde å formidle var riktig. En kan finne et tydelig mønster i Trzeciaks verk - han tok sitater fra Talmud og andre jødiske skrifter publisert gjennom historien, for og så sammenligne disse med forskjellige konspirasjonsteorier.

Ved å sammenligne innholdet i *Sions vises protokoller* og jødiske skrifter ville Trzeciak skape et synlig «bevis» på at *Protokollene* ikke var en løgn, tvert imot, at disse faktisk avslørte den enorme konspirasjon som har pågått jødene imellom gjennom århundre. Ifølge Trzeciaks fremstilling overlappet innholdet i de gamle jødiske skrifter ofte med innholdet i *Protokollene*, og dette var dermed et bevis på *Protokollens* sannhet. Det problematiske her er at Trzeciak bygget sine tekster på en måte som passer han best, uten å ta hensyn til flere viktige aspekter, som for eksempel historisk eller kulturell kontekst. Ved å ta et sitat fra *Protokollene* og sette dette opp mot en tilfeldig setning fra Talmud eller en annen jødisk skrift, skapte han en illusjon av at disse overlappet hverandre. På grunn av dette ble leseren ofte satt i en posisjon der han eller hun ikke hadde et annet valg enn å konkludere med at innholdet i *Protokollene* faktisk var sant og ekte. Imidlertid må en her ta i betraktning Trzeciaks metode, som var tilpasset for å underbygge budskapet i hans tekster.

«*Jødisk politisk program. Konspirasjon og dekonspirasjon.*» er hovedsakelig basert på nettopp *Sions vises protokollers* innhold. Imidlertid kan en finne henvisninger til disse i nærmest alle andre av Trzeciaks publikasjoner. I de fleste tilfelle står ikke sitater fra *Protokollene* alene for seg selv, men blir satt opp mot passasjer fra forskjellige jødiske skrifter fra forskjellige historiske epoker.

Anti-talmudisme

Kilde- og litteraturgrunnlaget for Trzeciaks arbeid har i en betydelig grad vært Talmud, hovedsakelig på grunn av hans autoritative posisjon på dette feltet. Anti-talmudisme er en kjent sjanger i kristent miljø, og har hatt plass i kristne publikasjoner lenge. Men hva er egentlig Talmud og hvorfor skaper denne negative reaksjoner blant kristne teologer? Talmud betyr «lære», og er navnet på en samling av forskjellige skrifter med gamle diskusjoner

mellom rabbinerne om jødisk lov. Helt siden det tolvte århundre har Talmud blitt brukt som et middel til å demonisere jøder og judaismen.¹⁶² Antisemitter som bruker Talmud som grunnlaget for deres angrep mot jøder pleier å fokusere på noen sentrale temaer. De prøver å bevise at jødedommen fremmer hat mot ikke-jøder, og at jødisk lov er diskriminerende mot dem. Noen går så langt som å hevde at Talmud har vært inspirasjonskilden for revolusjonære bevegelser gjennom historien, hvilke var skadelige for ikke-jøder, der marxisme er et av de mest populære eksempler.¹⁶³ Trzeciaks verk har verken vært nyskapende eller banebrytende for den anti-talmudiske sjanger. Som det ble nevnt tidligere har antitalmudisme hatt en sentral rolle i den katolske kirkens antisemittiske propaganda lenge.

Et eksempel på dette er boken «*Der Talmudjude*» først utgitt i 1872, hvilken er et av de mest kjente anti-talmudiske verk fra det nittende århundre. «*Der Talmudjude*» ble skrevet av den radikale prøyssiske presten August Rohling, og var en samling av falske og forvrengte sitater fra Talmud, som raskt ble en klassiker for moderne antisemittisme. Rohling var ikke en pioner i anti-talmudisk litteratur, likevel på grunn av hans høye posisjon som professor på Det tyske universitetet i Praha, ble det mulig for han å fremstille sine forfalskninger, plagiering og forvrengninger som et høyvitenskapelig arbeid.¹⁶⁴

Leserne av *Der Talmudjude* lærte at jøder fikk lov til å begå all slags synder, fra svindel til mord og utroskap, fordi Talmud tillot nettopp dette – i alle fall når det gjaldt relasjoner med kristne. Med målsetting om å utvikle en verdslig form for antisemittisme, fremstilte Rohling jøder som kjernen i en verdensomfattende konspirasjon om å ta over kontroll over hele den kristne verden.¹⁶⁵

Likhetstrekk mellom Trzeciaks bøker og andre anti-talmudiske tekster, som *Der Talmudjude*, kommer tydelig til synet. Dette er ikke en tilfeldighet - antisemittiske tekster har ofte veldig mye tilfelles. I Richard Levys «*Antisemitism. A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*» ble det utpekt noen likhetstrekk hos de antisemittiske forfattere. Det som er felles for dem er et ønske om å fremstå som forsvarere av ikke-jøder mot jøder, samtidig som de nyter like metoder og taktikker. Antisemittiske forfattere har også tilfelles det at de nesten alltid siterer passasjer fra Talmud som er tatt ut av kontekst, og i noen tilfeller blir passasjer

¹⁶² Tuchman, Aryeh. Talmud. I Richard S. Levy. *Antisemitism. A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*. (2005):698

¹⁶³ Ibid.: 699

¹⁶⁴ Kretschmann, Carsten. The Talmud Jew. I Richard S. Levy. *Antisemitism. A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*. (2005):700

¹⁶⁵ Ibid.: 701

rett og slett fabrikkert. Selv om sitater er sanne og korrekte, blir de sjeldent diskutert med rabbiner eller andre lærde innen jødisk tro, for å forstå budskapet i disse, og hvordan det ble tolket av samtidige jøder. I tilfeller hvor jøder forsøker å forklare hvordan innholdet i Talmud har blitt modulert gjennom flere århundrer og alt kan ikke tolkes bokstavelig, blir de anklaget for å prøve å stille jødedommen i et gunstigere lys.¹⁶⁶

Ut ifra denne teorien kan en konkludere med at Trzeciaks tekster var et godt eksempel på antisemittisk forfatterskap. For det første fremstilte Trzeciak seg selv som forsvarer av den polske nasjonen mot den jødiske fienden. Han understrekte stadig at motivasjonen til å skrive disse verk lå bak ønsket om å beskytte den polske nasjonen og det katolske miljøet i landet. Trzeciak mente at jødene utgjorde en trussel på alle mulige nivå: økonomisk, politisk, og ikke minst kulturelt. Han, en bekymret statsborger som elsket sitt fedreland, følte behov for å gjøre noe for å beskytte den polske befolkningen og hans nasjon.

Deretter har en Trzeciaks metoder og taktikker. Også disse samsvarer med teorien presentert overfor. Trzeciak brukte sitater fra Talmud, uten å ta hensyn til i hvilken historisk og kulturell kontekst disse ble skrevet. Samtidig var han ikke opptatt av å virkelig forstå hvordan samtidens jøder betraktet disse sitatene, og hva som egentlig var budskapet i disse.

Til sist har vi flere bevis¹⁶⁷ på at Trzeciak angrep og beskyldte jøder for løgner og uærlighet i tilfeller hvor de prøvde å beskytte passasjer fra Talmud og forklare hva som egentlig hva meningen med disse. Trzeciak anså hvert forsøk fra jødenes side på å kritisere hans arbeid som en del av den påståtte konspirasjonen dem innimellom, og var ikke villig til å høre etter.

Å referere til gamle jødiske tekster skulle overbevise leseren om at tanken om å ta over verden har eksistert lenge hos jøder. Ved å knytte disse opp mot deler av artikler fra jødiske aviser fra samtiden, som for eksempel Hajnt,¹⁶⁸ kunne han bevise at en konspirasjon har alltid vært til stedet i jødiske miljø, og var like aktuelt i samtiden, som den har vært i forrige århundrer.

På samme måten Protokollene ble brukt som et støttemiddel for Trzeciaks budskap, ble også Hans Kohns publikasjoner involvert i Trzeciaks verk. Kohn var en sionist, filosof, historiker og banebrytende forsker på nasjonalisme. Men i likhet med andre jødiske tekster brukt av

¹⁶⁶ Ibid.: 699

¹⁶⁷ Se f.eks: Messianisme og jødespørsmålet, Jødisk politisk program. (Konspirasjon og dekonspirasjon), Talmud om goyim og jødespørsmålet.

¹⁶⁸ En daglig avis publiser på jiddisk i Warszawa fra 1908 til 1939, som var en nasjonal og uavhengig avis med et sionistisk preg. Se mer: <http://www.jhi.pl/psj/Hajnt>

Trzeciak, ble også sitater fra Kohn tatt ut av kontekst og flettet inn i teksten der det passet best for å underbygge budskapet Trzeciak ville formidle. Kohns tekster var ikke de eneste.

Trzeciaks verk inneholdt en hel rekke jødiske skrifter, som ble brukt for å bevise «sannheten» i forskjellige konspirasjonsteorier.

De jødiske skriftene og Sions vises protokoller var ikke den eneste referansekilden for Trzeciak. De antijødiske katolske skriftene sammen med de tradisjonelle kristne religiøse skrifter har også spilt en betydelig rolle som litteraturgrunnlaget for Trzeciaks arbeid. I Det nye testamentet finner en flere negative beskrivelser av jøder som også er blitt brukt av Trzeciak for å støtte budskapet i hans skrifter.

Bruk av denne typen kilder var ikke uvanlig for antisemittiske forfattere. Derfor kan en ikke si at Trzeciaks bruk av litteratur var banebrytende eller nyskapende. Hans kilde- og litteraturgrunnlag hadde lignende trekk som hos andre antisemittiske forfattere, for eksempel Rohling eller Pranaitis - der begge var betraktet som spesialister på jødiske skrifter og jødedommen. Konspirasjonsteorier, «jødebolsjevisme», Talmud-fiendskap – alt dette har blitt brukt som «kildegrunnlaget» av mange antisemittiske forfattere, både før og etter Trzeciak.

4.2.2 Argumentasjon

Å finne et enstydig svar på spørsmålet om hvor Trzeciak hentet sin inspirasjon fra viste seg å være vanskeligere enn jeg trodde. Grunnen til dette er den eksisterende sammenhengen mellom den kristen antijudaisme og den moderne rasistisk og nasjonal antisemittisme. Først og fremst vil jeg gi en liten oversikt over hva som egentlig forstås med de to begrep.

Christhard Hoffmann forklarte at begrepet kristen antijudaisme forstås som en religiøsbetinget (i dette tilfelle kristenbetinget) jødefiendtlighet, og har sine røtter i Det nye testamentet, der jødene blir sett på som ansvarlige for Jesus' korsfesting. Antijudaisme er ikke opptatt av rasemessige aspekter, men legger heller vekt på forskjeller i religiøse dimensjoner. Jødernes forfølgelser og fiendtlighet mot dem lenge trengte bare en forklaringsfaktor i de kristne miljø; disse var et resultat av Guds straff for jødernes ugylldighet. En slik forklaring var også brukt til å legitimere kristendommens sannhet.¹⁶⁹ Dette er en form for erstatningsteologi, som innebærer

¹⁶⁹ Hoffmann, Christhard. Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Antisemitismusforschung. i: Leonore Siegele-Wenschkewitz (red.), Christlicher Antijudaismus und Antisemitismus. Theologische und kirchliche Programme Deutscher Christen. (1994):294

at Israels folk i den gamle guddommelige pakt med Abraham ble erstattet av den kristne kirke i en ny pakt som ble kunngjort under Den siste nattverden.¹⁷⁰

Moderne antisemittisme er derimot en sekulær ideologi der rasen blir hovedkilden til fiendtlighet mot jøder. Moderne antisemittisme kan forklares gjennom flere forklaringsmodeller, hvilke fokuserer på ulike aspekter: politikk, samfunn, kultur eller mentalitet, la ut Hoffmann.¹⁷¹

Selv om Trzeciak baserte mye av innholdet i sine bøker på den kristne antijudaismen, hentet han også mye fra den moderne antisemittismen. Jødernes avvisning av Jesus laget et grunnlag for Trzeciaks argumentasjon, som et bevis på at jødene har alltid hatt revolusjonære tendenser. Imidlertid supplerte Trzeciak denne med forskjellige konspirasjonsteorier.

Til og med boken «*Messianisme og jødespørsmålet*», som ved første øyekast kan fremstå som basert på den kristen antijudaisme bærte også tydelig preg av nasjonal antisemittisme. Boken åpnet med historien om jødernes avvisning av Jesus som Messias, og ble betraktet av Trzeciak som rotet eller kilden til jødernes forfølgelser. Imidlertid senere i teksten bevegde han seg mer og mer mot den moderne formen av antisemittisme, der sosiale og politiske faktorer spilte en viktig rolle.

Mange polske teologer knyttet jødisk messianisme, såkalt «pseudo-messianisme», til jødisk politisk nasjonalisme, og brukte både teologiske og politiske argumenter fra middelalderlige skrifter i deres behandling av jødedommen som en motsetning til kristendommen.

Overbevisningen om at jødene brukte messianismen som en del av sin sosial-politiske agenda var utbredt blant polske teologer.¹⁷² Som det ble vist tidligere var Trzeciak en av dem.

Messianisme var kilden til jødernes revolusjonære karakter, som kom til synet allerede da jødene avkastet Jesus, påsto han. Dette var starten på et revolusjonært hendelseskjede som skulle resultere i et kristent nederlag. Trzeciak hevdet at jødene hadde utarbeidet en plan for å ta kontroll over hele verden og fulgte denne planen gjennom århundre.

Den moderne antisemittismen kan vokse frem på grunn av politisk eller økonomisk ustabilitet i et land, eller være et resultat av samfunns- og kulturmessige differanser. Det fascinerende med Trzeciaks skrifter er at de kan knyttes mot alle fire årsaksforklaringer. Trzeciak betraktet jødene som en kilde til både den politisk ustabile situasjon i Polen i mellomkrigstiden, men

¹⁷⁰ Boettcher, Susan R. Supersessionism. I R. Levy, *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Volum 2. (2005):689

¹⁷¹ *Ibid.*:298

¹⁷² Łysiak, Anna Majdanik. (2007):36-37

også til den store økonomiske krisen landet befant seg i. Alt dette var konsekvenser av jødernes tilstedeværelse i landet, og situasjonen kom bare til å forverre seg hvis polakker ikke begynte å kjempe imot, mente Trzeciak. Jødernes formål var ifølge han å svekke den polske nasjonen, og slik han presenterte det i sine verk, var de på vei til å vinne. Jødene hadde allerede tatt over de fleste godt betalte jobber samtidig som de tjente seg rik på polakkenes bekostning, noe som resulterte i at Polen befant seg i en økonomisk krise, forklarte Trzeciak. I tillegg har de strevd etter å ødelegge det politiske system i landet ved å gjennomføre revolusjoner som hadde fatale konsekvenser for den politiske situasjonen i landet. De økonomiske og politiske årsaksforklaringer er tett bundet med hverandre. Revolusjoner førte til økonomisk ustabilitet, hvilken resulterte igjen i depresjonen landet befant seg i. Å anklage jødene for å være ansvarlig for et slikt historieløp var det enkleste alternativet, siden de har vært betraktet som kilden til alt det onde i flere århundrer.

Til forskjell fra den kristne antijudaismen er den moderne antisemittismen opptatt av rase, og dermed blir forskjeller mellom jøder og ikke-jøder uoverkommelig. «Forjødning» av samfunnet, i dette tilfelle det polske samfunnet, ble betraktet som en trussel mot nasjonens egen kultur. Jøder representerte noe fremmed og potensielt farlig, som kom til å ødelegge alt det tradisjonelle ved de gamle samfunnsstrukturene.¹⁷³ Det var nettopp slik Trzeciak hadde ansett de polske jøder som: en farlig trussel som ville ødelegge de kristne tradisjoner i det polske samfunnet for å depravere og svekke befolkningen. Ifølge han ble kristendommen skjøvet til side gjennom «forjødning» av samfunnet. Dette skjedde enten gjennom den dårlige innflytelsen fra de ikke-troende jøder eller ved at jøder konverterte til kristendommen med falskt motivasjonsgrunnlag.

Ifølge Hoffmanns forståelse av den kristne tradisjonen trengte en jøde nødvendigvis ikke å tilhøre en og samme religiøse gruppe hele sitt liv. Ved å konvertere fra jødedom til kristendommen blir han eller henne automatisk en del av den kristne verden. Dette står i motsetning til ideer fra den moderne antisemittismen, der rasedifferanser mellom jøder og goyim er uoverstigelige.¹⁷⁴ Når en skal se på Trzeciaks argumentasjon ut ifra denne påstanden ser en klart at hans interpretasjon av jødernes omvendelse til kristendommen var preget av moderne antisemittisme, og ikke en kristen tradisjon. Det kom tydelig frem i verkenes innhold

¹⁷³ Hoffmann, Christhard. Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Antisemitismusforschung. I : Leonore Siegele-Wenschkewitz (red.), Christlicher Antijudaismus und Antisemitismus. Theologische und kirchliche Programme Deutscher Christen. (1994):307

¹⁷⁴ Ibid.

at Trzeciak betraktet jødernes konvertering til kristendommen som en del av deres konspirasjon, og hevdet at motivasjonen bak denne var alt annet enn religiøsbetinget. Det er klart at for Trzeciak hadde forskjellene mellom jøder og ikke-jøder vært såpass betydelige at deres konvertering måtte blitt sett på som en del av planen om å ta over verden, og ikke som et villig og sant ønske om å bli en del av det kristne fellesskapet.

I sin artikkel forklarte Hoffmann at kjennetegnet for fremstillingen av både jøder og jødedom i tiden etter opplysningstiden var bruk av klisjeer og slagord som kommer fra forskjellige ideologiske kontekster – alt dette for å gjøre budskapet mer aktuelt. Den tradisjonelle kristne antijudaismen eksisterer fortsatt, og blir supplert med mer moderne stereotypier om jøder. En kan ikke tegne en rett linje mellom en moderne eller religiøsbetinget jødefiendtlighet og adskille de fra hverandre, fordi disse to sameksisterer.¹⁷⁵ Trzeciaks budskapsformidling er et godt eksempel på dette. Selv om han baserte all sin argumentasjon på den tradisjonelle kristne forestillingen om jøder som det ulydige folket som gjorde opprør mot Gud, trakk han inn mye av de tidligere nevnte klisjeer som hadde sin oppkomst i nyere tid. Trzeciak beskyldte jøder for deres revolusjonære karakter, der han trakk lange historiske linjer - fra drapet på Jesus, gjennom den protestantiske revolusjon og tilsvarende historiske fortellinger, helt til jødernes påståtte ønske om en verdensomfattende kommunistisk revolusjon. Det han gjorde var å supplere den gamle kristne antijudaismen med en nasjonal og rasistisk preget forestilling om jøder.

Svaret på hvor Trzeciak hentet sin inspirasjon fra blir ifølge min analyse en blanding av begge alternativer. I hans tekster ser en tydelig at Trzeciaks bilde av jøder var preget av både den tradisjonelle kristne judaisme, så vel som den moderne antisemittismen. Jeg vil likevel påstå at han hentet mer inspirasjon fra den moderne rasistiske og nasjonale antisemittismen. Selv om Trzeciaks fremstilling av jøder hadde sine røtter i den tradisjonelle kristne antijudaisme, stod denne i skyggen av de moderne klisjeer og slagord som dukket opp i nyere tid.

Når det gjelder spørsmålet om Trzeciak presenterte noe nytt, etter å ha analysert hans inspirasjonskilder og stilt disse mot de typiske metoder og taktikker hos antisemittiske forfattere, vil jeg konkludere med at budskapet Trzeciak ville formidle kan ikke kalles for en innovasjon. Hans skrifter fulgte et klassisk antisemittisk mønster, både når det gjaldt kildegrunnlaget så vel som argumentasjon. Det som kunne ha vært oppfattet som noe nytt var imidlertid hans grad av radikalisme. Selv om antisemittisme har vært et allmenkjent fenomen

¹⁷⁵Ibid.:16

på tidspunktet han skrev sine verk, og det fantes flere forfattere som viet mye av sitt arbeid til å forfølge jøder, var det få av dem som var like engasjert som Trzeciak. Ikke uten grunn blir han ofte referert til som et eksempel på de mest lidenskapelige antisemittiske forfattere fra mellomkrigstiden.

4.2.3 Aktualisering av budskapet

Det å kunne aktualisere budskapet var en faktor som var viktig for Trzeciak. Uten å kunne knytte all informasjon han ville videreformidle mot hendelser og situasjoner fra samtiden, ville denne ikke ha like stor påvirkningskraft på hans lesere. Trzeciak konstruerte historiske fortellinger knyttet til f.eks. den russiske eller franske revolusjonen, og deretter sammenlignet han disse hendelser med det som foregikk i det polske samfunnet på 1930-tallet. Ved å gjøre dette kunne han oppnå en større interesse hos leseren, som følte at det Trzeciak skrev om angikk i stor grad han eller henne. Trzeciaks påstander om at jødene hadde vært en del av den franske revolusjonen er ikke annet enn et oppspinn laget for å «bevise» at de alltid har stått imot tradisjonen og katolisisme.

Han trakk lange historiske linjer mellom forskjellige hendelser i historiens løp, for å vise en kontinuitet som i realiteten ikke fantes. Han så en klar forbindelse mellom en rekke forskjellige situasjoner som fant sted gjennom historien, og ville overbevise leseren om at historien kan enkelt gjenta seg. Trzeciak påsto at jødernes revolusjonære karakter kom til synet allerede da de gjorde opprør mot Gud og korsfestet Jesus. Siden da kunne man observere hvordan jødene strevde etter å depravere og demoralisere verdenssamfunn for sin egen fordel, påsto han. Imidlertid ved å bare eksemplifisere fra antikken eller middelalderen hadde det vært vanskelig for Trzeciak å overbevise leseren at denne trusselen var fortsatt like aktuell. Derfor var det viktig for han å kunne knytte de gamle eksempler opp mot samtidens realitet.

Mellomkrigstiden har vært en veldig turbulent periode i Polens historie, både når det gjaldt politisk liv, økonomisk situasjon og de samfunnsmessige forholdene. Den polsk-sovjetiske krigen satte sine preg på en stor del av Polens befolkning, noe som resulterte i at en antikommunistisk ånd spredde seg over landet. Myten om en «jødebolsjevisme» ble dermed en viktig del av antijødisk og antikommunistisk propaganda, som også dukket jevnlig i Trzeciaks verk fra 1930-tallet. Han refererte stadig vekk til jødernes påståtte ønske om å gjennomføre en verdensomfattende kommunistisk revolusjon, og trakk regelmessig frem deres tilknytting til kommunistiske og sosialistiske partier. Ikke minst satte han fokus på det

som ifølge han var likhetstrekk mellom marxismen og messianismen. Et slikt bilde av jøder spilte på polakkers patriotiske følelser og førte til at «trusselen» jødene representerte fremstod som en reell en. Ved å fremstille jøder som kommunister og støttespillere til bolsjevikene hadde Trzeciak aktualisert det antatte revolusjonære karakter til jøder, og med dette også trusselen de skulle representere.

I sine tekster refererte Trzeciak ofte til avisartikler fra samtiden for å bevise at det som har skjedd tidligere gjennom historien var fortsatt synlig i samfunnet til den dagen. En kan finne flere eksempler på dette i hans arbeid. I «Jødisk politisk program. (*Konspirasjon og dekonspirasjon*).» skrev Trzeciak at i Russland hadde jødene programmatisk fulgt retningslinjene i *Sions vises protokoller*, derfor kom det ikke som en overraskelse at de betraktet resultater av dette som et tegn på at Gud skulle snart sende en ny Messias som skulle herske over alle nasjoner. For å bevise dette refererte Trzeciak til artikler fra jødiske aviser *Nasz Przegląd* og *Der Moment*, der et håp om Messias' ankomst ble uttrykt.¹⁷⁶ For han representerte slike artikler i samtidens jødisk presse en måte å mobilisere de polske jøder til å legge alt til rette for Messias' ankomst – og dermed for deres kommende overherredømme.

Jødene utgjorde en trussel helt fra Jesus' tid og frem til i dag, hevdet han. Trzeciak advarte mot konsekvenser av å være likegyldig til jødernes tilstedeværelse i Polen og presenterte i sine bøker mulige utfall hvis befolkningen ikke stod sammen mot den indre fienden.

Jødernes partikulære etikk og deres karakter, sammen med det påståtte ønsket om å ta over verden, måtte tilpasses samtidens problemer for at den antatte trusselen jødene representerte skulle virke mer real. Den polske befolkningen måtte forstå at de revolusjonære hendelser gjennom historien som brakte med seg negative konsekvenser for det kristne folk, kunne gjenta seg i nærmeste fremtid, påstod Trzeciak. Polakker måtte begynne å handle og ikke stå tiltaksløs på siden – og Trzeciak skulle gi dem motivasjonen til dette.

Trzeciak samlet sine forslag som skulle hjelpe å løse «jødespørsmålet» i Polen i hans siste bok «*Talmud om goyim og jødespørsmålet i Polen*». I bokens avslutning presenterte han en liste over tjue punkt, som måtte settes i livet for å gjøre Polen fri fra jøder.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej. (Konspiracja i dekonspiracja.). (1936):67

¹⁷⁷ Trzeciak, Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):348

1. *Ubetinget forbudt mot rituell slaktning.*
2. *Høy straff for tilhørighet til frimureri.*
3. *Avskaffelse av statsborgerskap for kommunister.*
4. *Revisjon av samfunnsrettigheter som ble vedtatt etter 11. november 1918*
5. *Forbud mot endring av både etter- og fornavn fra jødiske til polske.*
6. *Fratagelse av statsborgerskap for jøder som på noen som helst måte tilførte den polske nasjonen moralsk eller materiell skade.*
7. *Jøder skal ikke kunne stille til valg for det polske parlamentet eller være statlige tjenestemenn.*
8. *Jøder skal ikke kunne utføre militærtjeneste eller eie våpen.*
9. *Jøder skal ikke kunne være lærere på universiteter eller høyskoler.*
10. *Jøder skal ikke kunne gå på polske skoler sammen med polsk ungdom.*
11. *Jødiske leger skal ikke kunne helbrede kristne, og jødiske advokater skal ikke kunne forsvare kristne.*
12. *Jøder skal ikke kunne bli journalister eller publisere skrifter for polakker. Det samme gjelder deres ansettelse i radio og andre underholdningsbransjer.*
13. *Jøder skal ikke kunne kjøpe jord eller andre eiendom.*
14. *Jøder som forlater Polen kan ta med seg sin kapital bare i form av obligasjoner eller polske industriprodukter.*
15. *Kvinner inntil 40 år, og menn inntil 20 år kan ikke tjene hos jøder.*
16. *Fengselsstraff for samleie med jøder.*
17. *På grunn av jødernes demoraliserende påvirkning på bygdefolk, skal jøder ha forbud mot å oppholde seg på bygden.*
18. *Jøder som gikk konkurs en gang kan ikke mer arbeide innen handel.*
19. *Jøder kan ikke være en del av børsvirksomhet.*
20. *Innføre kollektivt ansvar for alle forbrytelser begått av jøder.*¹⁷⁸

Denne listen presenterte ifølge Trzeciak den beste og eneste løsningen på at Polen skulle bli fri fra jødernes dominans. Alle disse punkter ble tilpasset situasjonen Polen befant seg i på dette tidspunktet. Den økonomisk-politiske krigføringen, som Trzeciak foreslo, ville avskaffe

¹⁷⁸ Trzeciak, Stanisław. Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):348-350. Dette er en forkortet liste, uten Trzeciaks argumentasjonen på hvorfor. Hele listen med forklaringer til hvert enkelt punkt finner en i boken.

jødene de fleste av rettighetene og undergrave deres posisjon i det polske samfunnet, uten å ta i bruk fysisk vold.

Det interessante er imidlertid graden av likhet mellom Trzeciaks liste og tiltak som ble innført i Nazi-Tyskland. Her kan en stille seg et spørsmål i hvor stor grad var denne inspirert av nazistenes politikk?

Hvis en ser nærmere på den anti-jødiske lovgivingen i Nazi-Tyskland kan en se klare likhetstrekk mellom denne og de tiltakene Trzeciak ønsket å innføre.

Allerede i april 1933 ble det innført i Tyskland en rekke anti-jødiske lover. Først ble alle ikke-ariere utstengt fra offentlig tjeneste. Senere samme måned ble alle jødene fratatt muligheten til juridisk praksis, universitetskarrierer og arbeid i presse. I løpet av de neste måneder av 1933 dukket det opp flere antisemittiske lover, som hadde som formål å begrense jødernes innflytelse i landet. Kosher slaktning av dyr ble forbudt, statsborgerskap til jøder som emigrerte til Tyskland fra Øst-Europa ble tilbakekalt og jødiske bønder mistet retten til å arve familiegods.

Den 15. september 1935 ble Nürnbergslovene offisielt satt i livet. Disse omfattet Blodsvernloven, Riksborgerloven og Riksflaggloven. Ifølge disse kunne tyske jøder blitt fratatt statsborgerskap og mistet juridisk beskyttelse. De kunne heller ikke lengre være statsansatte, tjene i hæren, eller henge opp det tyske flagget. Blodvernsløven forbød ekteskap og seksuelle relasjoner mellom jøder og ariere.

Det er tydelig at Trzeciaks forslag på «løsning» av «jødespørsmålet» i Polen har blitt inspirert av den tyske modellen. De fleste punkter på hans liste har blitt vedtatt i Nazi-Tyskland som offisielle lover lenge før 1939, da de 20 punkter ble publisert. Som det ble vist tidligere, mente Trzeciak at den tyske lovgivingen var en effektiv form for selvforsvar fra den tyske nasjonens side. Polen, i likhet med Tyskland, stod overfor en fare for å bli «jødifisert», og derfor måtte de polske myndighetene innføre nødvendige tiltak, mente han. Det at Nürnbergslovene var inspirert av rabbinsk lov, legitimerte deres innføring i landet, ifølge Trzeciak. Hitlers fremgangsmåte på veien til en «jødefri» Tyskland, var ikke så forskjellig fra det jødene gjorde mot ikke-jøder gjennom århundre, mente han. I Trzeciaks sine øyne var lovene som begrenset jødernes rettigheter en plagiering av forskriftene i Talmud – forskjellen var at Talmud diskriminerte ikke-jøder, mens nå var de nye lovene rettet mot jøder. Den anti-jødiske lovgivingen var dermed forårsaket av jødene selv, og ingen andre kunne blitt klandret for dette.

Å si at lovforslagene til Trzeciak var inspirerte av den tyske modellen blir en underdrivelse. Flertallet, om ikke alle, av punkter på hans liste er direkte kopieringer av de nazistiske lovene som ble innført etter 1933 i Tyskland. Det sentrale spørsmålet her er hvordan samsvarte dette med Trzeciaks påstander om at han ikke var en antisemitt? Lovforslagene presentert over er tydelig preget av antisemittiske ideer. Hvis en ser på disse i lyset av Holocaust, som fant sted bare noen år senere, er det vanskelig å betrakte disse som ufarlige.

Det er vanskelig å si om Trzeciaks forslag ville blitt tatt i betraktning av polske myndigheter om andre verdenskrig ikke hadde funnet sted, eller startet på et senere tidspunkt. Det er likevel ikke usannsynlig at flere tiltak mot jøder hadde blitt satt i livet. Det er imidlertid et av spørsmålene som kommer aldri til å bli besvart.

Aktualiseringen av budskapet er tett knyttet til spørsmålet om fra hvilken tradisjon Trzeciak hentet sin inspirasjon fra. Det at Trzeciak supplerer den gamle kristne antijudaismen med klisjeer og stereotyper om jøder fra nyere tid, altså at hans fremstilling er basert på en kombinasjon av kristen antijudaisme og moderne antisemittisme, viser hvordan han prøvde å aktualisere budskapet sitt slik at det skulle tale i større grad til befolkningen. Som Hoffmann påpekte en prest kunne «understøtte den nasjonalsosialistiske raseantisemittisme, også når han holdt seg strengt innenfor rammene av den kristne argumentasjon.»¹⁷⁹. En kan ikke si at Trzeciak holdt seg strengt innenfor rammene av den kristne argumentasjon. Imidlertid var kristen argumentasjon en viktig del i hans forfatterskap, selv om denne ble kombinert med en mer nasjonalistisk og rasistisk en.

4.3 Avslutning

Dette kapittelet hadde som formål å presentere og analysere innholdet i tre av de mest kjente verk til Trzeciak fra 1930-tallet. Jeg har sett nærmere på essensen i Trzeciaks bøker for å så foreta meg en analytisk vurdering av innholdet i disse. Tre spørsmål sto i fokus under denne analysen. Disse omfattet kildegrunnlaget som Trzeciak har benyttet i sitt arbeid, hvilken tradisjon har han hentet forestillinger som ble presentert i hans verk, samt hvordan disse har ble aktualisert for å kunne tilpasses til samtidens realitet. Analyseresultater ville altså fortelle mer om karakteren til Trzeciaks antisemittisme.

¹⁷⁹ Hoffmann, Christhard. Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Antisemitismusforschung. (1994):16

Som analysen ovenfor har vist Trzeciaks kilde- og litteraturgrunnlag i de presenterte verkene har vært ganske likt. Det baserte seg hovedsakelig på gamle jødiske skrifter, samt Sions vises protokoller og de tradisjonelle antijødiske skrifter. Med andre ord har Trzeciak brukt kilder som de aller fleste antisemittiske forfattere har brukt gjennom tidene.

Når det gjelder hans forestillinger om jøder og hvor disse ble hentet fra, ble jeg nødt til å konkludere med at en kan ikke si at Trzeciak ble inspirert bare av et av alternativene. Han brukte tydelig både den tradisjonelle religiøsbetinget argumentasjon, samtidig som han kombinerte denne med en mer moderne form for antisemittisme som er preget av det rasemessige og det nasjonalsosialistiske.

Aktualiseringen av budskapet som Trzeciak formidlet videre til den polske befolkningen var et trekk som hadde en viktig plass i hans forfatterskap. Trzeciak knyttet både hendelser fra fortiden så vel som innholdet i de gamle jødiske skriftene til samtidens realitet. Ved å gjøre dette kunne han oppnå en større interesse hos sine lesere, men også fremstille jødernes tilstedeværelse i landet som en reell trussel for det polske samfunnet. Han presenterte ikke bare hva som hadde skjedd, men gjennom sine verk gjorde han folk oppmerksomme på at historien kunne gjenta seg, og at faren som har vært tilstede i flere århundrer eksisterer fortsatt.

Kapittel 5. Resepsjonen av Trzeciaks antisemittisk virksomhet. Virkninger av og reaksjoner

Den katolske kirken som institusjon i Polen spilte en viktig rolle i spredningen av antisemittisme i mellomkrigstiden.¹⁸⁰ Det fantes en rekke polske teologer som var kjent for sine antijødiske verk og uttalelser. Imidlertid var få av dem så engasjerte og produserte like mye om «jødespørsmålet» som Trzeciak. Bøker, artikler, foredrag for allmenheten, til og med gudstjenestene hans var preget av dette temaet – Trzeciak var en aktiv forkjemper for jødernes forvisning fra Polen. Det interessante er hvordan virksomheten hans ble mottatt av forskjellige befolkningsgrupper og innenfor den katolske kirken. Ble han oppfattet som en radikal antisemitt som burde stanses, eller ble arbeidet hans tvert imot betraktet som seriøs, vitenskapelig basert samfunnsanalyse? Har hans skrifter og uttalelser hatt noe som helst påvirkning på Polens befolkning?

Leo Cooper påstår i boken *In the Shadow of the Polish Eagle. The Poles, the Holocaust and Beyond* at det fantes lite motstand mot Trzeciak fra det polske samfunnets side. Verken den polske regjeringen eller medlemmer av parlamentet anså det som nødvendig å gjøre noe for å motvirke Trzeciaks antisemittiske propaganda. Den katolske kirken gjorde heller ingen innsats for å stanse virksomheten hans. Dette gjaldt ikke bare institusjonen i Polen men også Den hellige stol i Roma.¹⁸¹ I hvor stor grad stemmer denne påstanden? Var det virkelig ingen som tok initiativ til å forsvare jøder fra Trzeciaks ord?

Dette kapittelet kommer til å ta for seg resepsjonen rundt Trzeciaks arbeid og direkte virkninger knyttet til hans virksomhet. Ved å undersøke hvilke reaksjoner hans antisemittiske skrifter og uttalelser vakte, blir det mulig å fortelle noe mer om påvirkningskraften knyttet til virksomheten hans, og dens grenser. Det er ingen tvil om at Trzeciak hadde full støtte fra de høyreorienterte miljøene, som nasjonaldemokratene, men det blir interessant å se om det fantes noen som helst form for kritikk og motstand mot hans antisemittiske virksomhet, både fra befolkningens side, og innenfor hans egne kirkelige kretser.

¹⁸⁰ Celia S. Heller. *On the Edge of Destruction* (1977): 110

¹⁸¹ L. Cooper. *In the Shadow of the Polish Eagle. The Poles, the Holocaust and Beyond*. (2000):78

5.1 Foredrag for allmenheten og direkte virkninger av disse

Som det ble nevnt i kapittel 3 hadde Trzeciak stillingen som rektor for Sankt Jacek menighet i Warszawa fra 1928-1939. I løpet av denne tiden ble menigheten kjent for Trzeciaks gudstjenester, som ofte fokuserte på jødernes tilstedeværelse i Polen og hvor skadelige denne var for den polske nasjonen. Gjennom sine prekener, på samme måten som gjennom sine publikasjoner, prøvde Trzeciak å overbevise sine lyttere om at jøder representerte en farlig trussel for den polske befolkningen og at nødvendige tiltak måtte bli satt i livet.

Marek Edelman, polsk-jødisk aktivist og en av lederne av opprøret i Warszawaghettoen i april 1943, var en av de som bemerket Trzeciaks rolle i spredningen av antisemittisme i mellomkrigstidens hovedstad. Ifølge ham hadde de fleste voldelige angrep på jøder i Warszawa sin utspring fra nettopp søndagsmessene til Trzeciak. Ved å forkynne at kristendommen lærte at det var jødene som var ansvarlige for drapet på Jesus, og derfor fortjente de å bli straffet, skapte Trzeciak en enda mer fiendtlig holdning mot polske jøder. De kristne fremstillingene om jøder ble supplert med samtidens oppfatninger om at jødene hadde tilknytting til kommunismen og frimureri, og derfor var ekstremt farlige. Edelman påpekte også at kirken ble et fast møtested for fascistiske grupperinger i mellomkrigstidens Warszawa. Etter messen kunne man observere mennesker som gikk ut av Trzeciaks kirke og ropte ut antisemittiske slagord som: "Ikke kjøp hos Jøden", "Slå Jøden", og "Jøder til Madagaskar", fortalte Edelman.¹⁸²

I tillegg til sine kontroversielle prekener under gudstjenestene, reiste Trzeciak også rundt i Polen for å forkynne samme budskap. Trzeciaks foredrag var ofte preget av en ekstrem etnonasjonalistisk tankegang, mer enn religiøsitet. Dette førte ofte til at publikummet hans etter å ha hørt ham tale gikk for å «løse» problemet de hadde blitt opplyst om, på egen hånd.¹⁸³ Det er bemerkelsesverdig at selv om Trzeciak fordømte noen som helst fysisk vold rettet mot jøder, førte ordene hans ofte til det motsatte. Oppmuntring til økonomisk og sosial krig mot jøder ble ofte misforstått av hans lyttere, og førte til at flere gikk til angrep på jøder etter å ha hørt Trzeciaks foredrag.

I løpet av 1930-tallet brukte Trzeciak en del av sin tid på å reise rundt Polen og forkynne sitt antisemittiske budskap til allmenheten. Han besøkte både byer, småsteder og bygder, derfor

¹⁸² Beres, W., Burnetko, K. Marek Edelman. *Zycie po prostu*:29

¹⁸³ Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanislaw Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Juli 1999. Nr.190:

var hans publikum differensiert og kom fra forskjellige sosiale lag. I 1937 hadde Trzeciak en hel serie med foredrag, og hver av disse samlet et stort antall mennesker.¹⁸⁴ Disse arrangementene ble som oftest organisert av kirkelige eller nasjonalistiske foreninger. I en ukentlig avis «*Polska Narodowa*» fra 6. juni 1937 ble det publisert et referat fra foredraget Trzeciak holdte i Łowicz den 2. juni 1937, arrangert av Akcja Katolicka (Katolsk Aksjon) og Związek Polski (Polsk Forening). Referatet fortalte at hendelsen samlet store mengder mennesker; «folk fra Łowicz, omkringliggende bygder og landsbyer, både kvinner og menn kom for å høre på og se fader Trzeciak.» Foredraget samlet omkring 1000 mennesker.¹⁸⁵

Artikkelen gir også et kort sammendrag av budskapet som Trzeciak formidlet. I likhet med hans antisemittiske hovedverk som ble presentert i kapittel 4, fokuserte Trzeciak på jødernes fremmede og antakelig antikristne etikk. Videre la Trzeciak ut om grunner til den voksende antisemittismen og hvordan det var jødernes ønske å øke denne. Antisemittismen hadde ifølge Trzeciak sprunget ut av jødernes grådighet etter makt, videre at enhver forfølgelse styrket og mobiliserte jøder til videre handling.¹⁸⁶

Som forventet gjentok Trzeciak også i sine foredrag påstanden om at jødene representerte en trussel for den polske nasjonen. I Łowicz prøvde han å overbevise publikum om at jødene holdt på å ta over Polen og «jødefisere» den polske mentaliteten. Trzeciak presenterte statistikker som hadde som formål å bekrefte dette. Ifølge ham var det skremmende at av 32 millioner innbyggere i Polen, var hele 4 millioner jøder. Selv om de første talene stemte, fortsatte Trzeciak med at jødene noen steder i Polen utgjorde 80%, 90% eller til og med 97% av befolkningen – noe som var langt ifra sannheten, med mindre det her var snakk om små bygder med minimale befolkningstall.

Som det ble vist i de tidligere kapitlene så Trzeciak som den eneste løsningen for å redde den polske nasjonen at Polen måtte bli kvitt sine jøder. Også under sine foredrag var han veldig eksplisitt når det gjaldt saken. Den eneste måten å oppnå dette målet var gjennom økonomisk boikott. «*Kochaj żyda jak bliźniego. Sprzedaj - kupuj swój u swojego.*» - elsk Jøden som din neste. Selg - kjøp blant sine egne.

¹⁸⁴ Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanislaw Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. Juli 1999. Nr.190:46

¹⁸⁵ Odczyt ks. Trzeciaka. "Kwestia żydowska w świetle etyki chrześcijańskiej. *Polska Narodowa* nr. 19. (juni 1937):1

¹⁸⁶ Ibid.

Så vidt jeg kan se, oppfordret Trzeciak aldri til fysisk vold. Han mente at pogromer, på samme måten som antisemittisme, ikke gjorde annet enn å gi jøder medfølelse og oppmerksomhet. Drastiske tiltak var ikke nødvendige, så lenge den polske befolkningen skjønnte situasjonens alvor og begynte å handle. Ifølge Polska Narodowa avsluttet Trzeciak sitt foredrag med «*Jøder er som en flis som blir stukket i en sunn kropp; det blir betent, fører til feber og sykdom. For å bli frisk igjen, må man fjerne flisen.*».¹⁸⁷

Hvilke virkninger hadde Trzeciaks offentlige uttalelser? Det er ikke vanskelig å tenke seg hvordan deler av befolkningen som allerede var fiendtlig innstilt til jøder, reagerte på et slikt budskap. Som nevnt tidligere i oppgaven har religionen alltid vært en viktig del av de fleste polakkers liv, og prester ble betraktet som autoritetsfigurer. Slik var det også i Trzeciaks tilfelle. Ord som kommer fra en person med en viss autoritet blir ofte automatisk ansett som sanne og ugjendrivelige.

Trzeciaks foredrag i Włocławek i oktober 1937 samlet i likhet med andre foredrag store mengder mennesker. Også da oppfordret Trzeciak lidenskapelig til økonomisk boikott av jøder. Publikum applauderte flere ganger og ropte «Lenge leve, fader Trzeciak!». Foredraget forårsaket i etterkant stor bitterhet hos den jødiske befolkningen i Włocławek. Det førte også til en viss grad til opprettelsen av et gettomarked¹⁸⁸ i byen, noe som igjen førte til en enorm forverrelse av allerede dårlige polsk-jødiske forholdet i området.¹⁸⁹

For å ikke virke frastøtende og subjektiv understreket Trzeciak alltid i sine skrifter såvel under foredrag, at han ikke var en antisemitt og fordømte all slags fysisk angrep på jøder. Uheldigvis ble hans publikum ofte så inspirert av den entusiastiske og engasjerende måten han formidlet budskapet på, at de gjorde det stikk motsatte. Det finnes eksempler på at hans lyttere etter foredrag gikk til angrep på de lokale jødene. Det at Trzeciaks offentlige uttalelser ofte førte til forstyrrelser av offentlig orden var myndighetene var fullt klare over. Ifølge Jarosław Rokicki holdt myndighetene øye med Trzeciaks foredrag for å kunne intervenere hvis det var nødvendig.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Et lukket området der jødene kunne selge og kjøpe varer bare hverandre innimellom.

¹⁸⁹ Rokicki, Jarosław: Ks. dr Stanisław Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego 190 (Juni 1999):46 i denne henviser Rokicki til Urząd Wojewódzki Warszawski, Wydział Społ.-Pol. 11 X 1937r., Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za miesiąc wrzesień 1937r., Książ Trzeciak – odczyty na terenie powiatu włocławskiego i we Włocławku, s.283

¹⁹⁰ Ibid.

I «Epoka»¹⁹¹ fra 20. februar 1937 ble det beskrevet et av de mer drastiske hendelser som fant sted etter Trzeciaks foredrag i Łódź den 27 januar 1937. Polsk nasjonalsosialistisk ungdom og Stronnictwo Narodowe¹⁹² sikkerhetsvakter, blant dem deres befal Jan Antczak, utgjorde storparten av Trzeciaks publikum.

Direkte etter foredraget gikk medlemmer av SN ut av lokalet med kniver i hendene og gikk til angrep på jøder. Jan Antczak overfalt forbigående Szymon Helmer og knivstakk ham fem ganger, noe som resulterte i Helmers død.¹⁹³

Neste dag under bystyrets møte fordømte en av rådmennene dette drapet. Som svar på dette reiste seg lederen av Nasjonaldemokratene i Łódź, Kowalski, utbrøt «En jøde ble drept – bravo!» og begynte å applaudere. Han fikk raskt støtte fra sin partikamerat, Czernik, som la til «Å drepe en jøde er ikke nok!». Begge to ble anmeldt for sine ytringer og siktet etter straffeloven §154 for offentlig lovprising av kriminalitet.¹⁹⁴ Antisemittisk presse nevnte ikke med et eneste ord verken mordet på Helmer eller hendelsen som fant sted under bystyrets møte.

Dette er bare ett eksempel som representerer hvor stor påvirkningskraft Trzeciaks ord hadde på hans lyttere. Selv om Trzeciak aldri oppfordret til å ta i bruk voldelige tiltak og distanserte seg fra disse, oppmuntret han til sitt publikum til en kamp mot jøder ved å fremstille dem som fremmede og farlige på en måte som vekket aggresjon hos deler av hans publikum.

Mennesker som allerede var fiendtlig innstilt til jøder, kunne bli fort provosert til å ta saken i egne hende og begynne å handle etter å ha hørt hva Trzeciak hadde å si om «jødespørsmålet». Trzeciak ønsket ikke at «handlingen» skulle innebære voldelige angrep på jødebefolkningen, likevel kunne hans budskap enkelt mistolkes.

En kan si at til tross for Trzeciaks motstand mot fysiske tiltak, kunne hans uttalelser virke som et grønt lys til å prøve å løse «jødespørsmålet» på hvilken som helst måte. Hvis jøder representerte en fare for den polske nasjonen, måtte de bekjempes – med alle mulige tiltak.

¹⁹¹ Epoka var en venstreprofilert avis utgitt mellom 1932-33 og 1936-39.

¹⁹² Politisk parti som sprang ut fra Nasjonaldemokratene og hadde som formål å bygge et katolsk Polen.

¹⁹³ Epoka. Z Dnia na dzien. Oboz Antczakow. (20 februar 1937). Nr. 4 (83):5

¹⁹⁴ Ibid.

5.2 Reaksjoner fra jødernes side

Ikke overraskende, gruppen som var mest kritisk til Trzeciak og hans virksomhet var polske jøder. Det var tross alt de som følte seg mest krenket og truet av hans agenda. Jødisk presse kom ofte med kritikk rettet mot Trzeciak,¹⁹⁵ som ble automatisk betraktet av Trzeciaks støttespillere som et personlig angrep på han og/eller en unødvendig form for selvforsvar.

5.2.1 Mateusz Mieses om Trzeciaks syn på rituell slaktning

Mateusz Mieses var en polsk-jødisk historiker, filolog, publisist og sosialaktivist. Fra 1910 jobbet han vitenskaplig i Lviv, Krakow, Wien og Berlin, med mellom annet religionsvitenskap og jødiske skikker. Mieses samarbeidet med mange magasiner og tidsskrifter, både publisert på jiddisk, hebraisk og polsk.¹⁹⁶

I mars 1936 publiserte *Nasz Przegląd* Mieses' artikkel ««Naukowe» rewelacje ks. Trzeciaka» (Fader Trzeciaks «vitenskapelige» åpenbaringer».¹⁹⁷ Artikkelen var et svar på Trzeciaks innblanding i saken om rituell slaktning av dyr og er sterkt preget av ironi og sarkasme, som forfatteren bruker som retoriske virkemidler. Mieses skrev om Trzeciaks nyeste oppdagelse, nemlig at shechita(rituell slaktning) ikke stemte fra Moses og at Talmud ikke ga den religiøs karakter. Ifølge Mieses var det veldig underlig at Trzeciak kom med slike påstander, og peket på en hel bok i Talmud som var viet til nettopp regler kring shechita, og beskrev disse som latterlige uttalelser som var bare pyntet med vitenskap.

Ifølge Mieses var det beklagelig at en så betydelig del av befolkningen betraktet Trzeciaks ord som sanne og stolte blindt på ham, siden han ikke ante noe om de grunnleggende prinsippene i jødedommen, ifølge Mieses. Forfatteren refererte til Trzeciak som «vitenskapsmann» og mente at hans kunnskap om det feltet han er blitt betraktet som ekspert på, var veldig begrenset. Mieses trakk frem flere eksempler, mellom annet Trzeciaks påstand om at alle jøder kunne utføre rituell slaktning, og forklarte hvorfor dette overhodet ikke stemte. Mieses skrev at han var ikke i stand til å begripe hvordan en person som beskrev seg selv som «vitenskapsmann» og «spesialist på jødedommen og Talmud» på en så slurvete måte kunne presentere bevis som ikke stemte overens med virkeligheten.

¹⁹⁵ *Przegląd Katolicki*. (4. juni 1939). Nr 23:363

¹⁹⁶ Żydowski Instytut Historyczny: http://www.jhi.pl/psj/Mieses_Mateusz

¹⁹⁷ Mieses, Mateusz. "Naukowe» rewelacje ks. Trzeciaka. I *Nasz Przegląd* (19 mars 1936):9

Som nevnt tidligere et veldig viktig aspekt av Mieses' retorikk er hans bruk av sarkasme og ironi. Ved hjelp av disse virkemiddel hånet han Trzeciak for hans påstander, og visste hvor latterlige disse egentlig var. Mieses presenterte sine argumenter på en intelligent, men samtidig forståelig måte for de aller fleste. Han var kritisk til Trzeciaks påstander, og forklarte grundig hvorfor. I artikkelen finner en flere eksempler på det som, ifølge Mieses, var Trzeciaks inkompetanse. Forfatteren undergravde mellom annet Trzeciaks argumenter om at det fantes flere jødiske lover som ble endret eller glemt. De lovene som ikke kunne følges på et bestemt tidspunkt var bare midlertidig satt på vent, når den rette tiden kom skulle disse settes i livet igjen.

Mieses' artikkel gikk ikke ubemerket av Trzeciak, og ble faktisk kommentert i innledningen til Trzeciaks siste bok «*Talmud om goyim og jødespørsmålet.*». Imidlertid, enda en gang, tok Trzeciak sitater fra artikkelen ut av konteksten og behandlet disse deretter. Mieses' utsagn som «det er en spesifikt religiøs lov» og «for jøder som en religiøs helhet, kan ingen religiøse reguleringer endres» ble brukt som et grønt lys for Trzeciak til å behandle passasjer fra Talmud som bevis på en jødisk konspirasjon. Siden ingen religiøse reguleringer kunne endres, måtte en anta at alle lover i Talmud er fortsatt gyldige for alle jøder, og kan dermed vise hvordan jødene forhold er til alle ikke-jøder, skriver Trzeciak.¹⁹⁸

5.2.2 Samuel Jacob Imber om katolsk antisemittisme

Mieses var ikke den eneste som kritiserte Trzeciak for hans utsagn. Det fantes flere lærde jøder som motsatte seg sterkt den antisemittiske propagandaen til Trzeciak. En av dem var Samuel Jacob Imber.

Imber var en jødisk forfatter og en kulturell nasjonalist, som viet en betydelig del av sitt arbeid til å bekjempe antisemittisme i Polen. På 1930-tallet ble Imber kjent som en av de mest uttalte kritikere av polsk etno-nasjonalisme.¹⁹⁹ Imber var imot en kulturell assimilering, og betraktet seg selv som utenforstående i det polske samfunnet, noe som ga han mulighet til å se på situasjonen i Polen fra et annet perspektiv, sa han selv.²⁰⁰ Han publiserte i 1939 boken «*Kąkol na roli*», en bemerkelsesverdig analyse av antijødiske holdninger blant katolske

¹⁹⁸ Stanisław Trzeciak - Talmud o gojach a kwestia żydowska w Polsce. (1939):12

¹⁹⁹ Michlic, J. (2010). The Culture of Ethno-Nationalism and the Identity of Jews in Inter-War Poland: Some Responses to 'The Aces of Purebred Race'. I R. Cohen, J. Frankel, & S. Hoffman (Eds.), *Insiders and Outsiders: Dilemmas of East European Jewry* (1 ed., pp. 131-147):71

²⁰⁰ *Ibid*:84

prester i Polen og effekter av disse. Boken «*Kąkol na roli*» (*Ugress i åker*) er en samling av artikler utgitt i avisen «*Oko za oko*» (*Øye for øye*) mellom 1936 og 1938.²⁰¹

Imbers bok ga mye oppmerksomhet rundt Trzeciak, hans utvikling i den radikale antisemittismens retning og hans videre antisemittiske virksomhet. Før første verdenskrig hadde Trzeciaks forfatterskap vært langt ifra antisemittisk, skrev Imber, tvert imot - han lovpriste Talmud og ærligheten til rabbinerne som ikke var i stand til å forfalske sannheten – siterte Imber Trzeciak. Ifølge ham skrev Trzeciak nesten kjærlig om både jøder og deres religion.²⁰² Dette forandret seg fullstendig noen år senere. Jødene var ikke lengre betraktet av Trzeciak som «brødre» og en bibelsk nasjon, men heller som kilden til alt ond i verden. For Imber var nøkkelpunktet for Trzeciaks «konvertering» hans møte med *Sions vises protokoller* og umiddelbar akseptering av dens innhold.²⁰³ Selv om Protokollene hadde vist seg å være et falsifikat, noe Trzeciak var tilbøyelig til å akseptere, mente han at disse representerte speilbildet av jødernes tanker og handlinger kjent fra jødiske skrifter.²⁰⁴

Imber kritiserte Trzeciak i sin bok for hans metoder for å bevise at en jødisk konspirasjon eksisterte. Han påpekte at Trzeciak ved å ta tilfeldige passasjer fra jødiske skrifter og analysere disse for seg selv – uten å ta hensyn til konteksten disse ble tatt ut ifra, kunne presentere bevis på at jødene konspirerte med hverandre i flere hundre år. Dette var ifølge Imber bare latterlig. Trzeciaks argumentasjon ga ifølge Imber ingen mening. Det var ubegripelig for Imber hvordan noen kunne se «et bevis» på den verdensomfattende konspirasjon i «fakter» Trzeciak presenterte. Han eksemplifiserte dette med Trzeciaks påstand om at i Polen kunne til og med en blind person se at jødernes planer var under realisering – mens de i Russland, ved hjelp av den russiske revolusjonen, allerede var fullkomne. Til støtte for dette brukte Trzeciak en del av artikkelen fra «*Hajnt*» som lød følgende «*Den russiske revolusjonen ble gjennomført av russiske maser på oppfordring fra kommunister. Russiske bønder ranet eiendom og delte jorden mellom hverandre.*»²⁰⁵. For Trzeciak var dette en innrømmelse fra jødene om at de hadde støttet revolusjonen og strevde etter å ta over polsk jord. Imbers mening om dette var klar: bare en hjernevasket antisemitt kunne se en form for bevis i dette.

²⁰¹ Imber, Samuel Jacob. *Kąkol na roli*. (1939):6

²⁰² *Ibid*:61

²⁰³ *Ibid*:65

²⁰⁴ *Ibid*.:65

²⁰⁵ *Ibid*.:93

I flere momenter i boken «tok» Imber Trzeciak i å motsi seg selv, og beviste dermed hvordan meningene hans endret seg over tid. Imber viste til innholdet i Trzeciaks skrifter fra 1930-årene, og deretter sammenlignet dette med samtidens tekster. Det som gikk gjennom i alle eksemplene var at Trzeciak motsa seg selv flere ganger. Med humor behandler forfatteren det han omtalte som Trzeciaks «glemskhet», og skrev at det var synd at noen kunne ha så kortsiktig hukommelse. Med sterkt preg av ironi forklarte Imber at Trzeciak rett og slett måtte ha «glemt» at bare noen år tidligere komplimenterte han den bibelske nasjonen for deres bidrag i utviklingen av kristendommen, samtidig som han beundret deres prinsipper om nestekjærlighet.²⁰⁶ Når det gjaldt Trzeciaks rotete måte å presentere hans «bevis» på, ble dette forklart av Imber med distraksjonen knyttet til hans stilling som professor.²⁰⁷

Ifølge Imber var Trzeciaks argumentasjon, som han selv kalte for en «frekk konfrontasjon», uholdbar og et resultat av hans egen fantasi. Trzeciaks bevis på eksistensen av en jødisk konspirasjon var også noe en professor burde skamme seg over, mente Imber. De fleste «bevis» i Trzeciaks tilfelle var enten falsifisert, tatt ut av kontekst eller ga ikke mening i det hele tatt, påstod han.²⁰⁸ Imber beskyldte Trzeciak for falsifikasjon og antikristen interpretasjon av hellige teksters innhold, og mente at det var mildt sagt beklagelig at hans verk har blitt møtt med en så stor forståelse fra det polske samfunnet. Imber appellerte i sin bok til både den polske befolkningen og myndighetene i landet. Ved å trekke frem Antczak-saken, hvilken ble omtalt overfor, og vise til hvilke konsekvenser Trzeciaks virksomhet kunne føre til, påstod Imber at alle burde bli kjent med hans arbeid og forstå hvor absurd innholdet i hans verk egentlig var.²⁰⁹

5.3 Kritikk fra polske akademikers side

Selv om både de katolske og nasjonalistiske kretser i mellomkrigstidens Polen for det meste støttet Trzeciaks virksomhet, fantes det også stemmer i det polske samfunnet som kritiserte ham. En av dem var Tadeusz Zaderecki, polsk professor og orientalist som behersket hebraisk. Han var ofte referert til som «kristen forsvarer av Talmud».²¹⁰

²⁰⁶ Samuel Jacob Imber. *Kąkol na roli*. (1939):60

²⁰⁷ «Profesorskie roztargnienie» er et polsk idiom, der distraksjon blir ofte sett på som et typisk trekk hos professorer; Samuel Jacob Imber. *Kąkol na roli*. (1939):96

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ *Ibid*:131

²¹⁰ Łysiak, Anna Majdanik. *Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939*. I Kevin P. Spicer, *Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust*:43

Zaderecki publiserte flere verk som berørte Talmuds og jødedommens tematikk, blant dem «*Z Biblią i Talmudem w walce*» (*Med Bibelen og Talmud i kamp*) og «*Tajemna wiedza żydowska*» (*Hemmelig jødisk kunnskap*). I begge de to bøkene kan en finne forfatterens kritikk av Trzeciak og hans arbeid.

I likhet med Mieses undegravde Zaderecki Trzeciaks posisjon som en vitenskapsmann. Ifølge ham var det uforståelig hvordan en person som ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om et tema kunne betraktes som «ekspert» på et felt. Også Zaderecki brukte eksempelet med rituell slakting. Trzeciaks kontroversielle påstander om både fremgangsmåten i utføringen av shechita, og hans syn på ritualets religiøse betydning vekket forfatterens interesse. Ifølge han hadde Trzeciak intet vitenskapelig grunnlag for hans påstander. Zaderecki understrekte at han ikke skrev denne boken for å kjempe for jødenes sak, men for vitenskapens skyld. «*Hvis jødenes kamp mot «jødekjennere» som Trzeciak, ikke hadde hatt et vitenskapelig, sant og rettferdig grunnlag hadde jeg ikke blandet meg inn*», skrev Zaderecki.²¹¹

Zaderecki mente at Trzeciak ville fremstå som en vitenskapsmann, mens han i virkeligheten ikke var annet enn en ignorant.²¹² Zaderecki dedikerte hele boken «*Z Biblią i Talmudem w walce*» til kritikk av Trzeciaks posisjon som spesialist på jødedommen og Talmud. Ifølge ham var det beklagelig at den polske befolkningen hørte blindt på en person som heller en sann kunnskap presenterte et produkt av hans egen fantasi. Trzeciaks påståtte kunnskap om hebraisk og beherskelse av dette språket ble dratt i tvil av Zaderecki. I sin bok presenterte Zaderecki bevis på at Trzeciak ikke hadde den visdommen som han er blitt tilskrevet. Hans feiltolkning av ord og uttrykk fra hebraisk ble tatt under lupen av forfatteren.²¹³ Zaderecki går også inn på Trzeciaks kunnskapsmangel når det gjelder selve innholdet i Talmud og jødedommens regler. Forfatteren understreket at han ikke betraktet seg selv som spesialist på feltet, men likevel – med den kunnskapen han hadde – klarte han å vise at det fantes flere smutthull i Trzeciaks arbeid.

Zaderecki mente at det var beklagelig at det fantes så lite motstand mot slike pseudo-vitenskapelige personer som Trzeciak fra den polske befolkningens side. For ham handlet det likevel ikke så mye om jødenes tilstedeværelse i Polen, men om vitenskapens posisjon, som ifølge ham ble latterliggjort av Trzeciak.

²¹¹ Tadeusz Zaderecki. *Z Biblią i Talmudem w walce*. (1936):10

²¹² *Ibid*:15

²¹³ *Ibid*:17-25

«*Med Bibelen og Talmud i kamp*» nådde dessverre ikke til et bredere publikum. På grunn av bokens «kontroversielle» innhold ble den ignorert av de fleste publiseringskanaler.²¹⁴

5.4. Katolsk og nasjonalistisk presse

Å søke kritikk mot Trzeciak i katolsk og/eller nasjonalistisk presse var nytteløs. Tvert imot var Trzeciak i disse avisene fremstilt som en autoritetsperson som ikke ville annet enn Polens beste. All form for kritikk mot ham ble for det meste avvist av de nasjonal-katolske kretsene og fremstilt som et angrep på en nasjonalhelt.

***Mały Dziennik* – Trzeciaks fremste forsvarer**

Avisen som både publiserte mange av Trzeciaks artikler, og tok på seg oppgaven å bevare prestens gode rykte og forsvare han mot all kritikk og anklagelser var *Mały Dziennik*.

Et godt eksempel på avisens stilling til Trzeciaks virksomhet er artikkelen i *Mały Dziennik* fra 15 juli 1939. En stor overskrift ropte «*Jøder mot polsk prest. Jødiske pressens angrep på fader St. Trzeciak*». Artikkelen beskrev Trzeciak som en nasjonalhelt og fremste forkjemper for et katolsk Polen. Ifølge artikkelen hadde jødene flere ganger prøvd å undergrave Trzeciaks autoritet og hans posisjon. De fant også stadig nye måter å ødelegge hans gode rykte på. En kunne lese at ved å demaskere planene til «menneskehetens fiender» og forsvare de nasjonale verdiene ble Trzeciak utsatt for jødiske løgn og angrep. Trzeciaks deltagelse i konferansen om «jødespørsmålet» i Erfurt ble kritisert i jødisk presse, og *Mały Dziennik* tok ham igjen i forsvar. Ifølge avisen hadde Trzeciak kjempet for den katolske religion og det polske velvære, både under og etter første verdenskrig, derfor visste han godt hva han gjorde og til hvilke formål - og jødene hadde ingenting å si på det, skrev avisen. De som kom med kritikk mot Trzeciak, ble kalt for «Judaser» og «muldvarper» som gikk til angrep på «forkjemperen av en katolsk Polen».²¹⁵

I januar 1939 ble det publisert en kort anmeldelse av «*Talmud om goyim og jødespørsmålet*» med tittelen «*Poznasz żydów przez lekturę. Nowa książka ks. Trzeciaka*» (*Du blir kjent med jøder gjennom lesning. Ny bok til fader Trzeciak*). *Mały Dziennik* beskrev boken som et «omfattende» og «grundig» verk, som ga innblikk i Talmudens mål og jødernes holdning til

²¹⁴ Celia S. Heller. Jewish Social Status in Sociological Perspective. I Herbert A. Strauss, Current Research on Anti-Semitism: Hostages of Modernization Vol 2.:1144

²¹⁵ *Mały Dziennik*. (15 juli 1939):5

ikke-jøder. Ifølge avisen hadde boken et sterkt kildegrunnlag og var et viktig bidrag til forskningen på jødernes historie i Polen.²¹⁶

«Patriot» og «vitenskapsmann»

Den 28 februar 1937 meldte *Goniec Częstochowski*²¹⁷ at det dagen før fant sted et mistenkelig forsøk på å trakassere Trzeciak i hans eget hjem. Det er to aspekter som er interessante i denne artikkelen. For det første; det fantes ikke bare ett, men to angrep på Trzeciak i løpet av andre halvdel av 1930-talet. Disse kan betraktes som «virkninger» av hans antisemittiske virksomhet, men det har jeg dessverre ikke funnet noen flere kilder på. Imidlertid var det hvordan Trzeciak ble beskrevet i artikkelen som fanget min oppmerksomhet. «Internasjonalt berømt vitenskapsmann», «jødeviter» og «den store patriot» er bare noen av beskrivelser som dukket opp i artikkelen. Angrepsforsøket var en fiasko, fordi Trzeciak ikke befant seg i sitt hjem på dette tidspunktet, og angriperen ble aldri tatt. Selv om *Goniec Częstochowski* ikke utpekte noen mulige gjerningsmenn, skrev avisen at det var viktig å understreke at angrepet på «Polens fremste forsvarer mot en jødisk flom» fant sted – i likhet med den forrige – rett etter jødiskpressens angrep på Trzeciak.²¹⁸

Det er ikke overraskende at nasjonal-katolsk presse støttet og forsvarte Trzeciak. Alle de tre hadde nærmest lik virkelighetsoppfatning og brukte antisemittisme som et våpen som skulle hjelpe dem å løse alle Polens problem. Når det gjelder katolsk presse hadde Trzeciaks skrifter blitt et fast innlegg ikke bare i *Mały Dziennik*, men også andre kirkeligorienterte aviser som *Pro Christo* og *Przełąd Katolicki*. Hans autoritetsposisjon som prest, vitenskapsmann og ikke minst spesialist på jødedom og «jødespørsmålet», gjorde det enkelt å betrakte Trzeciaks skrifter som sanne og ufeilbare av disse kretser.

5.5. Katolske kirkens stilling til Trzeciaks virksomhet

Katolsk presse fremstilte Trzeciak nærmest som en nasjonalhelt. Hans arbeid ble betraktet som autoritativ og hans posisjon som spesialist på Talmud og «jødespørsmålet» som ugjengdrivelig. Et veldig interessant spørsmål er imidlertid hvordan den katolske kirken som

²¹⁶ *Mały Dziennik* (26. januar 1939):6

²¹⁷ *Polsk høyreorientert dagligavis fra Częstochowa*.

²¹⁸ *Goniec Częstochowski* (28. februar 1937):5

institusjon reagerte – ikke bare i Polen, men også Det hellige stol i Roma – på Trzeciaks virksomhet? Hadde den antisemittiske propagandaen til Trzeciak fått konsekvenser for ham?

Det har ikke vært enkelt å finne noen kilde som direkte beviser kritikk rettet mot Trzeciak fra den katolske kirkens side. Som Ronald Modras påpekte: selv innenfor Polens katolske tradisjonalismens ramme var Trzeciaks arbeid avvikende fra det som ble oppfattet som «typisk», det kunne ikke defineres annerledes enn ekstremistisk. Til tross for graden av radikalisme i hans verk og uttalelser ble han likevel aldri disiplinert av sine overordnede. Tvert imot, han ble forfremmet til prelat og tildelt tittelen «monsignor» av det Apostoliske stol i Roma.²¹⁹

En kan likevel finne noen indikasjoner på at Trzeciaks virksomhet ikke bare gikk ubemerket, men gjorde negativt inntrykk på noen katolske prester. Maksymilian Maria Kolbe²²⁰ i sitt brev til fader Anzelm Kubit skrev at på grunn av Trzeciaks sterke antisemittisme, kunne ikke *Mały Dziennik* lenger publisere alle hans artikler.²²¹ Kritikken fra Kolbe går på graden av Trzeciaks radikalisme. *Mały Dziennik* hadde vært kjent for sin antijødiske profil, og Kolbe selv hadde blitt beskyldt for å være en antisemitt.²²² Dette viser at Trzeciaks radikale ståsted også ble bemerket innenfor den katolske kirkens kretser.

Imidlertid ser det ikke ut som noen tiltak har blitt satt i verk for å dempe Trzeciak. Etter en lang prosess av å lete etter kilder som ville indikere på at noen av Trzeciaks overordnede viste initiativ til å disiplinere eller straffe Trzeciak for hans virksomhet, fant jeg så si ingenting. Det fremstår som både den katolske kirkens institusjon i Polen, så vel som bispedømmet i Roma, forble tause. Selv om enkelte katolske prester var imot Trzeciak, var det lite de kunne gjøre alene, da deres overordnede bestemte seg for å ikke intervenere.

Som det ble nevnt tidligere i oppgaven har den katolske kirken hatt en lang historie med antisemittistiske holdninger. Derfor er et spørsmål en kan stille seg; var denne likegyldige innstillingen til Trzeciaks virksomhet et resultat av uvitenhet om hvilke konsekvenser den kunne føre til, eller var det rett og slett en form for grønt lys for ham? Kunne hans virksomhet

²¹⁹ Ronald Modras. *The Catholic Church and Antisemitism Poland, 1933-1939* (1994):258

²²⁰ Kolbe var en polsk fransiskanerprest som er mest kjent for å frivillig ofte sitt liv for en medfange i Auschwitz. Han ble helgenkåret i 1982. Se mer: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/maximilian-kolbe>

²²¹ Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanislaw Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Juli 1999. Nr.190:47

²²² Geneviève Zubrzycki. *The Crosses of Auschwitz: Nationalism and Religion in Post-Communist Poland* (2006):108

blitt oppfattet som nyttig og en form for forsvar mot sekulariseringen av samfunnet og kommunistiske strømninger av den katolske kirken? På grunn av utilstrekkelig kildematerialet må dette spørsmålet dessverre forbli ubesvart

5.6 Avslutning

Trzeciaks antisemittisk virksomhet gikk ikke ubemerket hen. Det kontroversielle innholdet i skriftene og foredragene skapte en rekke reaksjoner. Som forventet viste de katolske og høyreorienterte kretsene tydelig støtte og beundring for Trzeciaks arbeid, og tok ham i forsvar når de mente at det var nødvendig. Det faktum at polske jøder stilte seg kritisk til hans virksomhet var heller ikke overraskende. Det var tross alt denne befolkningsgruppen som led mest under Trzeciaks antisemittiske propaganda.

Det som vekket flest negative reaksjoner, var ikke nødvendigvis Trzeciaks tydelige antisemittiske standpunkt, men heller hans inkompetanse og mangel på grunnleggende kunnskap om temaer han skulle være ekspert på. Som det ble vist i dette kapitlet, har både Mieses, Imber og Zaderecki peket på smutthull i Trzecias arbeid, hans urettmessige argumentasjon og fraværende kompetanse.

Dessverre ble mesteparten av kritikken som ble offentlig rettet mot Trzeciak redusert til «jødisk løgn» eller «grunnløse anklager». Jeg vil påstå at det å kritisere en prest, et menneske med en stor autoritet, som i tillegg hadde allerede fått merkelappen spesialist på «jødespørsmålet», var mer eller mindre nytteløs. Selvsagt var det viktig at slike kritiske stemmer fantes, fordi det var nettopp disse som signaliserte at det Trzeciak forkynte ikke hadde en påvirkningskraft på alle. Imidlertid var det å overbevise den delen av befolkningen som allerede stolte blindt på «nasjonens forsvarer» og hans budskap, om at innholdet i hans skrifter og preker ikke stemte overens med virkeligheten og var en del av konspirasjonsteorien, nærmest umulig. De som allerede hadde grenseløs tiltro til Trzeciak kom ikke til å endre mening av å lese en, to eller flere kritikkilder – uansett hvor grundige og logiske de var.

Jeg har ikke funnet noen indikasjoner på at Trzeciak på noen som helst måte ble disiplinert eller straffet for det antisemittiske budskapet han forkynte – verken av polske myndigheter eller av sine kirkelige overordne. Til tross for at det fantes stemmer som kritiserte Trzeciaks antisemittiske virksomhet, ble det aldri satt i verk tiltak for å stanse ham.

Kapittel 6. Konklusjon.

Denne masteroppgaven har hatt til hensikt å analysere antisemittisk virksomhet til den polske teologen Stanislaw Trzeciak, for å se nærmere på et eksempel på hvordan antisemittisme kunne slå igjennom i Polen. Selv om Trzeciak og hans virksomhet har ofte blitt nevnt i forskningslitteratur, har jeg imidlertid i denne oppgaven for første gang prøvd å nærmere karakterisere hans antisemittisme.

Både den politiske og økonomiske situasjonen Polen befant seg i etter første verdenskrig var relevante for denne oppgavens kontekst. Antisemittisme har lenge vært en del av Polens historie, og den økende motstanden mot den jødiske minoriteten i mellomkrigstiden, har vært tett knyttet til endringene etter den første verdenskrig.

Før den russiske revolusjonen i 1917 har Trzeciaks virksomhet vært begrenset til å være prest og teolog. Imidlertid et sted på veien har det skjedd en forandring i Trzeciaks virkelighetsoppfatning, noe som brakte med seg konsekvenser for hans videre arbeid.

På 1930-tallet begynte han å arbeide aktivt for jødernes fordrivelse fra Polen. Det er vanskelig å si nøyaktig hvorfor Trzeciaks meninger ble så radikalisert i løpet av relativ kort tid. Ut ifra det kildematerialet jeg har arbeidet med kan en konkludere med at mest sannsynlig var det en blanding av forskjellige faktorer som førte til denne overgangen. Trzeciaks samarbeid med Pranaitis i Petersburg, den russiske revolusjonen og senere den polsk-sovjetiske krig mellom 1919-1921, samtidig *Sions vises protokoller* økende popularitet – alle disse hadde hatt en betydelig innflytelse på Trzeciaks nye antijødiske syn.

Trzeciak var en katolsk prest, men samtidig var han også en nasjonalist, noe som kom tydelig frem i hans verk. Den usikre og turbulente situasjonen i Polen etter første verdenskrig førte til at frykten for kommunisme spredde seg raskt blant Polens befolkning. Kommunistene ble betraktet som landets fiender, og det samme fiendebilde ble knyttet til jødene. Teorien om «jødebolsjevisme» har vært veldig aktuelt på dette tidspunktet. Ved å tilskrive jødene skylden for oppkomsten av kommunisme, sammen med overbevisningen om at ideologien var et verktøy i prosessen om å ta over verden, ble det skapt en konspirasjonsteori som stod sterk blant store deler av Polens befolkning. Hvorfor ble denne så populær? Den vanskelige situasjonen etter første verdenskrig spilte uten tvil en viktig rolle. Etter 123 år har polakkene endelig fått tilbake sitt fedreland, og viljen til å forsvare de nylig gjenvunne landegrensene var

stor. I 1919 bare noen måneder etter at første verdenskrig tok slutt stod polakker overfor en ny krig – denne gangen med Sovjetunionen. Etter denne krigen økte motviljen mot kommunistene i enda større grad. Hvor kom jødene inn i bildet? Jødene var en av de største minoritetsgrupper i Polen, samtidig den som skilte seg mest ut i det polske samfunnet – noe som i seg selv førte til en fiendtlig innstilling mot dem. I tillegg har en del av polske jøder faktisk vært medlem av kommunistiske partier. Alt dette sammen med inntoget av *Sions vises protokoller* og andre konspirasjonsskrifter som fremstilte jødene som en trussel, førte til at «jødebolsjevisme» ble betraktet som et faktum.

Ideen om et «polsk-katolsk» Polen har også spilt en viktig rolle i den antisemittiske propagandaen i mellomkrigstiden. Trzeciak, i likhet med mange andre nasjonalister, betraktet det å være katolsk som synonymt med å være polsk. For han hadde jødene representert en trussel - ikke bare for den polske selvrealiseringen, men også for de katolske verdier som utgjorde landets grunnlag. Både ateister, konvertitter til kristendommen, så vel som de ortodokse jøder ble betraktet som en fare for de katolske verdiers posisjon.

Katolisisme og nasjonalisme var en og samme side av saken for mange, dette gjald også Trzeciak. Siden jøder ikke var katolikker, var de automatisk oppfattet som anti-polske og dermed nasjonens fiender. Trzeciaks tilnærming var ikke på noen måte spesiell. I en tid preget av krig, økonomiske og politiske problemer, samtidig usikkerheten rundt den nylig gjenvunne uavhengigheten, var det viktig å ta i betraktning forståelseshorisont til samtidens polakker. Alle som skilte seg ut, og ikke passet inn i bildet av «polakk-katolikk», ble betraktet som en potensiell trussel for nasjonens velvære.

Det som tilførte Trzeciak mest berømmelse var uten tvil hans antisemittiske forfatterskap. Trzeciak hadde en klar forestilling om at jødene var en menneskegruppe som hadde sin egen etikk og egne prinsipper, og derfor virket ødeleggende på nasjoner de levde i. Grunnlaget for hans negative fremstilling av jøder lå i den kristne tradisjonen, nemlig antitalmudisme, samtidig som denne ble supplert med en mer moderne, rasistisk form for antisemittisme. Konspirasjonsteorier spilte en veldig viktig rolle i Trzeciaks fremstilling av jøder. Av han ble disse imidlertid ikke betraktet som «konspirasjoner», men heller som «teorier» hvilke han konstant prøvde å bekrefte. Jødernes tilknytning til kommunisme, liberalisme, kapitalisme, frimureri og mange flere – alt dette, selv om noen av disse i utgangspunktet er uforenlige med hverandre, kunne bevises ifølge Trzeciak.

Hvilke reaksjoner vekket han?

Resepsjonen rundt Trzeciaks virksomhet har vært differensiert. Ikke overraskende ble han støttet og forsvart av de katolske og høyreorienterte kretser i landet. Trzeciaks verdensoppfatning appellerte i stor grad til disse gruppene. For det første påstod han at han var opptatt av å opprettholde og forsvare de katolske verdier i landet, noe som gjorde at medlemmer av den katolske kirken i landet hadde tiltro til han. I tillegg hevdet han at han satte polakkers velvære høyst, noe han stadig understrekte. For han skulle Polen være et polsk-katolsk land, der polakker var herskere og alle andre måtte tilpasse seg til dette.

På grunn av begrenset kildematerialet er det vanskelig å si noe nøyaktig om hvordan de «alminnelige» polakker stilte seg til Trzeciaks virksomhet. Imidlertid kan populariteten til hans foredrag likevel si noe om dette. Disse arrangementer samlet alltid et stort antall mennesker, og som det ble vist i kapittel 5 kunne de få forskjellige utfall.

Når det gjelder kilder som sier noe om motstanden mot Trzeciaks virksomhet, har jeg funnet en del materiale, men heller ikke tilstrekkelig for å kunne fortelle med sikkerhet hvordan de forskjellige samfunnsgrupper stilte seg til Trzeciaks virksomhet. De eksempler som ble presentert i kapittel 5 indikerer på at resepsjonen kring Trzeciaks arbeid har vært differensiert, men igjen vet en ikke hvor representative disse har vært for det polske samfunnet som helhet.

Det jeg har ikke klart å finne noen kilder på var imidlertid den katolske kirkens (som institusjon) stilling til Trzeciaks virksomhet. Uten tilstrekkelig kildematerialet er det vanskelig å fortelle noe mer om hvorvidt institusjonen i Polen, så vel som Den hellige stol i Roma, stilte seg kritisk eller støttet Trzeciak og hans arbeid. Så vidt jeg vet har Trzeciak aldri blitt disiplinert eller straffet for å ha drevet med antisemittiske propaganda, noe som kan indikere på at a) han fikk tillatelse til å gjøre dette eller b) institusjonen har vært likegyldig til hans person.

Hvilken betydning hadde Trzeciak for polske antisemittismens helhetsbilde?

I hvor stor grad har Trzeciak vært representativ for resten av det polske samfunnet? Trzeciak var prest og teolog, men først og fremst var han en polsk nasjonalist. Hans stilling ga han en mulighet til å forkynne hans antisemittiske budskap til et større antall mennesker, men hans virkelighetsoppfatning har ikke vært veldig forskjellig fra de andre polske nasjonalister.

Trzeciak anså jødernes tilstedeværelse i Polen som en sperring på veien til landets nasjonale selvrealisering, og en trussel for de katolske verdiene. Som for mange andre, også for han,

fantas det en forbindelse mellom det å være patriot, en god polakk og den katolske religionen. I Trzeciaks virkelighetsoppfatning overlappet nasjonalisme og katolisisme hverandre, samtidig som antisemittisme spilte en viktig rolle i dyrkningen og forsterkningen av disse to. Han var langt ifra den eneste med en slikt syn på «det polske», imidlertid hadde hans stemme større gjennomslagskraft.

For å forstå hvordan Trzeciak kunne bidra til at antisemittisme fikk sitt gjennomslag i Polen var det viktig å fremheve konteksten. I en tid som denne, da det fantes mye usikkerhet i det polske samfunnet, både på det politiske, økonomiske og sosiale arena, var det ikke noe uvanlig å utpeke en «syndebukk». I Polens tilfelle falt valget på jøder. Frykten for kommunisme, samtidig de vanskelige politiske og økonomiske forhold på 1930-tallet, førte til en økning av nasjonalistiske holdninger og motviljen mot alt som var annerledes.

Populariteten til de forskjellige konspirasjonsteorier om jøder økte også i samsvar med dette. En slik tendens kan en også merke i Trzeciaks arbeid.

En kan ikke si at Trzeciak har vært representativ for alle medlemmer av det polske samfunnet, fordi dette var ikke tilfelle. Imidlertid hans person var et veldig godt eksempel på hvordan og hvorfor anti-jødiske holdninger fikk sitt gjennomslag i Polen, og ikke minst på hvilken måte disse ble legitimert. Han var en representant for radikal ideologi, men prøvde likevel å bevare en distanse fra selve begrepet «antisemittisme». På denne måten kunne han legitimere sitt standpunkt både overfor myndighetene, men også over for den katolske kirken. Samtidig mente han at den emosjonelle og voldelige formen av antisemittisme var ineffektiv. Hans fremstilling av jøder var preget av en blanding av både religiøse og moderne konspirasjonsteorier, der jødene utgjorde det negative elementet både i historien og i samtiden. De ble fremstilt som fienden av det katolske, og dermed også av det polske. Gjennom sin virksomhet bidro Trzeciak til å popularisere et bilde av jøder som en truende og ødeleggende del av samfunnet. Ved å fremstille polske jøder som en motpol til alt det som ble oppfattet som «det polske», skapte han frykt og motvilje mot dem i det polske samfunnet. Det at Trzeciak presenterte de forskjellige konspirasjonsteorier som «fakter», bidro til at det var enklere å oppfatte hans budskap som sann.

Trzeciak understrekte alltid at han ikke var en antisemitt og at hans arbeid var fritt for både nasjonale og religiøse fordommer. Etter å ha lest og analysert hans verk er det vanskelig å være enig i denne påstanden. Selv om Trzeciak nærmest alltid påpekte at han var langt ifra å generalisere og at han respekterte de «ærlige jøder», kan man ved å fordype seg i hans tekster, fort merke at dette ikke nødvendigvis stemte. Når en uttrykker en påstand som kan oppfattes

som rasistisk eller politisk ukorrekt, begynner en gjerne setninger med «Jeg er ikke rasist ...» - i de fleste tilfelle følger dessverre et stort «men» etter et slikt uttrykk. Slik var det også i Trzeciaks tilfelle. Selv om han ville fremstå som fordomsfri er det vanskelig å oppfatte han på denne måten. I tillegg, har denne oppgaven vist at Trzeciaks virksomhet hadde vært inspirert av modellen fra Nazi-Tyskland.

Trzeciaks arbeid var rettet mot alle jøder – uavhengig av hvilket politisk eller religiøst standpunkt de hadde. Ved å referere til polske jøder som en og samme gruppe mennesker, med like mål og meninger, gjorde han ikke annet enn å krenke dem som ikke passet inn i hans fremstilling. I antisemittismens definisjon presentert i kapittel 1 kan en lese at *antisemittisme er et verdenssyn som karakteriseres av fiendtlighet mot jøder, og som rettfærdiggjøres ved å vise til religiøse, politiske eller økonomiske grunner* – nøyaktig det Trzeciak gjorde gjennom sin virksomhet.

Ettertanker

Selve skriveprosessen har vært veldig lærerik for meg. For det første, selv om jeg ikke startet arbeidet med denne oppgaven uten noe forkunnskap, tvert imot – jeg var overbevist om at jeg hadde ganske god peiling på tema og aktører i oppgaven, hadde denne likevel gitt meg mulighet til å lære så mye mer enn jeg trodde den kom til å gjøre.

For det andre, for en person som meg, med utenlandskbakgrunn men som likevel har tilbrakt halvparten av sitt liv her i Norge, har det vært en veldig givende opplevelse å kunne fordype meg i mitt eget lands historie. Samtidig som jeg fikk mulighet til å videreformidle denne kunnskapen i form av denne masteroppgaven.

For det tredje, jeg har for første gang i mitt liv opplevd en rekke negative reaksjoner knyttet til mitt arbeid på universitetet. Antisemittisme er fortsatt et ømt tema blant polakker. I dagens samfunn finner vi flere som påstår at a) antisemittisme ikke finnes lengre b) det har ikke vært noe antisemittisme i Polen i mellomkrigstiden – i alle fall ikke i så stor grad som forskningslitteratur skal ha det til. Det har skjedd flere ganger i løpet av det siste året at jeg fikk høre at jeg ikke burde ta for meg et tema som kan sette Polen og polakker i et dårlig lys. Dessuten, hvordan kunne jeg skrive om noe som ikke er sant? Det mest kontroversielle, slik jeg har opplevd det, var ikke det faktum at jeg skrev om antisemittisme i seg selv, men at jeg tok for meg en katolsk prest og gjorde ham til en «syndebukk».

For meg handlet denne oppgaven ikke om å sette Polen og polakker i et dårlig lys, men om å vise at antisemittisme fantes, og da ikke bare blant de høyreorienterte kretser i Polen, men også blant polske teologer. Dette er et kontroversielt kapittel i Polens historie, som står i fare for å bli visket bort og glemt. Nettopp derfor er det enda viktigere å ta opp dette tema og snakke om det. Situasjonen i dagens Polen kan på mange måter minne om denne fra mellomkrigstiden. Historien har en tendens til å gjenta seg, imidlertid er det noen kapitler i historien som bør aldri få en sjanse for gjentakelse.

Litteraturliste

- Bartoszewski, Władysław. Ten jest z ojczyzny mojej. Krakow 1969
- Beres, W., Burnetko, K. Marek Edelman. Zycie po prostu. Bertelsmann Media. 2008.
- Blobaum, Robert. Antisemitism and It's Opponents in Modern Poland. Cornell University Press. (2005)
- Cała, Alina. Żyd – wróg odwieczny? Antysemityzm w Polsce i jego źródła, ss. 860, Wyd. Nisza, Warszawa 2012.
- Cooper, Leo. In the Shadow of the Polish Eagle. The Poles, the Holocaust and Beyond. Palgrave Macmillan UK. (2000)
- Edelman, Marek;Sawicka, Paula. I była miłość w getcie. Świat Książki. (2009)
- Fein, Helen. The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism (Current Research on Antisemitism, Vol 1). Walter De Gruyter. 2012.
- Goldhagen, Daniel Johan. A Moral Reckoning: The Role of the Catholic Church in the Holocaust and Its Unfulfilled Duty of Repair. New York: Alfred A. Knopf. (2002)
- Guz, E. Zagadki i tajemnice kampanii wrześniowej: plany Hitlera wobec Polski; mity i fantazje wokół prowokacji gliwickiej; nieznanne szczegóły obrony Warszawy.
- Heller, Celia S. On the Edge of Destruction. Jews of Poland Between the Two World Wars. Wayne State University Press. (1980)
- Hertz, Alexander. The Jews in Polish culture. Northwestern Univeristy Press. (1988)
- Hobson, Rolf. Europeisk politisk historie. 1750-1950. Cappel Damm. (2014)
- Hoffmann, Christhard. Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Antisemitismusforschung. (1994)
- Imber, Samuel Jacob. Kąkol na roli. (1939)
- Isser, N & Linzer Schwartz, L. The History of Conversion and Contemporary Cults. Peter Lang Pub Incorporated. (1988)
- Kertzer, David, I. The Popes Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism. First Vintage Books Edition. (2002)
- Kretschmann, Carsten. The Talmud Jew. I Richard S. Levy (red.), Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution, Vol. 2, Santa Barbara 2005
- Levy, Richard S. Antisemitism in the modern world: an anthology of texts Richard S. Levy. Lexington, Mass. (1991)
- Libionka, Dariusz. The Catholic Church in Poland and the Holocaust, 1939-1945. I The Holocaust and the Christian World, ed. C. Ritter, S. D. Smith, I. Steinfeld, London (2000)

- Łysiak, Anna Majdanik. Rabbinic Judaism in the writings of Polish Catholic theologians 1918-1939. I Kevin P. Spicer, Antisemitism, Christian Ambivalence, and the Holocaust (2007).
- Mendelsohn, Ezra. The Jews of East Central Europe between the World Wars. Indiana University Press – Bloomington 1983.
- Michlic, Joanna Beata. Poland's Threatening Other. Univeristy of Nebraska 2006.
- Marcus, Joseph. Social and Political History of the Jews in Poland, 1919-1939 (1983)
- Modras, Ronald. The Catholic Church and Antisemitism, Poland 1933-1939. (2004)
- Paldiel, Mordecai. Churches and the Holocaust: Unholy Teaching, Good Samaritans and Reconciliation. Jersey City. (2006)
- Pałka, Damian. Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej. Wydawnictwo Nomos. (2006)
- Podlewski, Stanisław. Przemarsz przez piekło. Warszawa. (1957)
- Porter-Szűcs, Brian. Faith and Fatherland: Catholicism, Modernity, and Poland. Oxford University Press (2011)
- Ringelblum, Emanuel. Polish-Jewish Relations During the Second World War. Northwestern University Press. (1992)
- Stachura, Peter D. Poland in the Twentieth Century. Palgrave Macmillan. (1999)
- Trzeciak, Stanisław. Mesjanizm a kwestia żydowska. Warszawa. (1934)
- Trzeciak, Stanisław. Pornografia narzędziem obcych agentur. Bibl. "Jutra Pracy". (1938)
- Trzeciak, Stanisław. Program światowej polityki żydowskiej. (Konspiracja i dekonspiracja.). Warszawa. (1936)
- Trzeciak, Stanisław. Talmud, bolszewizm i "Projekt prawa małżeńskiego w Polsce". Warszawa. (1932)
- Trzeciak, Stanisław. Żyd jako obrońca ślubów cywilnych i rozwodów dla katolików. Księg. "Przeglądu Katolickiego". (1932)
- Tuchman, Aryeh. Talmud. I Richard S. Levy (red.), Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution, Vol. 2, Santa Barbara 2005

Aviser og tidskrifter:

- Blombergowa, Maria Magdalena. Kontakt Polaków z Cesarskim Rosyjskim Towarzystwem Archeologicznym w Petersburgu. "Analecta" 12/1-2(23-24)
- Boettcher, Susan R. Supersessionism. I R. Levy, Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution, Volum 2. Santa Barbara. (2005)

- Borowik, Irena. The Roman Catholic Church in the Process of Democratic Transformation: The Case of Poland. Article in *Social Compass* 49(2):239-252 (Juni 2002)
- Hagen, William W. Before the "Final Solution": Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland. I *The Journal of Modern History*, Vol 68, No. 2 (Juni 1996). S. 351-381
- Hagemeister, Michael. Justinas Pranaitis (1861-1917). I R. Levy, *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Volum 2. Santa Barbara. (2005)
- Hagemeister, Michael. Protocols of the Elders of Zion. I Richard S. Levy (red.), *Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution*, Vol. 2, Santa Barbara. (2005)
- Hoffmann, Christhard. Christlicher Antijudaismus und moderner Antisemitismus. Zusammenhänge und Differenzen als Problem der historischen Antisemitismusforschung, i: Leonore Siegele-Wenschkewitz (red.), *Christlicher Antijudaismus und Antisemitismus. Theologische und kirchliche Programme Deutscher Christen*. Frankfurt a.M. (Haag und Herchen), 1994, S. 293-317.
- Libionka, Dariusz. Anti-Semitism, Anti-Judaism and the Polish Catholic Clergy during the second world war, 1939-1945; I Robert Blobaum. *Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland*. Cornell University Press. (2005)
- Michlic, Joanna Beata. (2010). The Culture of Ethno-Nationalism and the Identity of Jews in Inter-War Poland: Some Responses to 'The Aces of Purebred Race'. In R. Cohen, J. Frankel, & S. Hoffman (Eds.), *Insiders and Outsiders: Dilemmas of East European Jewry* (1 ed., pp. 131-147). Oxford, Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization.
- Mieses, Mateusz. "Naukowe» rewelacje ks. Trzeciaka. I *Nasz Przegląd* (19 mars 1936).
- Polak, Jakub. Żydzi o księżach. *Przegląd Katolicki*. (4. juni 1939). Nr 23
- Snildal, A. Slaktelov med antisemittiske røtter? Bakgrunnen for forbudet mot jødisk rituell slaktemåte ca. 1890-1930 i *Fortid* (1/2016)
- Resler, Tomasz. Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej. *Czasopismo naukowe ACTA ERASMIANA XIII* (2016) s. 37
- Ringelblum, E. *Polish-Jewish Relations during the Second World War*. Northwestern University Press. (1992)
- Rokicki, Jaroslaw: Ks. dr Stanisław Trzeciak (1873-1944): Szkic biograficzny. I *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Juli 1999
- Sadkowski, Konrad. Church, nation and state in Poland: Catholicism and national identity formation in the Lublin region, 1918-1939; I Blobaum, Robert. *Antisemitism and Its Opponents in Modern Poland*. Cornell Univeristy Press. (2005)
- Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. *Przegląd Katolicki* (21. april 1935)
- Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. *Przegląd Katolicki* (28. april 1935)

Trzeciak, Stanisław. Ubój rytualny w świetle Biblii i Talmudu. Przegląd Katolicki (5. Mai 1935)

Trzeciak, Stanisław. W imię obrony państwa i zjedonczenia narodu. Mały Dziennik. (11. mai 1937). Nr 150

Odczyt ks. Trzeciaka. "Kwestia żydowska w świetle etyki chrześcijańskiej. Polska Narodowa nr. 19. (juni 1937)

Epoka. Z Dnia na dzien. Oboz Antczakow. (20 februar 1937). Nr. 4

Internett:

Ksiądz Stanisław Trzeciak – „antysemita”, który pomagał Żydom. Fronda. Pismo poświęcone. <http://www.pismofronda.pl/ksiazd-stanislaw-trzeciak-antysemita-ktory-pomagal-zydom>

Hajnt. Żydowski Instytut Historyczny. <http://www.jhi.pl/psj/Hajnt>

Shehitah: Jewish Ritual Slaughter (2005 Third Year Paper).

<https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/8852091/Gurtman05.pdf?sequence=3>

Ustawa z dnia 17 kwietnia 1936 r. o uboju zwierząt gospodarskich w rzeźniach. Dz.U. nr 29, poz. 237. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19360290237>

Ustawa z Dnia 6 Stycznia 2005 r. o Mniejszościach Narodowych i Etnicznych oraz o Języku Regionalnym; Art 2. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141>